

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK KÖTET.

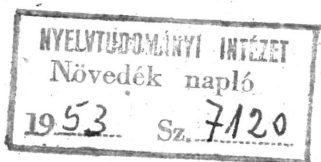
MÁSODIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1864.

TARTALOM.

	Lap
Tanulmányok a magyar bibliai fordítások körül. II. Ballagi Móricz	161
A Sajtó-Sz. péterieknek 1403-ik évi végezése, nyelvészeti tekintetben. Fogarasi János.	190
Mit kell tártani nyelvünkben a Részesülőről? Takács István.	210
Némely látszólagos képtelenségek a csuvas-török hangviszonyokban. Budenz József.	234
Tudósítás a nyelvtudományi bizottság működéséről.	249
Könyvismertetés. Magyar nyelvtan. Irta Riedl Szende Hunfalvy Pál.	254
Némely-névmások helyes használatáról. Takács István.	277
Vegyes apróságok. 20—24. Budenz József.	285

TANULMÁNYOK.

A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOK KÖRÜL.

II.

A Károlyi Gáspárféle bibliafordítás különösön.

„Old le sarudat lábaidról, mert a hely a hová lépsz, szent föld“! ezt sugja valami lelkünkben, valahányszor a népek szentelt könyvéről, a bibliáról akarunk szólni. Jaj a vakmerőnek, ki feledve azt, hogy a part- és fenék nélküli tengeren, melyet vallásos érzésnek nevezünk, embernek nem adatott más biztos delejtű, Isten igéjénél, — erről úgy beszél, hogy embertársait lelkük üdve iránt zavarba ejti és vallásos érzésüket megbotránkoztatja. — Nem csupán kényes tehát, hanem valósággal lélekben járó dolog a biblia körül gyakorlandó kritika.

Midőn azért én ezúttal különösen azon bibliafordításról akarok szólni, mely nálunk magyar protestánsoknál több mint harmadfél század óta a hívek köztulajdona, megvallom, nem kis zavarban vagyok, mikép ejtsem nézeteimet úgy, hogy midőn az igazságnak kívánok szolgálni, a tartozó tiszteletet ne látszassam sérteni, és ne csökkentsem a kegyeletet oly mű irányában, melynek bármilyen legyen is irodalmi értéke, az áldás, melyet az egyházban megtermett, kétségbevonhatlan, mert milliom meg milliom magyar ember abból tanulta meg az üdv igéjét, abból épült, abból merített vigaszt szenvedésében, abból tanulta meg ismerni őt, ki maga az élet, az út és az igazság. Legyen azért áldott Károlyi Gáspár emlékezte közöttünk mind örökké!

Azt hiszem azonban, rosszul tisztelnők meg a kegyes férfi emlékezetét, ha művét javítás alá többé nem jöhetnek mondanók s arra a csallhatlanság bélyegét akarnók rányomni, miáltal az Isten

eredeti igéjével egy színvonalra tennők; holott maga Károlyi Gáspár a Visolyi 1590-ben kijött bibliafordításának első kiadása előszavában a Vulgatáról szólván, kimondja: „nem lehet az embernek olyan méltósága mint az Istennek.“

Arany szavak, melyekhez saját munkájában magát szorosan szabni a kegyes férfi bizonyosan el nem mulasztja vala, ha jó akaratát írói tehetsége csak némileg is megközelíti.

Azonban sajnos, de igaz, hogy a mely fogyatkozások és botlások miatt ő latin elődjét vádolja, azok ő nála mind fokozott mértékben találhatók.

Vádolja ugyanis Károlyi a Vulgatát először: „hogy sokat adtak ahhoz, és abban sok toldalék vagyón, bizonyítjuk példákkal: Lásd meg Gen. 4. v. 8. Az vulgata editioban így vagyón: Monda Kain Abelnek, mennyünk ki. Ez pedig (mennyünk ki) nincsen az igaz betűben, hanem csak így vagyón: Szóla Kain az Abelnek, és mikor volnának a mezőn stb. Gen. 32. v. 29. A régi bibliában így vagyón. Miért tudakozol az én nevemről, mely csudálatos. Ez pedig (mely csudálatos) nincsen az igaz bibliában stb. stb.“ Azt kérdem már most, ha Károlyi e szavai szerint az értelmet kiegészítő szók toldása a fordításban kárhoztatandó hiba, mikép esik az, hogy ily toldások nála meg rendin vannak? Avagy nem toldás e az, midőn Gen. 6, 3. e szavak helyett: „legyenek tehát napjai száz húsz év, Károlyinál ezt olvassuk“: „mindazáltal *engedek nekik megtérésre* százhúsz esztendőket.“ Ha Károlyi a fordítás feladatáról tiszta fogalommal bír, lehetetlen lett volna be nem látnia, hogy oly nemű toldások, melyek az író ki nem mondott, csak általunk sejtett gondolatait a szöveg közé csúsztatják, sokkal veszedelmesebbek, mint a Vulgatából idézett, hogy úgy mondjam, anyagi bővítések. De Károlyi fordítása ilyenmü bővítéseknek sincs híjával; így midőn Gen. 12, 9. e mondatot: és elköltözék Ábrám, mindig tovább költözvén délre, ekkép fordítja: „és elméne Ábrám, szünetlen menvén a *Kanaán földének dél felől való részére*.“ Hát mikor Gen. 23, 11. e helyett: nem, uram! hallgas meg engem: a mezőt neked adom, valamint a benne levő barlangot is tenéked adom, Károlyi így fordít: „Nem *úgy szerető* uram, halld meg az *én szómat*: azt a mezőt neked adom és a mely *kőből vágott temetőhely* vagyón abban neked adom.“ És tovább 13. v. e helyett: Ugyan, ha meghallgatnál engem! megadom a mező árát, vedd el tőlem, Károlyi így fordít: *ha te vagy az,*

a ki nekem adod a mezőt, kérlek halld meg beszédemet; megadom a mezőnek árát, kérlek vedd el tőlem.“ Nem inkább megbocsáthatók-e a Vulgatából idézett toldások, melyek a gondolatot kikerekítik, mint oly haszontalan bővítések, melyek a mondat értelmét még csak jobban bebonyolítják? — Oly toldások sem hiányzanak Károlynál, melyek a Vulgatából idézetteknek szakasztott másai, mint pl. Gen. 24, 22. hol e mondat: „melyet ada a leány arczájára“ épen úgy nincs az eredetiben és Károlyi által csak a vers kiegészítésére lett betoldva, mint a Vulgatában a „menjünk ki“ szavak.

Ívekre terjedő munkát kellene írnom, ha mind azon szószaporító toldásokat ki akarnám jelölni, melyek Károlyi munkáját tarkázzák és éktelenítik.

Legyen szabad ezúttal találomra bemutatnom Jóbból egy költői darabot szószerint lehető híven fordítva, hogy a mellé állítván Károlyi fordítását, világosan meglássék, mennyi felesleges toldozgatással, mennyi ferde kifejezéssel teli az ő dolgozata.

Jób 38, 1—15.

Ballagi.

¹ És felele Jehova Jóbnak a fergetegből s mondá :

² Kicsoda az, ki meghomályosítja a tanácsot értelem nélküli beszédekkel ?

³ Övedzd fel emberül derekadat, hadd kérdezzelek, te meg értesíts engem.

⁴ Hol voltál, mikor a földet alapítottam? mondd meg ha tudsz valami értelmest.

⁵ Ki szabta meg mértékét? tudod-e? vagy ki húzta el a mérzsinórt felette?

Károlyi. *)

¹ V é g e z e t r e felele az Úr Jóbnak a forgószelelből, s monda.

² Kicsoda az, ki meghomályosítja az I s t e n tanácsát tudatlan beszédekkel ?

³ N o m o s t, mint egy vitéz férfiú övedzd fel a te derekadat, és a mit tőled kérdek mondd meg nékem !

⁴ Hol voltál mikor a földet fundálnám? mondd meg ezt, ha tudsz valami értelmet.

⁵ Ki rendelte el a földnek mértékeit? m o n d d m e g h a t e b ö l c s v a g y ! v a g y kicsoda mérte meg azt mérzsinórral ?

*) A felesleges szokat ritkítva szedtettem.

6. Mibe vannak eresztve alapzatai? vagy ki tette le szögletkövét?

7. Midőn együtt zengedeztek a reggeli csillagok, s Istennek minden fiai üdvivallásra fakadtak.

8. Ki rekesztette el kapukkal a tengert, midőn kifakadva az anyaméhből jött elő?

9. Mikor a felhőt tettem öltözetévé, a borulatot pólyájává?

10. Midőn kiszabtam neki a korlátot, s oda helyeztem reteszt és kapukat.

11. S azt mondám: Idáig jösz s nem tovább, itt legyen határa hullámaid szilajságának!

12. Parancsoltál-e, mióta meg vagy, a reggelnek? s tudattad-e a hajnallal az ő helyét?

13. Hogy megragadja a föld széleit, s kirázza belőle a gonoszokat?

14. Hogy átváltozzék mint a pecsétagyag, s mindenek ott álljanak mint díszköntösben.

6. Avagy az ő alsó fundamentumai micsodán állanak? avagy ki vetette fel annak szögletkövét?

7. Mikor a fényes csillagok egyenlőképen dicsérenének engem és az Istennek minden fiai örvendeznének.

8. Avagy kicsoda zárta bé a tengert ajtókkal, holott kifolyna, mint a gyermek az ő anyának méhéből?

9. Hol voltál, mikor a tengert felhővel megruháznám? és a homályossággal mint egy pólyával befedezném?

10. Mikor az én dekrétomom szerint ő érette a földet megszakasztám, és ő reá reteszt és ajtókat veték?

11. Azt mondván neki: Csak addig jöjj ki, s tovább ne menj, s itt a part ellene áll a te felháborodott hajjaidnak.

12. Avagy a te születésed napjától fogva parancsoltál-e a reggelnek? Avagy hajnalnak helyét megmondhattad-e?

13. Hogy a hajnal fény a földnek részeit befogja, mikor a gonosztévő emberek a földről elüzettenek.

14. Mely föld elváltoztatja ön magát, miképen a pecséttel megjegygetett sár, és megláttatnak mi tőlünk annak öltözetei.

15. S elvonatik a gonoszoktól az ő világosságuk, és fölemelt karjuk összetöretik. stb.

15. És az istentelenektől megtiltatnék az ő világosságok, és a felemelkedett hatalom megtöretnék. stb.

Azt gondolhatná valaki, hogy itt tán a költészeti dictio nehezségei szülték Károlyi fordításában a felesleges toldozgatásokat, és hogy a könnyebb folyású történelmi részek fordítása az eredetihez hívebb, jobban sikerült: tehát lássunk egy történelmi darabot hasonlóan szembeállítva a hü fordítást Károlyi fordításával.

2. Sámuel 16, 16—23. v.

Ballagi.

16. És lőn midőn az arkibeli Khusai, Dávid ügyfele elment Absolonhoz, monda Khusai Absolonnak: Éljen a király! éljen a király!

17. És mondá Absolon Khusainak: Ez-e szereteted a te feledhez? Miért nem mentél el a te feleddel?

18. Válaszolá Khusai Absolonnak: Semmiképen nem, mert a kit az Úr és a nép választ, és mind az Izrael fiai, azé lesznek, és azzal maradok.

19. S másodszer: kinek akarok én szolgálni? nemde fia előtt? A mint szolgáltam atyád előtt, azonképen lesznek te előtted is.

20. És mondá Absolon Achitófelnak: Adjatok tanácsot, mit miveljünk.

Károlyi.

16. Mikoron pedig az Arkiából való Khusai az Dávidnak jó akarója bement volna Absolonhoz monda a Khusai Absolonnak: éljen a király, éljen a király.

17. És mondá Absolon Khusainak: Ez-e az irgalmasság a te barátodhoz? Miért nem mentél el az te barátoddal?

18. Felele Khusai Absolonnak: Semmiképen nem mivellem, hanem én azé lesznek, a kit az Úr és az nép választ, és mind az Izrael fiai, azé lesznek és azé maradok.

19. Más az, hogy kinek szolgálnék örömesben mint az én barátom fiának? az mint szolgáltam az atyádnak, szinte olyan lesznek te hozzád is.

20. Monda pedig az Absolon az Achitófelnak: Adjatok tanácsot, mit kell mivelnünk.

21. És monda Achitófel Absolonnak: Menj be a te atyád ágyasihoz, a kiket itt hagyott házörizni, és megérti egész Izrael hogy bűzbe keveredtél atyád előtt és megerősödnek kezei mindazoknak, kik veled vannak.

22. Felvonák tehát Absolonnak a sátort a padlásán, és beméne Absolon az atyja ágyasihoz egész Izraelnek szemeláltára.

23. Az Achitófel tanácsa pedig, melyet tanácsol vala azokban a napokban, olyan volt, mintha Isten szavát kérte volna az ember: olyan volt az Achitófel minden tanácsa mind Dávidnál, mind Absolonnál.

21. Felele az Achitopel Absolonnak: menj be az te atyádnak ágyasihoz, az kiket itthon hagyott, hogy őriznék az házat: és még érti az egész Izrael népe, hogy te az atyád ellen feletten agygyalázatos bosszúságot cselekedtél: és annál inkább megerősödnek az kik melletted vagyunk.

22. Sátort vonának azért az Absolonnak az palotának felső padlásán, és beméne az Absolon az ő atyjának ágyasihoz az egész Izrael népének szemeláltára.

23. Az mely tanácsot pedig akkor az Achitofel ad vala, úgy tartják vala, mintha valaki az Isten szavát kért volna, oly becsületben vala az Achitofelnek minden tanácsa mind Dávid előtt mind pedig Absolon előtt.

Igen jól tudom, hogy a kinek módja és alkalmá nem volt a biblia lélekteljes igéivel más úton is megismerkedni, a megszokás által Károlyi hosszadalmas körülírásait, ha mindannyi szépségeknél nem is, legalább a bibliai nyelv oly sajátos kifejezési módjának veszi, mely ódonszerű naivsága által tiszteletet gerjeszt. Távol is legyen tőlem, hogy én a tiszteletet a kegyesség e szentelt maradványától el akarjam vitatni; de annyi bizonyos, hogy a ki Jób könyvét mint a világművészet egyik legfelségesb termékét hallotta magasztalni, e nézetben nem igen fog megerősíteni ily kép által, mint ez: „avagy kicsoda zárta be a tengert ajtókkal, holott kifolyna mint a gyermek az ő anyjának méhéből“? Az eredetiben használt kép csakugyan fenséges, de a Károlyi körülírása által, mondjuk ki egyenesen, visszataszítóvá vált. Az eredeti a föld méhéből fakadó tengerrel szól, mi jogosította fel Károlyit az anyaméhéből kibúvó gyermeket vinni be a szövegbe? Avagy lehet e ily beszédet költészeti-

nek mondani ; „mikor az én dekrétomom szerint ő érette a földet megszakasztám“ ? Csak nézzük a dolgot elfogulatlanul, lehetetlen be nem látnunk, hogy a mi nem szép, az bár bibliafordításban legyen is, csak nem szép marad ; és ha valóban ilyen, nem bűnös mulasztás-e részünkről, ha minden módon arra nem törekszünk, hogy a szépnek és igaznak örök forrását, a bibliát, nemzetünk is hozzá illő alakban bírja ? — De menjünk tovább.

Vádolja másodszer Károlyi a Vulgatát e szavakkal : „hogy pedig sokat elloptak és elhadtak benne, az is nyilván vagyion. Lásd meg Genes. 9. vers 6. Így vagyion : A ki az ember vérét kiontandja, kiontassék annak vére. Elhagyták ezt : Ember által, az pedig igen szükséges czikkely. Math. 9. Így vagyion. Nem jöttem hívni az igazakat, hanem a bűnösöket. Elhagyták ezt : Penitentiára, 1. Johan. 5. Így vagyion. Ezeket írom nektek, hogy megtudjátok, hogy örök életetek vagyion, kik hisztek az Isten fiának nevében. Az igaz betűben pedig így vagyion : Ezeket írom nektek, kik hisztek az Isten fiának nevében, hogy megtudjátok, hogy örökéletetek vagyion, és hogy higgyetek az Isten fiának nevében. Rom. 11. egész sententiát loptak el : Ha cselekedetből tehát immár nem kegyelem és a cselekedet nem volna cselekedet.“

Nagy igaza volt kétségkívül Károlynak, hogy a Vulgatában találtató e hiányokat, mint az eredeti szent írás nem igazolható csonkításait megtámadta, és csak is vitatási makacsság ragadhatta katholicus ellenfeleit, Káldit és Pázmánt, annak állítására, hogy e kihagyások mind helyesek. Igen is, a kihagyás Máté 9, 13. igazolható, a mennyiben az *εἰς μετανοίαν* a B. D. L. régi kéziratokban és több régi fordításokban is hiányzik ; de a Károlyi által felsorolt többi kihagyások csakugyan semmiképen nem menthetők.

Általában nem hiszem, hogy mai nap tudós catholicus is helyesnek találhatná, a mit a „Kalauz“ Károlyi kifogásai ellen és annak bebizonyítására felhoz, hogy a Vulgata fordítása az erdeti szövegnek is elibe teendő. Mikor Károlyi Gratián Decretaliáit (Dist. 9. c. ult.) idézi : „ut veterum librorum fides de Hebraeis voluminibus examinandus est, ita novorum veritas Graeci sermonis normam desiderat“, Gratiánt hibásan pápának mondja, és erre Pázmán az egészset avval hiszi elűthetni, hogy azt mondja : „Nem igaz hogy Gratiánus pápa Decretoma volna Dist. 9. mert Gratianus pápa nem volt.“ Mintha bizony evvel az idézet tartalma is meg volna czáfolva !

„Nem igaz — folytatja Pázmán — hogy Jerónimus in Praefatione Paralipomenon azt írta: Ha valahol a fordításban láttatom tévelyegni, kérd meg a zsidó betűt. Mert ott Jeronimus a zsidó betűről nem szól stb.“ De hát ehhez mit mondana Pázmán, hogy Augustinushoz intézett egyik levelében (Tom. IV. op. col. 627.) Hierónymus világosan így ír: „ut scirent nostri, quid Hebraica veritatis contineret, non nostra confinximus, sed ut apud Hebraeos invenimus translulimus. *Sicubi dubitas, Hebraeos interroga?* — Csakugyan Tárkányinak „az apostoli szék jóváhagyásával“ eszközölt Vulgata szerinti új fordítása czímén ott van, hogy „figyelemmel az eredeti szövegre.“ Károlyinak fentebb felhozott kifogásai tehát minden tekintetben helyesek.

Azonban sajnós, hogy azt kell az Úrral mondanunk: „Mit nézed a szálkát atyádfiának szemében, magad szemében pedig a gerendát nem veszed észre.“ — Mert ha a Károlyi fordításában felesen találtató minden egyéb fogyatkozásokra nézve, a nyelv akkori fejletlenségét és a segédeszközök hiányos voltát tekintve, készek vagyunk is iránta a legelnezőbb itélettel lenni, és az ejtett hibákat a kegyes férfinak oly szigorun be nem számítani, mint egy mostankori fordítónál joggal tehetnök; de az, hogy sokszor egy oldalon három, négy versent is találkozzunk oly helyekkel, hol vagy egyes szók vagy egész mondatok kimaradtak, már csakugyan semmiképen nem menthető.

Igaz, hogy a későbbi kiadások alkalmával a különböző kiadók ismételt revisio alá vévén a munkát, iparkodtak mindenkép segíteni a dolgon, be is töltötték lassanként a hézagokat és a kihagyásokat utánpótolták: de ennek meg az a káros következése lett, hogy föl lévén így a változtatásra szabadítva, sokszor olyan helyeken is toldozgattak, hol Károlyi eredetije tömörségét utánzandó tudva akart rövid lenni, a mi által az amúgy is nem szabatos fordítás még pongyolábbá vált, és — mirabile dictu — annyi igazítások után még most is találatnak helyek, melyekből egyes szók sőt egyes mondatok ki vannak hagyva.

Lássunk néhány példát.

Deut. 15, 2. szószerint van: „E pedig az elengedés módja: minden hitelező engedje el, a mit felebarátjának kölcsönadott, ne szorítsa felebarátját és atyafiát, mert elengedés hirdettetett Jehova tiszteletére“, a minthogy a remek angol fordítás is szóról szóra így

hangzik : And this is the manner of the release : Every creditor that lendeth ought unto his neighbour shall release it ; he shall not exact it of his neighbour , or of his brother ; because it is called the Lords release.“ — Ezt Károlyi a Visolyi kiadásban így magyarártotta : „Ez legyen pedig a szabadságnak módja : hogy minden valaki kölcsönt adand az ő kezéből felebarátjának , vissza ne kérje azt az ő felebarátjától vagy az ő atyafiától , mert megkiáltatott az Úrnak szabad esztendeje.“ Itt egyfelől szószaporító felesleg van „az ő kezéből,“ melyet Károlyi kétségkívül Pagninus sorközi szószaporító fordításának e magyarázó szavából vette : „remittat omnis vir qui mutuat manu sua“, holott a héberben a יָדָא szó a שָׁמַט igehez tartozik, s csak a kettő együtt véve jelenti : *kezét levenni valamiről* = remittere, engedni : másfelől ki van hagyva ez : „ne szorítsa felebarátját.“ — Molnár és még a Várad kiadás is a Visolyi szöveget változatlanul meghagyák : de Tótfalusi Kis Miklós észrevevén a kihagyást, Tremelliusból, ki szinte nem értvén a יָדָא שָׁמַט kifejezést, így fordított : intermittito omnis creditor, jus habens vindicandi manu sua (a יָדָא körülírt hibás magyarázata) id quod vindicaturus esset a proximo suo , — beszúrja e mondatot : „engedje el azt néki, a melyet megvethetne rajta“ ; és íme most a kezünk közt lévő szövegben a szószaporítás megkettőztetve egész ízetlenségében jelenik meg, így : minden , valaki kölcsönt adand *az ő kezéből* felebarátjának, engedje el azt néki, *a melyet megvethetne rajta* stb.“

Josue 6. 1. a Visolyi kiadásban így hangzott : „Jericho pedig bezárattatván vala szorgalmatosan az Izrael fiaiért.“ Ezt Tótfalusi Kis Miklós Tremellius követve (metu filiorum Israelis) szükség nélkül így bővíti : az Izrael fiaitól *való félelem miatt*, mely szók az eredetiben nincsenek, mert מִפְּנֵי בְּגֵי יִשְׂרָאֵל csak ennyit tesz : *Izrael fiai előtt*. Ugyane fejezetben azonban 3. v. e szavak : „megkerülvén egyszer a várost“ csakugyan ki voltak hagyva, 5. v. pedig a „magában“ szó hiányzott, 6. v. így van a Visolyi bibliában : „hét kos szarvából csinált kürtöket“, ez septem buccinas arietinas magyarázása akar lenni, de mily ügyetlen és rossz szóhelyezéssel. Ez utóbbit Tótfalusi helyreigazította, de az ízetlen körülírást meghagyta. 7. v. „*az Úr ládája előtt*“, helyett a Visolyi bibliában „a láda előtt“ van. 8. v. Tótfalusi „kürtölnek vala“ után „a kürtökkel“ kifejezést szúrja be, holott helyesen igazítva így kellett volna fordítani : „fújják vala a kürtöket.“

Jósue 10, 24. e mondat : „kik oda menvén veték az ő lábait azoknak nyakokra“, a Visolyi szövegből merőben kimaradt és Molnár az előttem fekvő Hannoveriai kiadásban ezt igazítatlanul hagyja. A Váradi kiadás e szavakkal pótolja : „kik eljövén tapodák lábakkal azoknak nyakát.“

1. Sam. 14-ik fejezetében öt kihagyás van : 33. v. e szavak hiányzanak : „hitetlenül cselekedtetek“, és „most“ ; 34. v. végén „azon éjjel“ szók maradtak ki ; 38. v. „e mai napon“ ; 43. v. „így szólván“ ; és mindezek az igazított Hannoveriai kiadásban sincsenek meg. A Váradi kiadás a 34. versben az *éjjel* szót beszúrja, és ez az egész, a többi kihagyásokat pótolatlanul hagyja.

1. Kron. 28 : 13, 14, 15. versek úgy meg vannak a Visolyi kiadásban csonkítva, hogy mindenik versnek úgy szólván csak fele része van meg, és íme sem Molnár sem a Váradi biblia kiadói nem veszik észre.

Zsolt. 81, 15. a Visolyi kiadásban így hangzik : „Az ő ellenségeket hamar megaláztam volna, és azok ellen fordítottam volna az én kezemet“ ; s így ki volt hagyva a vers második feléből : *az őket háborgatók*. Ott volt a későbbi igazítók előtt *Székely*, ki az 1548-ban kiadott zsolttárakban így fordít : Nagy rövid napon az ő ellenségeket megaláztam volna ; és az ő ellenségire fordítottam volna az én kezemet ; olvashatták e verset helyesen fordítva *Magyari* István 1602-ben kijött „Az országokban való sok romlásoknak stb.“ című munkája jeligéjében, így : „nyilván semmié tettem volna az ő ellenségeiket és az ő háborgatói ellen felemeltem volna az én kezemet“, és mindamelllett nemcsak Molnár kiadásaiban, de még a Váradi bibliában is a Visolyi hiányos szöveg megmaradt. Íveket lehetne tele írnom a Visolyi bibliakiadásban találtató kihagyásokkal, és ismét ívekre terjedne a helytelen igazítások felsorolása. Megmondta már *Kölcsy*, hogy „a jobbitás mestersége nehezebb mint gondolhatnók.“

Általában különös balcsillagzat alatt folyt le e fordítás története. Annyi hivatott s hivatlan kézen ment keresztül, hogy utoljára majdnem annyi lett benne az idegenek által ejtett hiba, mint az eredeti, pedig ez nem csekély számmal volt. Még az is történt, hogy az eredetiben meglévő szövegrész a későbbi kiadásokból kimaradt, mint 2 Kor. 7, 12. a Visolyi kiadásban teljesen van, így : „nem azért írtam, az ki az bosszút tette vala, sem azért, az ki az bosszút szen-

vedte vala“, és így maradt még a Váradi bibliában is; de már az előttem fekvő Institorisféle kiadásban 1776-ról e mondat „sem azért, a ki a bosszut szenvedte vala“ ki van hagyva, és a most köz kézen forgó bibliákban egyben sem található e mondat.

De ha nem dicsérhetjük a kegyes férfi bibliafordítási munkatételét azon lelkiismeretesség tekintetéből, mely egyaránt óvakodik eredetijének bővítése és csonkításától: tán más fordítói jelességekkel ékeskedik, melyek a munka közönséges elfogadtatását méltó okkal eszközölték, vagy tán pusztán annak köszöni közönséggé válását, hogy más teljes bibliafordítás nem létezett? E kérdés mindenesetre megérdemli, hogy beereszkedőbb vizsgálat alá vegyük a munkát, egyszersmind gondosan megkülönböztessük azt, mi egyenesen Károlyi tollából folyt, attól a mit annak fordításában későbbi kiadók jól vagy rosszul igazítottak.

Károlyi Gáspár fordítási művét egész tisztaságában csak egyedül a Visolyi kiadásban bírjuk, s azért fejtegetésünkben azt tartandjuk folyvást szem előtt, a később tett igazításoknak külön vizsgálatot szentelvén.

Valamely fordítás teljes megítélésére, szükséges, hogy azt a *hűség, világosság* és *csin* tekintetéből vizsgáljuk meg.

Ha a fordító szavaiban ugyanazon gondolatokat találjuk, melyeket az eredeti kifejez; ha a fordítás az olvasóra ugyanazt a hatást teszi, melyet az eredeti az ezt értőkre gyakorol: akkor a fordítást *hűségesnek* állíthatjuk. — *Világosnak* mondjuk a fordítást, ha az eredetiben előadott gondolatoknak a fordítási nyelvben oly kifejezést adtunk, hogy ez épen oly érthető, átlátszó, mint amaz; *csinosnak* pedig, ha a fordítás épen oly tisztán ragaszkodik nyelve törvényeihez, sajátos fordulatihoz, szójárásaihoz, mint amaz a magáéhoz.

Ki rendeltetésének mind e három tekintetben megfelelő fordítást akar eszközölni, annak azonkívül, hogy eredetije nyelvét és a fordítási nyelvet egyformán jól kell tudnia, még ama szellem minden oldalú ismeretével is kell bírnia, melynek eredetije létét köszönhette; vissza kell az embernek magát amaz élet közepébe képzelnie, a melyből a fordítandó mű folyt, és a betűkön keresztül az író lelkében olvasnia, mely azokból szól. Csak ily eljárás útján sikerülhet a fordítandó mű szellemének hű felfogása, melynek nyomán létesítendő dolgozatunknak az eredetinek szellemében való conceptióját eszközölhetjük.

Most jö még a feldolgozás, s ehhez saját nyelvünk művészi kezelése s alakító tehetség nem kisebb mértékben kívántatik, mint akármely eredeti munkához.

Ki egy műfestményt másol, annak az ecsetet csak oly ügyesen kell forgatnia, mint ki eredetit fest, kinek agyában megszülemlett a műszme; s csak is az inventio az, mi az eredetit a másolatnak fölibe teszi; de másrésről az inventio csak a körvonalozást adja, tökéletes művet a sikerült kivitel.

S ha hűség, világosság és csin oly fordítási tulajdonok, melyeket akármely remekmű fordítójától méltán követelünk, mennyire jogosult akkor e követelés a bibliatolmácsolásnál, mely míg egyfelől tartalma szerint legszentebb érzelmünknek, a hitnek kútfeje, másfelől az a rendeltetése, hogy alakjával is hasson, melegítsen, építsen.

De hogy mily nehézségekkel jár épen a bibliát úgy áttenni, hogy a fordítás a nevezett tulajdonokkal bírjon, könnyű elképzelni, ha elgondoljuk, mily kevésbé alkalmasak a modern fordulatokhoz szoktatott, mesterséges szerkezetű irodalmi nyelvek általában arra, hogy az emberiség gyermekkorának kezdetleges alkatu hímezetlen beszédét sajátos egyszerű szépségében visszaadják.

A biblia eredetijének minden egyes művében a stil minden kezdetlegessége mellett egyik vagy másik szépség uralkodó, egyik vagy másik tulajdon sajátában, fényesebben van kifejezve, mi az egyes műveken végig ömölvén, mindegyiknek sajátos jelleget kölcsönöz. Vannak utólérhetetlen szépségű darabok, melyek a tartalom magasztossága mellett a kifejezés rendkívüli egyszerűsége, mondhatnám gyermetegsége által tűnnek ki; másoknál a kifejezés keleti fénypompája tündöklök, s a szavak mérarányos lejtése gyönyörködteti a fület; ismét másokat a nyelvezet tömörsége, jelentős rövidsége tesz hathatósokká. Az irály mind e változásait más nyelvben híven visszatükröztetni bizonyára nem könnyű feladat, s csak olyantól remélhető, ki a mellett, hogy a biblia nyelveit tökéletesen érti, annak szellemi légkörében él és minden bibliai író lelkületébe magát bele tudja képzelni, saját nyelvét mesterileg forgatja és idegen ráhára is úgy bírja vonni, hogy nemzeties zamatja akkor is megmaradjon.

Megvoltak-e a fejtegetett kellékek Károlyi Gáspárban, mint bibliafordítóban? birt-e elegendő ismeretével a bibliai nyelvek és amaz őskor szellemének? mennyire tudta a zsibbadásából akkor éledező

nyelvünket az idegen tartalomhoz művészién idomítani? ezek azon kérdések, melyekre felelni mostani feladatunk.

Hogy Károlyi Gáspár héberül jól nem tudott, és hogy az ó szövetség fordítását leginkább másodrendű, latin kútfők után eszközölte, ezt nem csak a fordítás mivolta egészben véve, hanem különös adatok is bizonyítják; így, hogy csak egyet említsek, 1. Krón. 9, 19, mely híven fordítva így hangzik: „És Sallúm Kóré fia, ki Ebiászáf fia, ki Kórách fia és az ő testvérei az ő atyja házából, a Kóráchiták a szolgálati foglalkozásban őrzői valának a hajlék küszöbének, valamint az ő atyáik a Jehova táborában őrzői valának a bejárásnak.“ Ez Károlynak Visolyi kiadásában így van: „Sallúm pedig a Kóré fija, ki Ebiásáf fija, ki Kórách fija, és ennek rokonságai az ő atyjának házából valók; tudniillik az Kóráchiták az Isten hajlokának ajtajának őrizői valának, mint az ő atyjok az Úr seregében őrizek vala az sá-tornak szent helyeit.“ Sehogy sem tudtam elképzelni, miért tette ki Károlyi e szót קְבוֹיָא, mely *bejárást* jelent, oly kifejezéssel, mely ahhoz közel sem jár, t. i. *szent hely*. S íme találom a Tremellius és Juniusféle bibliakiadásban, melyet Károlyi használt, e fordítást: ut patres eorum juxta castra Jehovae observaverant *adytum*. Itt sajtóhibából van *adytum* (szenthely, szentség, héberül קְבוֹיָא) e helyett hogy *aditum*, mely *bejárást* jelent; Károlyi pedig, az eredetit tán meg sem nézve, a sajtóhibát nem veszi észre, és lefordítja híven az *adytum* szót. Ilyesmi, azt hiszem, elég szóló bizonyosság arra, hogy Károlyi nem az eredetiből fordított. De ha a héber nyelv betűjét kellőn nem értette, még kevésbbé volt meg benne a biblia lélekteljes szólamának szépségét átérző ízlés, az ó világ szellemébe behatólóló költői lélek, s azért fordítása rendszerint vagy nem fejezi ki elég helyesen az eredetit, vagy egészen el is véti azt, vagy annak hangjából, színezetéből ejti ki a művet.

Lássunk néhány példát. Károlyi fordításának Gen. 4: 23, 24. ezeket olvassuk: „Akkor monda Lamech az ő feleségeinek: Ó Ada és Silla, halljátok meg az én szómat, az ti füleitek adjátok az én beszédemnek Lamechnek feleségei. Bizony, ha valamely erős férfiótól sebet vennék is vagy valamely vastag ifjútól kéket, megölném azt is. Ha Kainért hétképen áll az Isten bosszút, az Lamechért hetvenhétzerte inkább.“

Feledjük most el kisség, hogy fordítást olvastunk, ne tekintsük különösen azt, hogy éppen bibliai hely fordítása fekszik előttünk,

mi ítéletünket szívünk jóvoltából könnyen megvesztegethetné, izlésünket részrehajlóvá tenné; hanem nézzünk elfogulatlanul e beszédnek szemébe. Tehát Lamech szól az ő feleségeinek, hogy „adják füleiket az ő beszédének.“ Mi ez? A német igen is mondja: Jemanden ein Ohr leihen, de hogy magyar ember valaha így beszélt volna: adjad füleidet (nem is füledet) az én beszédemnek, azt már kötve hiszem; ám, de hagyján, ezt még elértettük, hogy annyi akar lenni, mint: „figyeljetek rám“! S mi az a mire Lamech a nők figyelmét oly ünnepélyesen felhíja? „Hogy ha erős férfitól—szól—sebet vennék is vagy valamely vastag ifjútól kéket, mégis megölném.“ Nem tudom más ember, hogy van e beszéddel, de én reám oly benyomást tesz, mintha vak eset söpörte volna halomra a szókat, oly minden értelem nélkülieknek tünnek azok fel előttem.

De föltéve, hogy megértettük már az egyes mondatrészeket, tudjuk, hogy „ha valamely vastag ifjútól kéket vennék“, annyi mint: „ha valamely vastag ifjú kékre verne“, ugyan micsoda logika szerinti beszéd ez: ha valaki megsebzene is, kékre verne is, még is megölném! Hogy illik ide az a „még is“? Aztán meg a „vastag“ jelző mi nyomatékot akar itt adni? — Úgy látszik, sejtette a fordító, hogy beszédét megérteni nehéz lesz, s azért a szélire ezt a magyarázatot jegyzette oda: „Lamech kevélykedik az ő erejével az ő felesége előtt.“ Ugyan furcsa neme a hetvenkedésnek!

Hát ha még megmondjuk, hogy mind e furcsa beszédek a legegőbből vannak kapva, hogy azoknak az eredetiben semmi nyomok? Mi van hát az eredetiben? kérdik tőlem; — megmondom.

Az emberiség gyermekkorában, mielőtt a társas lét szelidebb erkölcsöket és az indulatok féken hordozását tette volna szükségessé, a szenvedély kitörései, minthogy nem volt mitől tartózkodni, kétségkívül a legerőszakosabbak voltak, és csak a lelkiismeret alakjában felszólaló benső bíró vethetett gátot a dúló indulatoknak. A szent könyv két, e gondolatot kiábrázoló történetben mutatja fel paraeneticus czéljához képest az első emberek ilyenmü merényleteinek izonyu következményeit. Kain és Lámech embereket ölték, és Isten az illetőt mind a két esetben elkövetett bűne eleven tudalmával, a lelki ismeret éles furdalásával verte meg. — Irtózatos tünemény! a lélek bujdosóban van önmaga előtt, és nem talál nyugtot e földön sehol. E benső lelki háborgásnak ad Lámech kifejezést, és ez már elég méltó tárgy, hogy feleségei figyelmét ebbeli szavaira igénybe vegye.

És mit mond?

„Adáh és Czilláh halljátok meg szómat,
Lámech feleségei figyelmezzetek beszédemre.
Hogy embert öltem, önmagam sebe,
hogy ifjút, nekem sujtás az.
Ha hétszeresen büntettetik Káin, akkor Lamech hetven-
hétszer.“

Ehhez, úgy hiszem, nem kell magyarázat.

E felfogás, az igaz, új, a mi azonban egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a biblia olyan, mint Isten ama másik könyve, a természet: minél tovább kutatják, annál több újat fedeznek fel benne. De hogy fordításom az eredetihez hű, mutatja az, hogy sorközileg szó szót fedez, így :

עדה וצלה שמען קילי נשי למך
Lamechnek feleségei, szómat halljátok meg és Czilláh Adah

האזנה אמרתי : כי איש הרגתי
öltem embert hogy : beszédemre figyelmezzetek

לפצעי וילך לחברתי
.nekem sujtás az és hogy ifjút nekem seb az

Hasonló szószerinti hűséggel adja e verseket a classicus angol fordítás : „And Lamech said unto his wives, Adah and Zillah hear my voice ; ye wives of Lamech, hearken unto my spech : for I have slain a man to my wounding , and a young man to my hurt. If Cain shall be avenged sevenfold, truly Lamech seventy and sevenfold.“ Nálunk is a derék Heltai, kinek művét mind jobban becsülöm, minél előbb megyek tanulmányozásában, elég helyesen fordítja, így : „És Lámech szóla az ő feleségeinek Ádának és Zillának : Ti Lámech feleségei halljátok meg az én szómat és vegyetek eszetökbe azt a mit mondok : Férfiút öltem meg én sebemre és egy ifjat az én fájdalomamra. Kainért hétképen állnak bosszút, de Lamekért hetven-hétképen.“ Csak a להברתי kifejezés magyarításában hibázta el, a mennyiben ő e specialis kifejezést igen általános értelmű magyar szóval (fájdalmamra) tette ki; mert חברה a nem használt חבר=חבל=vágni, sujtani töből, annyi mint sujtás és 1 em fájdalom. Figyelemre méltó a második versben, hogy teszi ki szép magyarán a szenvedő יקם szót : ha bár a felfogást illetőleg megvallom, hogy nem értem, mikép biztathatja Lámech magát, hogy mivel ő két embert ölt meg,

azért ő érte hetvenhétképen állnak bosszút. De e nehézség a legtöbb magyarázók és fordítók értelmét nyomja. Elfeledték azt, hogy *σπ.* nem csak *bosszút állani*, hanem *büntetni* is jelent, és ez értelem itt igen helyesen illik a szövegbe: ha Kain, ki tettének iszonyatos következéseit nem ismerve csak egy embert ölt, hétszeresen (azaz sokszorosan) büntetett, akkor Lámeck, ki kettőt ölt és előtte volt a Káin példája, hetvenhétszeres büntetést érdemelt. Magától értetik, hogy hét és hetvenhét számok itt numerici certi pro incertis.

Azt hívém eleintén, s aival bízattam magamat, hogy tán fordítás közben gyarapodtak a buzgó férfi ismeretei; s ennek nyomán majd azt tapasztalom, hogy a későbbi könyvek fordításában szerencsésb sikerrel forgolódott, nyelvünk kezelésében óvatosabb lett, és a kifejezés szabatosága, szépsége és a jó hangzat törvényeire is több gondot fordított.

Sajnos, hogy e hiszemben is csalatkoztam, mert későbbi darabjai a Visolyi bibliának csak oly ízetlenek és az eredeti helyes felfogása nélkül készültek, mint a kezdetbeliek, sőt sok tekintetben még hanyatlottabbak.

Kinyitom a Visolyi bibliát II. Sam. 23, 2—8, ott ezeket olvasom:

„1. Ezek lőnek pedig az Dávidnak utolsó beszédi: Az Isai-nak fia az Dávid mondotta ezeket, az a férfiú, a ki nagy méltóságra emeltetett fel: Az Jákob Istenének felkenetetett királlyá, ki gyönyörűséges ének szerző volt Izraelben.

2. Az Úrnak lelke szólott én bennem, és az ő beszéde származott az én nyelvem által.

3. Az Izraelnek Istene szólott, az Izraelnek hatalmas Istene mondotta: Az ki uralkodik ezeken az embereken igaz légyen, és oly ki isteni félelemmel uralkodgyék.

4. És olyanok légyenek mint az világosság reggel mikor a nap feltámad, mint az homályosság nélkül való reggeli idő, és az melegséggel földből fel nevedett gyenge fű az eső után.

5. Nem olyan az én házam az Isten előtt: Mert örökké állandó szövetséget szerzett én velem, mindenestől el rendeltetett és álhatalos szövetséget. Mert énnékem mindenestől szabadítóm és megtartóm, és elhítem tökéletesen hogy idegen királlyi magot nem ültet az én székembe.

6. De az istentelenek olyanok léznek, mint a töstől ki szaggattott tövis, melyekhez kézzel nem nyúlnak.

7. Hanem a ki hozzá akar nyúlni is, kést vagy fejszét vészen hozzája, hogy ugyan azon helyen tüzzel égettessék meg.“

Szükséges-e mondanom, hogy e látható erőködással elébb-elébb baktató próza nem hű mása a fenkelt röptü eredetinek? Avagy gondolható-e, hogy a koronás énekes hattýudala oly hangon szólott? Azonban hagyján a hang, a színezés; csak legalább az értelmet lát-nók tiszteletben tartva. Ámde hol van az eredetiben szó *énekszerző-ről*? és ez micsoda beszéd! „*a ki uralkodik ezeken az embereken, (melyeken?), legyen igaz, és istenfélő. Nem olyan az én házam Isten előtt*“ tehát nem igazságos, nem istenfélő! micsoda hát? A szélire irt jegyzetben magyarázza ugyan Károlyi: „*azaz, nem olyan az én birodalmam mint a homályossággal megsetétített világosság.*“ De erre meg azt kérdezzük, hol van olyan fából csinált vaskarikáról az eredetiben szó? Valóban meg nem fogható, mi lehetett K. szeme előtt, midőn ez ötödik verset fordította, miután az különösen másod-ik részében az eredetitől merőben eltérő valamit ad.

Érezték e fordítás hasznavehetetlenségét a későbbi kiadók, különösen Tóthfalusi Kis Miklósék, és iparkodtak is igazítani rajta; de a helyett hogy segítettek volna a dolgon, még jobban elcsavarták, így: „*Jóllehet nem olyan az én házam Isten előtt: mindazáltal örökké ál-landó szövetséget tett én velem, mindenestől elrendelttetet és állhatatost. Hogy az én teljes idvességem és minden gyönyörűségem akkor telik be, mikor az én házamat nem csemetézteti.*“ E már valóban „homályos-sággal megsetétített világosság!“

Mert mit jelentsen az, hogy „*az én gyönyörűségem akkor telik be, mikor az én házamat nem csemetézteti?* Van-e e beszédnek csak sejthető értelme is? — Károlyi kétségkívül hibázott, hogy az eredeti szöveg áttétele helyett Vatablus magyarázatát fordította le és vette be a szövegbe; Tóthfalusi tehát mindenesetre helyesen cse-lekedett, hogy az eredetihez visszatérve ennek szavát akarta kife-jezni; de mit nyertünk, ha ez meg általánfogva érthetetlen és az egészbe sehogy be nem illeszthető?

Az apróbb hibákat, mint pl. azt, hogy a 7-dik versben *kést* vagy *fejszét* emleget, holott az eredetiben *vas* és *rud* van, nem is említjük.

A tett kivetések után méltán várhatja az olvasó, hogy mi vi-lágosabb, érthetőbb fordításban mutassuk be a bibliai szép helyet. Meg is kísértjük nyomban; de legyen szabad előljáróban Dávidot

bemutatnunk úgy, a hogy az a bibliai előadás szerint festve van, hogy ennek nyomán életének hatyúdala kellő világításba helyeztessék.

Dávid uralkodása kezdettől fogva végig oda volt különösen irányozva, hogy a királyságot a theokrátiával kiengesztelje. A királyság, mely eredetileg theokratia-ellenes intézvénynek tekintett, Dávidnak a theokratia minden irányban való megszilárdítására célzó törekvései által oly intézménynyé vált, melytől a nemzet, miután bölcs királyának uralkodása alatt külsőleg is a fény és boldogság kitünő polczára emeltett, minden reményei teljesezésbe menését várta.

Dávid jól tudta, minek köszönhette uralkodásának e fényes sikerét: ő elődjének Saulnak abbéli botlásain okúlt, hogy az teljes életében a theokrátiái intézményeknek ellene dolgozott, s azért minden törekvései, mint a nemzet hivatásával ellenkezők, füstbe mentek. Dávid tehát basilotheocrátiát alapítván, királyi székét ivadékaiknak is biztosította, öröklővé tette, míg elődjének nevével utálattal fordult el minden honfi.

Hogy Dávid hatyúdala ezeket, mint életének legfontosabb momentumait, magában foglalandja, méltán várható; és íme valóban nem is foglalkozik egyébbel. Lássuk a kevés sort szó-szerinti fordításban.

1. Ezek Dávid utolsó szavai :
 Szózata Dávidnak, Isai fiának,
 Szózata a magasra helyezett férfiúnak ;
 Jákob istene fölkenntjének,
 Ki gyönyöre Izrael énekének.
2. Jehova szelleme szól belőlem,
 S igéje van az én nyelvemen.
3. Szólott Izrael istene,
 Hozzám szólott Izrael köszála :
 Emberek uralkodója, ha igazságos,
 Ha istenfélelemmel uralkodó,
4. Olyan mint a reggeli fény napfeltámadtakor,
 Felhőtlen reggelen :
 Napsugártól, esőtől a föld füvet hajt.
5. Ugyan nem úgy van-e az én házam Istennel?
 Örök szövetséget szerzett nekem,

Mindenben rendeztet és megóvottat.
Minden üdvömet és minden kívánságot
Nemde megnöveszti ő?

6. De a hitványok, mint a bolygatott tüskék mindenikük :
kézzel nem nyúlhatni hozzájuk. —
7. Ha ki hozzájuk férni akar,
Fölkészül vassal és ruddal :
És megegetik a tűzhelyen.

Így fordítva e darab, méltó hattyúdala a sokat hányatott agg királynak, ki visszatekintvén pályájára, méltán elmondhatta magáról, hogy ő Isten által magasra állított férfi, kinek minden kívánsága, minden törekvése szerencsésen sikerült és házának virágzását olyanná tette, mint a felhőtlen reggel derüjében eső után szépen tenyésző zöld vidék; nemcsak, de háza jövődjét is oly alapokra fektette, hogy méltán várhatja rá Isten áldását. De midőn ezeket elénekelte, meg nem állhatja, hogy jelleméhez híven, melyben isteni félelem és kegyesség mellett ellenségei iránti engesztelhetlen gyűlölet fő vonás volt, futó pillanatot ne vessen megalázott ellensége, trónjáról letaszított elődjére, Saulra, és valamint maga boldogulását az igazság és istenfélelemmel vezetett uralkodásból származtatja, úgy annak szerencsétlenségét a hitvány jellemnek, az erőszakos természetnek tulajdonítja, mely hozzáférhetlenné, kiállhatatlanná tette, és végveszedelmét szükségkép maga után vonta.

A Károlyi-Gáspárféle fordítás igazításai.

A magyar irodalmi művek közt a bibliafordítás, különösen a Károlyi-Gáspárféle az, melynek tökélyesítésén első megjelenése óta legtöbb kéz dolgozott; minden magyar könyvek közt a Károlyi-Gáspárféle biblia az, melyet legtöbbben adtak ki, melyet legtöbbben igazítottak.

A Visolyi 1590-ben eszközölt kiadás után nem sokára 1608-ban *Molnár Albert* adta ki az egész magyar bibliát Hannoviában, s e kiadásáról a dedicatióban így nyilatkozik: „az szólásnak disztelen módját (solecismos), melyek az idegen nemzetből való corrector miatt estenek volt, azokat kitisztítottam. Az igazán való írást (orthographia), melyet elhattak és megegyelítettek sok helyeken, az canonicus könyvekben megemendáltam és egyengettem... Nyomatási fogyatkozásokat számtalanokat purgáltam ki. Egynehány helyen egész verseket, melyek az íróknak vagy betűszedőknek gond-

viseletlenségekből elhagyattak, másonnat megfordítván helyére hoztam stb.

Már ha csak e pár sort is közelebb megtekintjük, lehetetlen észre nem vennünk a roppant hézagot, mely nyelvünk fejlődésének akkori és mostani stadiuma közt tátong. S itt nem csupán a dictio ódonszerűsége az, mi felötlük, mert az ódonság magában véve oly régi könyv fordításánál, minő a biblia, inkább díszül szolgál, mintsem hibáztató lenne; hanem az egyes fogalmak kifejezés-módja, mely, nem lévén még a nyelv irodalmilag eléggé fejlődve, nem egy kifejezéssel jelöli, hanem inkább leírja a fogalmakat, s így körülírásokban áradozván pl. a latin „solecismus“ szót így fejezi ki: *az szólásnak dísztelen módja*, a latin „orthographia“ szót pedig így: *az igazán való írás*.

Ha valaki azt hiszi, hogy tán a bibliai nyelv, mint ősrégi kor maradványa, hasonló fejletlenségekben szenved, az nagyon csalatkozik. — A nyelv, melyen az ó szövetségi könyvek írvák, sok százados culturának nyomait mutatja, és az egyes szókon tisztán meglátszik, hogy azok a gondolatoknak oly kifejezései, melyek ezekkel együtt termettek és fejlődtek. — A hébereknél nem minden ember írt; a kik írtak, ihletett férfiak voltak, kik benső hivatást éreztek arra, hogy előttük nem gondolt dolgokat gondoljanak és soha nem ejtett szókat ejtsenek: ily férfiak minden nemzetnél épen úgy teremői sajátos irodalmi nyelvnek, a mint hogy a nemzeti szellem tőlük veszi irányát. A szellem, mely amaz ihletett férfiakat szólásra ösztönte, nyelvet is teremtett nekik, mely gondolataikat úgy fejezte ki, hogy a kifejezés épen annyit mond, a mennyit a gondoló mondani akart.

Oly szószörnyeteggel, mint „az igazán való írás“, vagy „az szólásnak dísztelen módja“ az ó szövetség nyelvében az ember sehol nem találkozik; hanem ingenis Károlyinál olvasunk ilyet: „*kőfalrakó kőművesek* (2 Sam. 5, 11.) és Molnár e gyönyörűséges kifejezést híven utánnomatja.

S most azt kérдем, gondolható-e az, hogy a nyelv oly állapota, az írás olyan kezelése mellett, a bibliai, különösen az ó szövetségi könyveknek kényesen szőtt beszéde csak megközelíthetőleg is kifejeztetett volna?

Molnár Albert tehát koránt sem birt azon sajátságokkal, melyek őt Károlyi Gáspár fordítása nyelvezeti hibáinak kiigazítására

képesítették volna. De talán másnemű fogyatkozásoktól tisztította meg Károlyi művét?

Távol legyen tőlem, hogy Molnár Albert, mint egyik méltán tisztelt jelesünk, nagy érdemeiből valamit levonni akarjak; de a feltett kérdésre ki kell egyszerűen mondanom, hogy igazító tisztében épen nem járt el azon gondossággal, melyet a feladat fontossága és szentsége méltán igényelhet.

Avagy lehet-e oly kiadást igazítottnak mondani, melyben száz olyan hiba maradt meg igazítatlanul, mint Gen. 3. 24. az életnek fájának őrizeteért, e helyett: „hogy az életfájához vezető útat (רֶדֶד) megőrizzék“; vagy Gen. 8, 13. száz egy esztendőben, e helyett „hat száz egyedik esztendőben“, ugyancsak 8, 16. versben pedig feleségednek fia, e helyett: „fiaidnak feleségei“? Igazításnak mondható-e az, hol százakra menő szókihagyások, sőt egész versrészek kihagyásait észrevétlen nyomatja le újból a Hannoviai kiadásban? Numeri 29, 9. az engesztelő ünnep áldozatának leírásánál a Visolyi bibliában valami különös zavar esett, mert e helyett; „és ezeknek lisztáldozatját, olajjal elegyített három tized lisztlángot egy tulok mellé, és két tizedet egy kos mellé“ Károlyinál ez van; és mindenik tulok mellé olajjal megegyelített egy Ephra semlyelisztnak három tizedét, Minhának két tizedrészt az kos mellé, a mi sem az eredeti szöveggel nem egyezik, sem józan értelmet nem ad; és ez a Hannoviai kiadásban hiven utána nyomatik, úgy szintén mindjárt utána a 11-ik vers második fele („valamint a naponkénti égőáldozaton ennek lisztáldozatján és italáldozatjain kívül“) a Visolyi kiadásban kimaradt, és a Hannoviai kiadás ugyancsak csonkán adja e verset. — Károlyi Gáspár Visolyi kiadásu fordításában az egy Jeremiás könyvében ötvenhat, a római levélben pedig huszonöt oly helyet számláltam, melyeket az eredeti szöveggel összevetvén, lehetetlen többé-kevésbé csonkítottaknak nem ismerni fel, és a Hannoviai kiadás azokat egyről egyig utánnomatta a nélkül, hogy legkisebbet is igazított volna, oly helyeket nem is említvén, melyek teljesen vannak ugyan fordítva, de minthogy semmi értelmet nem adnak, méltán várhatta volna az ember, hogy Molnár azokat kiigazítsa.

Igen hosszadalmas dolog lenne, ha csak a most említett 81 hibát is itt mind sorban idézni és kimutatni akarnók. Tehát csak néhányat írhatunk ide mutatványul, hogy meglássék, mineműek azon hibák, melyeket a két könyv fordításából összejegyeztünk.

Jer. 3. 24. így hangzik : „*Térjetelek meg szófogadatlan fiak, azt mondja az Úr: és hozzáam vészlek titeket egyet egy városból, kettőt egy nemzetségből, és beiktatlak titeket Sionba.*“ Itt e mondat : כִּי אֲנֹכִי בְעַלְתִּי בְכֶם „mert én uratokká lettem“, ki lett hagyva.

A 16. fejezetben a próféta dögveszélylyel fenyegeti az országot és festvén a bekövetkező országos nyomort, azt mondja : oly sürűn jönnek majd a halálesetek, hogy senkinek sem jut eszébe a szokásos temetési és gyászszertartásokra gondolni és halotti torokat tartani.

6. S meghal — így szól — nagyja kicsinyje e földön :
el nem temettethetnek, sem nem siratják őket ;
senki magát érettök meg nem karczolja , sem haját nem tépi ki.
7. S nem osztogatnak kenyeret torban vigasztalásul a halott felett,
s nem itatják meg velök a vigasztalás poharát atyjuk felől,
és az ő anyjuk felől.

E hetedik vers a Visolyi kiadásban így van : „*És az kezeket nem verik össze, hogy őket vigasztalnák az megholt felől, és nem vigasztalják őket az ő atyjuk és anyjuk felől.*“

Itt tehát azonkívül, hogy e szók וְלֹא יִפְרְטוּ hibásan vannak magyarátván , וְלֹא יִשְׁקוּ אִיתָם כֹּיִם merőben fordítatlan maradt כֹּיִם מֵהַמָּוֶת s nem itatják meg velük a vigasztalás poharát szép képe helyett pedig csak a száraz alap gondolat van „és nem vigasztalják őket.“

Jer. 18, 13--17 a próféta Izrael népének Istenétől való elpártolását természetes rendeltetésével ellenkező szörnyü tettképen akarván felmutatni, e fenkelt hasonlattal él, hogy a havas csúcsait a hó, a vízforrást az ő vize el nem hagyják ; de az én népem stb. mi is a szent könyvben így hangzik :

13. Kérdezősködjetek csak a népek között : ki hallott ilyesmit ?
Igen szörnyüségés dolgot követett el Izrael szüze !
14. Elhagyja-e köszáli mezőségét a Libanon hava ?
Meggzakadnak-e a kiszóródott, buzogó folyóvizek ?
15. Hogy megfeledezett én rólam az én népem stb.

Itt a 14-ik vers a Visolyi kiadásban így van : *Vajjon elhagyja-e valaki az mezőnek kösziklájának vizét, és azt mely az Libanus havasáról származik*“ ? Ez látni való, nem egyéb mint a vers első

részének rossz felfogás szerinti fordítása, míg a második rész épen-
séggel nincs fordítva.

22. 3. e van: „Tegyetek ítéletet és igazságot és mentsétek meg az nyomorultat az nyomorgatónak kezéből (e helyett: mentsétek ki a rablottat a nyomorgató kezéből), az jövevényt, árvát és özvegyet ne nyomorgassátok (itt kellene még lenni: és erőszakot ne tegyetek rajtok = ואל תחמכו, de ez ki van hagyva.) — Ugyancs fejezet 17. verse így van: *De az te szemeid, és az te szíved csak az fővényiségre van és az ragadományra, és az nyomorgatásra, hogy ezeket csel ekedjed.*“ Itt רַם הַגִּי לְשִׁפּוֹרָה fordítatlan maradt. E vers teljesen és helyesen fordítva így hangzik: „Mert szemeid és szíved nincsenek egyébre irányozva mint önhasznodra, és az ártatlan vértnek kiontására és a nyomorgatásra, s erőszakoskodásra, hogy azt végrehajtsad.

A 44. fejezet tele van csonkításokkal, ferdítésekkel, melyek közül csak a 18, 19. verseket emeljük ki. Ezek a Visolyi kiadásban így hangzanak: 18. v. *Mi időtől fogva pedig az égen való állatoknak nem kezdünk áldozni* (alkalmasint így akart lenni: kezdünk nem áldozni, mert e szóhelyezés „nem kezdünk áldozni, érthetlenségig rossz és még is a most közkezen forgó kiadásokban is úgy van) *minden nélkül szűkölködünk, fegyver és döghalál* (az eredetiben „éhség“ van) *miatt megemésztettünk.* 19. v. *Mikoron pedig mi az égen való állatoknak áldoztunk, vajjon az mi férjeink híre nélkül csináltunk-e neki béleseket, hogy azokat tisztelnénk, és neki (kinek?) itali áldozatot tennénk.* Nem fessegetvén ezúttal e fordítás egyéb esetlenségeit, a minő az is, hogy מַלְכַּת הַשָּׁמַיִם ég királynője, így fordítatik: *égen való állatok*, csak azt emeljük ki, hogy a 18. v. ben וְהָסַךְ לָהּ נַסִּים a 19. v. ben וְהָסַךְ לָהּ נַסִּים fordítatlan maradt és Molnár valamint az elébb említett hibákat és csonkításokat úgy ezeket is híven utánnyomatta.

Mennyivel hivebb, világosabb, teljesebb a mellőzött Heltai fordítása: v. „Az időtől fogva, hogy elhagytuk mennyei királyné asszonyának való jó illatu és itali áldozatokat, mindenbe szűkölködünk, fegyver miatt és éhség miatt megemésztettünk. 19. v. És mikor jó illatot tesznek a mennyei királyné asszonyának és itali áldozattal áldozunk ő neki, nem műveljük ezt a mi férjeink akarátja nélkül, hogy pogácsát sütünk neki, és itali áldozattal áldozunk, hogy megengeszteljük ötöt.“ — Ha Károlyi maga elmulasztotta jeles elődje felhasználását,

használta volna fel azt az igazító, vagy ha ezt nem tette, látott volna maga lelkiismeretesebben igazítótiszttéhez; ezek, úgy hiszem, nem túlzott követelések, és ha sem az egyiket sem a másikat teljesítve nem látjuk, senki ne csodálkozzék, ha a férfi egyéb érdemei iránti tiszteletünk mellett bibliaigazítási munkatételéről kedvezően nem nyilatkozhatunk.

Fentebb említém, hogy a Károlyi-Gáspár-féle bibliafordítás valódi igazítójának egyedül Tótfalusi Kis Miklóst mondhatni. Hogy az ez által 1674-ben Amsterdamban eszközölt kiadás az előbbiekhöz képest tetemes változásokat tartalmazott, már abból is következtethető, hogy annak terjesztése ellen a Zion túlbuzgó örei oly vihart támasztottak, mintha a vallás ös alapjait megrendítő és minden kegyességet felforgató mű forgott volna kérdésben, pedig csak egy hibás bibliafordítás kiigazításáról volt szó. Ellenségeinek incselkedései és fondorkodásai ellen T. Kis Miklós 1697. egy védíratot bocsátott közre, melynek teljese czime e következő :

Apologia Bibliorum

Anno 1684. Amstelodami impressorum.

ut et

orthographiae

in iis observatae :

In Tres Partes divisa.

1. Epistolam Apolegeticam, in qua ut plurimum tractatur de alterationibus quibusdam, quae in ea Editione contigerunt, earumque Generibus, cum Exemplis.

2. Catalogum vocum ibi omissarum, hic restitutarum, ubi interim signantur (duntaxat) Loca de necessariis mutationibus, vel aliis difficultatibus.

3. Ratiocinationem de orthographia eo modo instituenda.

Ad multorum praesudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis invitis expressa.

Per

Nicolaum Kis d. M. Tótfalu

Claudiopoli

Anno 1697.

E könyv, mely a legritkábbak egyike, mert tudtomra a birtokban lévő példányon kívül a két magyar hazában csak a maros-

vásárhelyi könyvtárban létezik még egy példány, — egyiránt becses nyelvészeti és bibliamagyarazati tekintetben.

Az előszóban elmondja, mi indította őt védíratának megírása és közzétételére, hogy helyesírási következetesen keresztül vitt rendszerét kárhuzatos újításnak és a Janssoni kiadásbeli magyar szöveg csonkításainak kiegészítését hamisításoknak mondták. A jobbak ugyan mellette voltak, nevezetesen *Horti István* erdélyi püspök és *Dési Márton* örömmel üdvözlik működését, s az utóbbi egy levelét e szavakkal végzi: „Tsuda volna inkább, ha oly nagy jóságos tseledet sok és nagy akadályok nélkül menne véghez;“ de Kis Miklós igen jól tudta, hogy ilyenmő vállalatoknál nem annyira a jobbak belátása, mint a többségnek rendesen vak kedvezése vagy ellen-szenve szokott dönteni, azért jónak látta a kérdés körülményes fejtegetése által a csöknyöseket is meggyőzni. Ő tehát az emelt újítási vádak ellenében bámulatos szorgalomra mutató részletességgel kideríti, hogy az akkor közkézen forgott Jansson-féle kiadása a Károlyi Gáspár bibliafordításának míg egyfelől botránkozató hibák sokaságától hemzseg és ezerek számra megy a világos kihagyások lajstroma, másfelől a helyesírás egészen oktalan, s minthogy minden elv nélkül szükoelkedik, az egyes szók írásában semmi következetesség sincs.

Nem ismerek hazai irodalmunkban művet, melyben a bírálati szigor kevesebb animositással és legkisebb részletekig menő pontosabb lelkiismeretességgel bonczolná tárgyát, mint a hogy Kis Miklós e kis védírata teszi. Nem hajhászsa a hibákat, hanem mert megalapított józan elvek szerint és nyomról nyomra vizsgál, a botlások szükségkép ötlenek önként elibe.

Sajnos, hogy Kis Miklós nem bírt annyi képességgel a jobbnak önerejéből való előteremtésére, mint a mennyi szorgalmat és józan ítéletet fejtett ki mások hibáinak kiderítésében. De úgy lát-szik, nem bizott elegendőkép magába a magyar nyelv irodalmi kezelését illetőleg; védíratát is azért nem írta magyarul, mert a mint maga mondja: „*Latino vero idiomate has Apologias concinnavi, quia terminos technicos non possem satis intelligibiliter Hungarico sermone exprimere;*“ a miért is ő a fölfedezett hibák kiigazítását az Ultrajectumban akkor tartózkodott magyar tanulókra bízza, a mint ez a hibák jegyzékének íme felíratából világosan kitetszik: „*Voces, sententiae et versus in Bibliis Hung. A. 1644 Amstelodami editis*

incuria quadam omissi; in iisdem ibid. A. 1684. imprimi coeptis acri studio ac fidei opera Hungarorum S. S. Theologiae Studiosorum in Celeberr. Akademia Ultrajectina p. t. commorantium suis locis restitui.“

A Kis-Miklós-féle bibliaigazítások tehát csak úgy eshettek meg, hogy kijelöltetvén valamely latin fordításban azon helyek, melyek a Jansson-féle fordításban hiányosan vagy éppen nem voltak lefordítva, felosztatott a munka úgy, hogy az egyik a biblia egyik, s a másik más részében stb. kijelölt helyek fordítását vállalta magára, mi megtörténvén, Kis Miklós gondosan utána nézett, hogy mindenki a maga kiszabott pensumát hűségesen végezte-e, a Jansson-féle bibliából hiányzó szó, mondat vagy vers le van-e csakugyan és híven fordítva, és ha igen, azt bele szúrta. Hogy ily mechanizmus mellett összevágó, egyöntetű mű nem volt nyerhető, magától értetik. Valóban csak is ily eljárás mellett történhettek oly igazítások, melyek míg egyfelől a szöveget kiegészítik, másfelől — a mint már feljebb is kimutattam — a fordítás érthetlenségét és a haszontalan szöbővitéseket csak szaporítják.

Ám lássunk néhány példát. Deut. 12. 7. a Janssoni kiadásban így hangzik: „És egyetek ott a ti Uratok Istentek előtt, ti és a ti házatok népe, azokból a melyekkel megáldand tégedet a te Urad istened.“ Itt e mondat fordítása *בכל משלח ירכם ישמחתם* kimaradt és Kis Miklós *Tremelliust* követve (et laetamini vos et familiae vestrae comedentes ex omni re ad quam admoventis manum) utánpótolja így: „és örvendezzetek, évén azokból valamikre kezeiteket veténditek,“ s így az egész vers ekkép hangzik: „És egyetek ott a ti Uratok Istentek előtt, és örvendezzetek ti és a ti házaitek népe, évén mindazokból, valamikre kezeiteket veténditek, a melyekkel megáldand téged a te Urad.“ A héber előadás sajátjának általános ismerete is elegendő annak belátására, hogy ez csetlen, vontatott gondolatki-fejezés nem hű mása az eredetinek. Hű fordításban az egész vers így hangzik: „És egyetek ott Jehova Istentek színe előtt, és örüljete ti és házatok népe kezetek minden keresményének, a melylyel megáldott téged Jehova a te Istened.“

Deut. 31, 21. a Janssoni kiadásban így hangzott: „Mikor pedig reájok szállanak a sok nyavalyák és nyomorúságok, akkor ő előttök az ének bizonyság léssen (mert el nem felejtí azt az ő maradéka), mert jól tudom az ő gondolatjokat és mit cselekedjék most

is, minek előtte bevittem volna őtet a földre a melyről megesküstem.“ Itt e mondatot : „mert el nem felejtí az ő maradéka“ Kis Miklós így egészíti ki : „mert el nem felejtődik ez úgy, hogy ne forogjon az ő maradéka szájában,“ mi csaknem szó szerinti fordítása Tremellius e szavainak : non enim oblivioni tradendum est, quin versetur in ore seminis ejus. De vajjon szükséges volt-e pótolni e helyt? A héber eredetiben e van : כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי יִרְעֵי. Itt nyilván a מִפִּי szó az, melyet Tremellius körülírva fordít így : quin versetur in ore; azonban tudjuk, hogy a פִּי vagy פִּי (száj) szó ל, ל, מן, על viszonyjelölőkkel viszonyzócskává válik. Nevezetesen az instrumentalis viszony szorosán megkülönböztetik a szerint a mint eslekedetbeli, vagy szóbeli; első esetben használják a כִּי (kezével) szót, mint כִּי שֶׁלֶח szó szerint *küldeni kezével azaz általa*; második esetben élnek a פִּי szóval, mint (Num. 35, 30.) לִפִּי עֵרִים tanúk után, tanúk vallomása után (Jer. 36, 6.) כִּתְּבָה מִפִּי irtál utánam, előadásom után. E szerint a szóban forgó mondat tulajdonképen így lenne fordítandó : „mert el nem felejtí azt az ő maradéka“; vagy ha már épen betűhöz ragaszkodunk, így kellene fordítani : mert nem mulik ki elfeledve maradéka szájából.“

Hogy Kis Miklós másodrendű kútfők után tétette meg az igazításokat, ennek az a rossz következése is lett, hogy míg egyfelől, a mint fentebb több példában láttuk, oly fordítási darabokat, melyek az eredeti képes kifejezésinek épen csak száraz értelmét adják, érintetlen hágy, másfelől sok helyt, mivel a fordítás a latin kútfővel nem egyezett, ott is igazított, hol Károlyi Gáspár értelmezve ejtett fordítása az előadás egészén alig rontott valamit. Így pl. 1. Sam. 26, 20. a Jansson-kiadásban így van : „Mostan azért az én vérem ki ne omoljon *büntetés nélkül*, mert az Izraelnek királya egy balha kergetni jött; nem különben mint a ki hegyeken kergetné a fogoly madarat.“

A mit Károlyi így fordít : *büntetés nélkül*, az a héberben úgy van, hogy „a földre“; azonban tudni kell, hogy a héber szójárás szerint *földre esni* annyit tesz, mint *hiába, minden siker nélkül történni*; e szóknak tehát : *ne essék* (szabadabban : ne omoljon ki) *vérem a földre* tulajdonképi értelmük csakugyan az, hogy „ne omoljon ki vérem hiába, büntetlenül.“ 2 Kir. 10, 10. e szójárás ismét előfordúl : „Tudjátok tehát most, hogy a Jehova beszédiből semmi nem esik földre“, ezt is Károlyi értelmezve szabadon így fordítja : „Vegyétek esze-

tekbe ebből azért, hogy *semmi el nem múlik hiába* az Úrnak beszé-
dében. “Ezt Kis Miklós bántatlan meghagyja, míg az előbbit így igazi-
títja: *Most azért az én vérem ki ne omoljon a földre az Úr elől* (hogy
értsük itt azt az *elől* szót?); *mert az Izrael királya egy balhát ker-
getni jött: nem különben mintha a ki a hegyeken kergetné a fogoly
madarat.*” Ily igazítás már csakugyan nem érdemel köszönetet, nem-
csak, mert a földre esni szójárásnak igazi jelentését Kis Miklós, úgy
látszik, nem tudta, de meg azért is, mert Károlynak jó magyaros kife-
jezését: „balha kergetni” mint széna gyűjteni, fa vágni stb. megiga-
zítja így: balhát keresni; míg az ily szószerkezetet, mint: „nem
különben, mintha a ki . . .”, melynek az eredetiben semmi nyoma,
változatlan meghagyja.

Helyesen igazítva e versnek így kell hangzani: „Most tehát
ne omoljon ki az én vérem hiába, távol (מִנְּךָ) Jehova színétől. Mert
úgy indult ki Izrael királya egy bolha keresésére, mint mikor fogoly
madarat vadásznak a hegyeken.”

E szavakkal a Saul által üldözöbe vett Dávid megakarja kér-
lelni üldözőjét, és Dávidnak, ki már akkor Izrael ellenséginek rette-
gése volt, igen jól illik szájába a kifejezés: Vajha ne kellene távol
Jehova színétől, azaz pogányok földére menekülve elvesznem, a nél-
kül, hogy Izrael ellenségeivel karom súlyát éreztethetném; miért
folytatja hát Izrael királya üldözését egyik legcsekélyebb szolgája
ellen (s itt keleti túlzással magát a bolhához hasonlítja) oly szenved-
élylyel, mint mikor nemes állatokra tart vadászatot a hegyek közt?

Elég e néhány példa annak bebizonyítására, hogy Kis Miklós-
nak a bibliai magyar szöveg tisztítása dolgában nyert pozitív ered-
ményei koránt sem olyanok, a minőket a Janssoni szöveg jeles bí-
rálata után joggal várhatnánk, ha ő az igazításokat maga teszi és az
eredeti után indul.

Bibliafordítás igazítójától nem csak az eredeti szöveg teljes is-
meretét, hanem egyebet is méltán várhatunk; első sorban pedig ki-
vánhatjuk, hogy nyelve correct, és műízlése olyan legyen, hogy nem
csak az igazítandó szövegben esett hézagokat pótolja, hanem an-
nak összebonyolt szerkezetű, válogatlan kifejezésű, kerekdedségre
nem ügyelő beszédeinek bájt és kellőséget is kölcsönözzön. Kis
Miklós bibliaigazítási munkálkodása akkor fogott volna teljes fény-
ben tündöklenni, ha ő igazításaiban példát mutatott volna, mikép
kell vala Károlyi Gáspárnak magyáritásában eljárnia; de Kis Mik-

lós igazítási nyelve a Károlyiénál lehetőleg pongyolább, még kevésbé praecis és sokszor a szövegbe bele sem illő.

Mindamellettt Kis Miklós örök hálára kötelezte maga iránt a protestans egyházat, a mennyiben igazításai legalább azt a pírónságot elhárította tőlünk, hogy szentkönyvül egy sokszorososan csonka művet használtunk.

Kis Miklós után a bibliai magyar szöveg ügyében alig történt egy lépés, mely említést érdemelne; még az új szövetségnek legújabb 1854-ik évi, az egyes pontok értelmezésében lelkiismeretes kolozsvári kiadói is a szöveg épségére oly keveset ügyeltek, hogy kiadásukban nem egy helyt Kis Miklós által már kiegészített darabokat ismét a Janssoni kiadás szerint csonkán közlik, mint pl. Rom. 9. 8. a kolozsvári kiadásban így hangzik: „*Nem a kik a testnek fiai, hanem az ígéretnek fiai ismertetnek Ábrahám magvának*“; itt e mondat: ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ kimaradt és az egész vers a Kis Miklós igazításai nyomán készült közkezen forgó bibliákban így van: „*Nem a kik a testnek fiai, azok az Istennek fiai; hanem az ígéretnek fiai ismertetnek Ábrahám magvának.*“

Végezetül szabadjon megjegyezmem, hogy észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórtam, csak történelmi bevezetésül akar-nak szolgálni egy netalán valaki által később készítendő bibliafordítási körülményes theoriához; a mező, melyet egy nagy egész alkotására be kellett volna járnom, sokkal rengetegebb, semhogy az én parányi erőm megbírná. Szándékom csak a volt, hogy megmutassam, hol állunk, és hogy töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessék arra, hogy Károlyi Gáspár bibliafordítása minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerűebb igényeinek sem felel meg.

Ha a miket szóltam, igazak, az egyház, melynek a biblia leg-szentebb kincse, tudni fogja, mi a teendője, és nem fog késni min-dent megtenni, hogy a hiányt, melynek tovább tartása pírónság nélkül nem lehető, minél előbb pótolta. Adja Isten.

BALLAGI MÓR.

A SAJÓ-SZENTPÉTERIEKNEK 1403-IK ÉVI 'VÉGEZÉSE' NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

BEVEZETÉS.

Korunkban annyi a magyar nyelvész, hogy szerit számát sem tudjuk, alkalmasint a mennyi az író, sőt talán még több is. Ez magában véve nem volna nagy baj, hanem a baj abban fekszik, hogy nem mindnyájan iparkodunk ismerni nyelvünket vagy nem méltatjuk azt egész terjedelmében, s félszegüekké leszünk.

Van példánk elég.

Egyik nyelvész alapul csak az élő népnyelvet veszi, még pedig egyedül azon népnyelvet választja s fogadja el irányadoul, melyet ő egyedül a maga körében észlel vala. Azonban fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy még a hozzá legközelebb álló népnyelvet sem ismeri. Mire például más alkalommal szolgálok.

A másik meg keveset hajt az egész élő népnyelvre, hanem neki az a legtökéletesebb nyelv, mennél régibb emléekben találjuk azt. S egy némely már annyira megy, hogy nemcsak az irányban szereti utánozni a régiséget, kiről írta egyik elmés honfitársunk (mit csak emlékezetből írhatok ki) : „Megmagyaráztad imé a nyelvemlékeket, ámde Ten magyarázásid ki magyarázza nekünk“ ? hanem még a hangok kiejtésében is csak az emlékekben talált betűjegyeket követi, s az ily kiejtést tartja szépnek, tökéletesnek.

Megkísértem egyik koszorús költőnk néhány sorát szerintök ily szép s erőteljes (?) kiejtésben adni elé :

Feketu zumuv zip chulgecke ;
Rupulhetnik heon ment a fecke,
Meg ez nopun zallnik zumud lattara,
Oblokud rostirozatvara.

azaz :

Fekete szemű szép hölgyecske stb. (‘Fekete’ némely régi nyelvemlékben : *feketül* és *fekető*).

Nem merném állítani hogy ama régi ejtés által (régiesen : miá) megbájoznak nyelvünkkel a világot.

Ne higgye azonban senki, hogy én a régi nyelvemlékeket buvárkodás tekintetében megbecsülhetetlen kincsnek nem tartanám.

A ki talán szótárunkat forgatja, elég bizonyosságaira talál azon nézetünknek.

Különösen sokat tartok pedig a régi nyelvemlékekben az eredetiekre, mert a fordítások nemcsak hogy többé kevesebbé hívek akarának lenni saját eredijöklöz, hanem főképen, mert a fordítók már más nyelvben, illetőleg a latinban is jártasak levén, ezt annyira mennyire csak nyelvtan után sajátíthatták vala el, így magyar nyelvről is, hacsak gondolatban is, nyelvtant kellett alkotniok, különben nem tudhaták, mi minék és miért felel meg a magyarban. Ellenben az eredeti magyar iratokban, habár szerzőik egyike vagy másika értett is valamely más idegen nyelvet, mint Eszterházy Miklós nádor, Pázmán, stb. nem vala szükség fogalmazását más nyelvhez szabnia, hanem úgy teheté s tevé papírra gondolatait teljesen, a mint beszélni szokott. De mind e mellett véghetetlen becsüeknek tartom a régi fordításokat is, csak tudjuk jól megkülönböztetni az idegen nyelv utánzásait az ős magyar kifejezésektől.

S minden nyelvésznek mily roppant kincs, a mit már eddig is mind az Akadémia mind egyesek buzgalmából birunk, legyen szabad egyikét példát is felhoznom.

‘Egyetlen’ szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük hogy az ‘etlen’ képző nem a tagadó ‘atlan’, ‘etlen’ — noha létezik ily nézet is — hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés : micsoda más képző ? Mi a szótárban azt irtuk, hogy ‘egyetlen’ anynyi mint : egyiglen, régiesen : egyéglen, s a *g t*-vé változván (mint ‘esmeg’ = ‘ismét’ szóban is), lön szintén az *é*-nek is rövidültével : *egyetlen* stb. Ámde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitűnő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rosz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hánem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig:

S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy „ő az ,egyetlen‘ szót, mely értelmére nézve kétségtelenül az ,egyiglen‘ helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben“ :

„Igen nagy tüzet tegyetek,
És őket mind elvigyéték,
És mind *egyetlen* belevessétek,
És nagy szörnyen égessétek.“

Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Azonban a nyelvész minden betűt, minden vonást fürkészní szeret, s ha kivált azt találja, hogy valamely meglepő jelenségben az írásmód is következetes, azt kézzel lábbal megragadja. E tekintetben igen nagy szolgálatot tön nekünk Szalay Ágoston társunk, midőn a XVI. század első feléből 400 levelet, mint eredetiekben szintén igen régi nyelvmélekeket egészen akkori írásmóddal adott ki. Szintén ily érdemet szerze nyelvészetünkben Kriza János is, midőn a székely nép nyelvének, sőt az egyes szók, még betűk kiejtésének legkisebb árnyéklatait is lehető hűséggel igyekezett jelölni gyűjteményében. Mindkét nyelvkincs — amaz a régi, emez a mai tájnyelvre nézve — különös értekezéseim tárgya fog lenni.

Az említett ,egyetlen‘ szó vezet reá, hogy ha kitérésem miatt a tisztelt osztály terhére nem leszek, a magyar nyelv birodalmán belül a ,talan‘ ,telen‘ képzőről is szóljak valamit.

Barátink, kik azon irigylendő helyzetben vannak, hogy többféle nyelvekkel összehasonlításokra s idegen nyelvek tanulmányozására több időt fordíthatnak, kétségkívül igen alaposan állították egybe a magyar ,talan‘ ,telen‘ képzőt a hangokban csaknem azonos finn ,ton‘ ,tön‘ képzőkkel. Csakhogy, mint ennek elemzéséből tanuljuk, a finn egyszerű *tta*, *ttü* már magában is névrág s annyi mint a magyar ,nélkül‘, tehát hiányt jelent, melyhez az *n*, az én csekély tudomásom szerint, mint melléknév képző járulván, újabb jelentése melléknévileg: nélküli, pl. *raha* (pénz), *rahata* (pénz nélkül), *rahaton* (pénz nélküli vagy pénztelen). Ellenben minden magyar ember érzi, hogy a *talan*, *telen* képzőnél nem a *ta*, *te* előrészben, hanem a *lan*-, *len*-ben fekszik a ,nélküli‘ jelentőség sulya, annyira hogy classicus íróink mindenike szélitiben használja a főtebbi képzőket *ta*, *te* nél-

kül is eléjön, pl. *rendíthetlen* (Kazinczynál), *lehetlen* (Kisfaludy S-nál), *halhatlan* (Kis J-nál), *láthatlan* (Tompánál), *búsítlan* (Kisfaludy K-nál) stb. Ennek is megfejtésére maga a magyar és némileg a régi nyelv adja a kulcsot. „Nélkül’ értelemre nézve tökéletesen egyezik a ,talan’ képzővel, mely, mint tudjuk, határozókép is használtatik, pl. *nyomtalan* és *nyomnélkül eltűnt*. Jelenleg csak azt kívánom igazolni, hogy az egyes részek jelentéseiben is a két beszédrész teljesen összeűt.

„Nélkül’ névutó már önmagában is könnyen elemezhető, még könnyebbé teszik az elemzést a régi nyelvelmékek. A Bécsi vagy Révay-codexben olvassuk : „És valahová bementenek, tijnél- és nyilnálkül és vértnél- és törnélkül viott ő istenek ő érték és győzött.“ Íme csak az utóbbi ,nél’- ,nál’-hoz tétetik a ,kül’, más részről egyik mély szóban a *nál* eredeti alakjában is megvan, mely sok más nyelvelmékekben nem is változik át ,nél’-lé, például egy 1512-diki levélben (Nyelvelmékek II. kötete 42. l.) : ne hagyj nála nákilen (= nála nákil v. nélkül). Néha pedig el is válik a két rész egymástól pl. a Passióban : ,tassolynál kil’ (ma : tarsoly nélkül). Ezekben tehát világosan a ,kül’, ,kil’ tagban fekszik a tagadás, a ,nál’ pedig, mint tudjuk, általában valaminek hollétét, különösen közelében vagyis mellette, birtokában, mint tulajdona, tulajdonsága létét jelenti, ,nállkül’ tehát, vagy később a hangrendszerhez még pedig az utóbbihoz mint jelen értelméhez képest nyomatossabbhoz alkalmazkodva : ,nélkül’ annyi mint : birtokon kívül, azaz nem létezőleg.

Ha már most ezt az értelemben teljesen összeűtő ,talan’ képzővel egybevetjük : ebben a *ta* = *ott*, tehát szintén annyi mint *hollét*, azaz *nál*, és *len* = *nem* (mint a régi *nám* ma : *lám*) ; *len’* tehát megfelel *kül*, *kivül* szónak s az egész együtt épen az a mi *nál-kül*.

És minthogy neveknél az *s* (os, ős, es, és) melléknévképző, igéknél pedig a *t* (at, et) képző jelenti az ott lételt, illetőleg neveknél tulajdonságot, igéknél tevést, tevőlegességet, szótárunkban hosszabb fejtegetés nélkül, minthogy különben is az egész elég hosszúra terjed, e két képzőből alakítottunk irtuk az *atlan*, máskép : ,talan’ képzőt is. Végül pedig minthogy kivált igéknél a *t* vagyis *ít*, s *hat* képzőkben már különben is megvan a tevés, (illetőleg tehetés) szónak mind értelme mind gyökeleme t. i. a *te* pl. *bús-ít-lan*, *mez-ít-len*, *hal-hat-lan*, *le-het-len*, igeneveknél is mint : *é-t-len*, *i-t-lan* (régiesen), *té-t-len* ; valamint némely melléknéveknél is pl. *alkalmat-os*, *alkalmat-lan*, *kellemet-es*, *kellemet-len*, *szorgalmat-os* *szorgalmat-lan*, *figyelmet-es*, *figyelmet-len*, az ilyenekben az *at-lan*, *et-len* előrészei

már el is maradhatnak, sőt többet mondok, ez utóbbiakban a ,talan' egészben használatának legmakacsabb védőjénél sem találjuk: al kalmat-atlan, figyelmet-etlen; pedig ,alkalmat-os' figyelmet-es' szókban az *at*, *et* tagok távolról sem jelentenek tagadást és ,alkalmas', ,figyelmes' szók, mint tudjuk, csak újabb időben kaptak lábra.

A szójárások is igen sok esetben érdekes felvilágosítást nyújtanak a nyelvbuvárnak, pl. Czuczor társunk szerint Mátyus földén így mondják az ökörnek, midőn járomba fogják: *ker ho mellé* (azaz kerülj ho mellé), itt tehát *ho* világosan jármot vagy igát fejez ki (perzsa nyelven: *ju* vagy *jugh*) s a mondat azt teszi: kerülj iga mellé (mi a Tisza mellett csak ,kör be' azaz kerülj be). Mily könnyű most innen kimagyarázni a *hód* vagy *hold* szót, mely régenten ekealyjának is mondatott, mint a *ho* szótól eredőt, épen a szerént, miként a latinban *jugerum* ,jugum'-tól s ez *jungo*, szanszkritul: *juds* stb. igétől származik, a német *Joch* pedig mind igát mind hold földet jelent; s mily könnyű innen a *hódít*, *hódul* szóknak is megfejtése t. i. igaz vagyis iga alá hajt és iga alá hajol.

Más részről a régi nyelvemlékek némi homályosságára sokszor az élő nyelv vagy élő tájnyelv vet világot. Egy történetkét, bár magam személyét illeti, kénytelen vagyok itt elmondani, mert főntebbi állításomat igazolja. Jászay Pál régi iskolai barátomat is Bécsben laktomban 1835-ben meglátogatván, többek közt a Tatrosi codexből kivont jegyzeteit s munkálatait mutogatá, megemlítvén egy-szersmind, hogy e codexben használt harmadik e iránt Gévayval együtt eligazodni nem tudnak. A mint egy-két szót megpillantottam, azonnal észrevevém a zárté-t, mely e codexben rendesen pusztán, minden jelezés nélkül van írva, s felvilágosítám barátomat egy két szóval, annak tökéletes szabályszerűségéről, a ma élő nyelvben is, mit világot látott értekezésében használt is. Mit dicsekedés nélkül elmondhatok, mert azon elvet már egy évvel előbb megjelent munkámban, „A magyar nyelv metaphysicájá“-ban érintettem. A Müncheneri és Bécsi codexekben igen gyakran találjuk ez alakokat: „lelék Dánielt *imádkozotta* és *onszolotta* ő istenét (*invenerunt Danielem orantem et obsecrantem Deum suum*). S értjük ugyan, hisz latinul is ott áll mellette, mit akar kifejezni, de nyelvérzékünk nem ismeré. S íme a szé-kely tájszólásban Kriza J. szerint: ,álmottam, álmottad, álmotta' állapotjegyzők is és azt jelentik: álmomban, álmodban, álmában; példát is idéz: „Még csak álmottam láttam ilyen dolgot, ő is csak ál-

motta láthatott. Tehát „lelék Dánielt imádkozta“ szépen megfelel e ma is divatos kifejezésnek: lelék Dánielt imádkoztában v. imádkozva.

Így találjuk e kölcsönös felvilágosításokat más nyelvekben is. Tudjuk, a török (t. i. nyugoti török) többese mind neveknél mind igéknél általában *lar*, *ler* rag által képeztetik. Mindig feltűnő és csekély tudományom után más nyelvekben példátlan vala előttem ezen látszólag összetett elemekből álló rag, melyben két mássalhangzó: *l* és *r* szerepel, míg nem az eredetibb vagyis tisztább tatár nyelveket tanulmányozván, itt találok, hogy a 3-ik személyi névmás: *o* vagy *u* és végül *l*-lel: *ol* vagy *ul* is (= *ö*) s ennek többese az éjszakai tatároknál, különösen Aderbidsánoknál *ular*, Kazáni és Orenburgi vidéken: *alar* (Kasem-Bég szerint), sőt a csagataj (keleti-tatár) nyelvben is (Berezin szerint *ular* vagy *olar* (= *ök*) azaz az egyes számban levő *ol* vagy *ul* töszóhoz csak *ar* többes képző járul; s ezen többes is a törökben (mind Meninszkinél mind Pfizmayernél) állandóan: *onlar*, noha a töszó itt is *o* vagy *ol*. Nem tudom, mások mit vélnek, de engem ezen tanulmány tökéletesen megnyugtatott és felvilágosított. (Repiczky pályaértekezésében is ilyformát olvastam, mely hogy nyomtatásban meg nem jelent, most is mindig sajnálom). A török többes t. i. a mondottak szerint annyi mint *ök*, vagy *azok* még pedig mind igéknél: *idi-ler* = volt-ak, mely a magyarban is annyi mint *volt-ök*, mind nevekben: *kalpaglar* = kalpag-azok v. *ök*. S a tiszta képző ezek szerint csak *ar*, *er*, melyre nézve a ki tudja, hogy a török-tatár nyelvekben az *r* igen könnyen változik *z*-vé, láthatja, mily közel jár ez az árja nyelvekbeli *sz* többes képzőhöz, sőt az altaji nyelvekbeli *t*-hez s magyar *k*-hoz is.

A sajátító rag is a törökben rendszeren: *uñ*, *üñ*, *iñ* (orrbetű), a tatárban pedig általában *ning*, mely a magyar *nek*-kel, de az elemzéssel is sokkal tökéletesebben megegyezik (mint máskor fejtegettem). Továbbá a tulajdonító is a törökben rendszeren csak *a*, *e*, a tatárban pedig *ka*, *ke* vagy *ga*, *ge* megint közelebb jár a magyarhoz, de a nyugoti török, mely különösen kedveli a lány kiejtést, a *k* vagy *g* mássalhangzót ismét elvesztette.

Mindezen példák rövid veleje, hogy nyelvészkedésünkben régi és jelen nyelvünket s jelenben különösen a tájnyelveket (sőt régi nyelvemlékeink is csak tájnyelvek, úgyhogy például Erdősy, ki már nyelvtant is írt, csak saját és ott még ma is divatozó tájnyelvét illeszté vala nyelvtanába), továbbá a többé vagy kevésbé ro-

kon nyelveket mind egyaránt kell lehetőleg tanulmányoznunk, mint ezt már többször elmondám; úgy hogy bizvást állíthatjuk, a ki ez igazságot legalább elvben el nem ösmeri, — mert hiszen mindent nem tudhatunk, de az elv elfogadásával legalább egyikünk a másikat támogatja, — annak valóban kár az időt nyelvészkedésre pazarolnia, főleg ha azt is meggondoljuk, hogy, mint tudjuk, vannak hazánkban, egyébiránt jeles fők, kik derűre borúra gyártják a szabályokat még a saját körükben divatozó nyelvszokás ellenére is, vagy kik szemőket hunyják be az egész régiségre (pedig ajkuk mindig ezt pengeti), csak hogy megkedvelt eszméiket érvényesítsék. Miről talán szintén más alkalommal.

Részemről föltett czélom a régi emlékekben és jelen tájnyelvekben tett némely buvárlataimat a tisztelt osztálynak és közönségnek egyszer másszor bemutatni.

Jelenlegi értekezésem *közelebbi tárgya* egyik legrégebb eredeti (nem fordított) és világi (nem egyházi) életből fenmaradt nyelvemlék, s épen mint eredeti és világi, sokkal közelebb állt a nép nyelvéhez, mint az egyházi, mely többnyire fordítás, melynek irányán mindig némi mesterkélés és erőtetés látszik; sőt amaz tisztán maga a népnyelv, mert írójának nem kellett idegen nyelvhez alkalmazkodnia; mely körülményeket vajha soha se tévesztenének szem elől azok, kik régi nyelvemlékekben buvárkodnak.

A tárgyúl vett nyelvemlékkel még más érdek is van egybekötve.

Ki nem óhajtaná ismerni a dicső Hunyadiak, azaz a Hunyadi-kor eredeti nyelvét

Nyelvemlékünk ugyan 1403-ban kelt s a Hunyadiak fénykora tulajdonképen e század közepe felé kezdődik, de képzelhető-e, hogy az egyikét évtizeddel elébb kelt s emlékekben fentartott népnyelvtől, — mely általán Adelung tanúsítása szerint is, még későbbi korban sem szokott, midőn már nyomtatás, iskolák virágzásban valának, változni, — a Hunyadiak nyelve, melylyel annyi győzelemre vezették vitéz seregeiket s melyen különösen Mátyás a nép közt fogrottában beszélt, különböző volt volna?

Minden régi nyelvemléknél első tudnivaló:

A betűk olvasása a mennyiben azok értéke a maitól némileg különbözik.

a mind rövid, mind hosszú hangot jelöl pl. *varosnak* = városnak.

e = e, é, é : *vegezeseket* = végezéseket, *téb* = téb (több).

i = i, **j** : *penig, mind, itt, közinkben*; *Saió* = Sajó, *akariuk*.

ij = i, í, j : *senkő, kyt, mő, kőáruland, hőtő*; és *hőre, bőró, alá-
zítani* = hire, bíró, alázítani; (ezen vidéken jelenben is leg-
alább fiatalkoromban soha sem hallottam rövid i-t hosszú í
helyett); *lejjend* (= lejend), *majd*.

j = i : *valakj* (= valaki) *vidékj, tartozjk*.

o = o, ó : *bort*; *valo* (= való).

ö = ö, ő : *közepeth* (= közepett); *teremtő* (= teremtő).

u = u, ú, v : *találhattiuk* (= találhatjuk), *akariuk, arulhassa* (=
árulhassa); *boszonkoduan* (boszonkodván).

v = u, ú : *vtan* (= után); *vgymond*.

w = u, ü, ő, v : *ajanliwk* (ajánljuk), *eletunk* (= életünk); *lewe-
lönket*; *w pincéjében* (= ő pincéjében; eléjön : önnön, tiszta
ö-kkel), *nélkwl* (= nélkül).

c = cz : *pincejében* (= pincéjében), van cz-vel is : *iczéjét*.

cx = cs : *czak* (= csak), *czelekeszik* (l. c).

g = g, gy : *vegezes*; *eg* (= egy, van két gg-vel is : *égg*).

g = gy : *hoj, avagj*.

gi = egieb (= egyéb).

l = ly : *mél* (= mely egy l-lel; eléjön két lly-lyel is).

l = ly : *mel'vel* (= melyvel, melylyel).

li = ly, lly : *illien, ollian*.

ni = ny : *niereseg* (= nyereség).

ti = ty : *akarattia* (= akarattya, a kiejtés szerint; mai helyesírás-
sal : akaratja), *igy : vágattiuk, emésztettiuk*.

Ezekén kívül alig van eltérés a mai írásmódtól vagy kiejtés-
től, úgy hogy a nem gyakorlott szem is folyvást olvashatja.

Ragok és képzők.

a, ja, bora, maradéka; napja, akaratja.

an bátran.

and, end, adand, lejend.

ánt, gyalánt.

at, et l. *tárgyeseti, és míveltető ragok*.

b, feljeb, job, töb (*téb*, mind egy *b*-vel).

beli, tanácsbeli.

ban, ben, ba, be helyett is : bátran bevesse pincéjében.

ból, ből, városból, borából, vakmerőségből (nincs : *bul*).

e, je szüksége, féle; ideje, itczéje; érette.

ejt hiúejt (hiúit azaz hiánosít, üresít, ürít), a legtöbb esetben a mai

ít, L. **Szótár**.

ek l. *többsesi ragok*.

end, lejend.

enként, fejenként.

ént, szerént.

es, engedelmes.

hat, het, vehet.

hassa, hesse, (a *t* hasonl mint ma is), árulhassa, vehesse.

hoz, házához.

i, emlékezeti, (= emlékezete), vidéki; lakosi (többses); kezdi (igérag).

ig korig, napig, sokáig.

ik-es ragozás : történnék.

ít l. **ejt**.

jövö újabb ragozása : hozandana.

ja, je, tudja, meg nem állja; (neveknél lásd : **e**).

juk, jük, valljuk, ontatjuk, emésztetjük.

ként l. **enként**.

míveltető ragok : **at, et**, vágat(juk) ontat(juk) emésztet(jük).

n földén, idején; későn.

nak, nek sajátító, többnyire kiírva (alább bővebben).

nak, nek városnak (adni), mindennek (szabad).

nál, nél, közép fok mellett (négy pénznél feljebb).

ni, ani határtalan mód ragjai, személyrag nélkül : *árulni* (nem árulnia).

na, ne hozandana, vetne.

on, ön falukon, földön.

ö, előttö.

onk, önk, de **unk, ünk** is, várasonk, határunk, akaratumk, vágatumk, levelönk, jelentönk, közülönk (mind tisztán *o*, *u* s *ö*-vel kiírva).

ra, re italtra, emlékezetre.

rül, rul falurul (tisztán *u*-val írva), szekerrül (szekerrwl, mely lehet ,szekérről' is).

részesülői ragok : **t, tt, ett, ott**, árúlt, eskütt, termett, mondott, mondatott (az megmondatotott borokot).

s, erős.

ság, ség birság, engedelmesség, erősség.

tárgyeseti ragok : **t, th, at, et, eth, ot**, bort, fenekéth, borát, végezéseket, akaratunkat, engedelmességünket, biránkot, borokot.

ú, arányu (olyan arányú).

ült, mindenütt.

val vel, borval, melyvel, büntetésvel; de hasonúlva is : birsággal, garással, bizonynyal.

Az egész szóragozás és szóképzés módja annyira összeüt a maival, hogy a folyvásti olvasásban alig veszünk észre valamely feltünöt.

Szótár vagyis minden egyes szó betűrendben.

Több mint ötödfélszáz éves nyelvemlékünk a legtisztább magyarságú vidékről, melyből, mint föntebb érintém, a Hunyadiak nyelvére is következtetést vonhatunk, megérdemli, hogy belőle valamennyi szót kiírjuk.

I. Egyszerű szók.

a, á.

ad, adjuk emlékezetre.

ajánl, engedelmességünket ajánljuk.

akar, ezt is akarjuk.

akarat, egyaránt való akaratból.

5. *akkor*,

alá, büntetés alá vetessék.

alatt

alázít, megalázítani.

áll, ez szerzéseket meg nem állja.

10. *által*

általag, általaggal

ár, árúju, e helyett : áru, olyan árújú (értékű).

arány, olyan arányut

aránt, egy aránt való

15. *árúl*, kiárúl.

avagy, avagy rendeléseket

az (névmutató)

azért

azon (= ugyanazon), azonfélével.

b.

20. *bátran*

be (összetételekben, lásd alább).

becsület, az árát igaz becsü-

- let (= becsü szerént) meg-
értvén.
- ben(n)*, itt *ben*
beszéd, bosszúbeszéd
25. *bíró*, az főbírónak
bírság, hogy ha ez bírság mi-
att.
- bizonynyal* } és ez dolog bi-
bizonyít } zonynyal reá bizo-
nyíttathatik.
- bor*, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort.
30. *bosszú*, bosszúbeszédvel.
bosszonkodik, bosszonkod-
ván.
- bővség*, bornak bővségejért.
büntetés, ilyen büntetés alatt.
- cs.**
- csak*
35. *cselekszik*
- d.**
- Deák* (a főbíró neve: Gergely
Deák, litteratus?)
dolog
- e, é.**
- ebéd*, ebédkorig.
egész, egész város akaratjá-
ból.
40. *egy v. eggy*
egyéb
el
elé, hogy elé vesse
élet
45. *ellen*, ez mi végezésünknek
ellene.
előtt
ember, tanácsbeli embert

- emészt*, és az bort a földvel
megemésztetjük.
- emlékezet*, ez mi végezésünk-
nek emlékezetire
50. *engedelmesség*
épülés, az egyháznak épüle-
sére.
- erőseit*, megerőseítvén
erősség, erősségére
ért meg értvén.
55. *és v.* (eléjön egyszer *is* he-
lyett: ezt es).
esik, az megmondott kárban
(= kárba) esik.
eskütt, esküttek és minden ta-
nácsok.
- estve* estvéig kimenjen vele.
esztendő, és esztendőnek előtti.
60. *ez*,

f.

- falu*, falurul falura
fej, mind fejenként
féle
felett, az büntetés felett annyi
mint: a büntetésen felül.
65. *feljebb*, de feljebb ne kezd-
hesse.
felül, az felül megmondott bir-
sággal terheltség.
fenék, az fenekét kivágtatjuk
fizet, fizessen
fogy, ha el nem fogyand.
70. *fordulás*, esztendőnek fordú-
lásának előtti.
fű, főbíró
föld, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort

g. gy.

- garas
gyalánt (= gyanánt)
75. Gergely (Keresztnév)
gira

h.

- ha, ha pedig különben cselekszik.
hanem
harmad, harmad napig.
80. három, három girát, három garassal
hat, het árúlhasson, vihessen.
hat, hat pénzvel
határ, az mi határunkban
ház, háza szükségére.
85. haza, regvel jö haza,
hír, híre nélkül.
hit (= eskü), annak az embernek hiti szerént megértvén,
hiúejt v. hívejt am. hiánosít, üresít
hogy, hogy ha pedig történék.
90. hol, valahol
hord, tétova hord,
hoz, be ne hozhasson
hozzá (nem : hozjá)

i.

- idegen, idegen ember avagy vidéki
95. idő
igaz
illet, bosszúbeszédvel illetend

illik, tizedre vagy kilenczedszöre illenek (azt illetné)

- illyen
100. is
isten
ital, magának tartsa italtra.
itcze
itt v. itth.

j.

105. jelent, az kit majd megjelen-tönk.
jó, jobb
jö, ha pedig regvel jö haza
jut, késön jut (= jön) az ő házához.

k.

- kár, az megmondott kárban
110. kazdag kazdagoknak.
kedves
kegyes, kegyes teremtő isten
kell, három girát kelljen az bírónak adni.
képen, vakmerőképen
115. kereskedés, kereskedésnek okájért.
késön, késön jut
kezd, kikezdhesse
ki (névmás), kit az ő pinczéjében vetne.
ki (igekötő, soha sem : kive v. küve).
120. kicsén (= kicsin)
kilenczed
kilenczedlés
kis, (v. kús, ,küssebbséges szóban)

- kivülötte*, az kiárult bornak
kivélette.
125. *kor*, ebédkorig
korcsma.
közepett, váras közepett
közinkbe, be ne hozhasson
mi közinkbe.
közönséges, az mi közönsé-
ges akaratomkat.
130. *község*, község közül valót.
közül, senki mi közülök.
különben
küssebséges, küssebséges
avagy bosszúbeszédvel.

l.

- lakos*, lakosi Sajó-Szent-Pé-
ternek.
135. *látogat*, melyvel minket meg-
látogatott.
leszen, *téb* (= több) bora
nem leend.
levél

m.

- maga*, magának tartsa.
majd
140. *maradék*, efféle bornak ma-
radékát.
más, más nap az városból
kimenvén.
meg (igekötő, soha sem :
mege)
megy
mely és *melly*, mely napig,
melly nap beteljesedvén,
145. *mer* („vakmerő” összetett szó-
ban)

- mi* (névmás), senki mi kö-
zülök.
miatt (nem : *miá*)
miért, miért hogy (= mint-
hogy)
mind (sohasem : *mend*) mind
fejenként
150. *mind* — *mind*, mind kazda-
goknak és mind szegé-
nyeknek.
minden
mindeniütt
mink(et),
mint

155. *mivel* (nem : *miel*) avagy ha
ezt nem miveli.
möld (= mód), az mi éle-
tüinknek job mólgyáért,
mond, az megmondott bün-
tetés, az megmondott
borok
mostani

n, ny.

- nagy*
160. *nap*
ne
négy
nem
név
165. *nyereség*, nyereségre.

o, ö, ő.

- ok*, kereskedésnek okájért.
ont (= ont) az fenekét ki-
vágatván az földre ontat-
juk.
ő, *ö* pinczejében.
önnön, *önnön* pinczejében.

p.

170. *pecsét*, nagy pecsétünkvel
pecsétés, pecsétés itczével.
penig (állandóan)
pénz
Péter („Sajó-Szent-Péter“ ösz-
 szetételben).
175. *pincze*
piat
polgár (nem : pologár)

r.

- rak*, } reárákhatják
redá, }
180. *regvel*
rendel
rendelés ilyen rendeléseket
 szerzettünk

s, sz.

- Sajó* (összetételben, külön-
 ben folyó neve)
se
185. *sem*, *sem* penig itt ne árul-
 hasson.
sem — *sem*, *sem* tized- *sem*
 kilenczedbort.
senki.
ser
190. *soká*
somogyi, *somogyi* borok.
szabad
szaporít (nem : *szaporejít*)
szegény
195. *szekér*
szent
szeremi, *szeremi* borok.
szerént, választása szerént.

szerez, ilyen végezéseket a-
 vagy rendeléseket szerzet-
 tünk.

200. *szükség*, háza szükségére.

t.

- tanács* (személy és dolog)
 minden tanácsok; elvége-
 zett tanácsból
tanácsbeli, tanácsbeli embert.
talál (nem : *tanál*)
tart magának tartsa.
205. *tartozik*, mind az várasnak
 adni tartozik.
tehát (nem : *tahát*)
tele
teljesedik, beteljesedvén.
terem
210. *teremtő* (nem : *teremté*).
terhel, terheltezzék.
teszen
tétova, *tétova* hord.
tisztel, valakit vele *tisztel*-
 vén.
215. *tized*
tizedlés
több, (írva *teb*, azaz *téb*)
tölt
történik, történnék
220. *tud*, *tudja*

u, ú.

úgy
ugyan
után

v.

225. *vág*, kivágatjuk
vagy

<p>vagy — vagy, vagy tizedre vagy kilenczedre vak, 'vakmerő' összetett szó- ban. választás, az város válas- tása szerint. vall, valljuk és bizonyítjuk. 230. való, egyaránt való, község közzül való. váras és város, városrul vá- rosra.</p>	<p>végez végezés, melly végezésekre vele 235. veszen vet, kit az ő pinczejében vetne vidéki avagy vidéki bort. von kivonatjuk</p> <p style="text-align: right;">28.</p> <p>zsellér</p>
---	--

II. Összetett szók.

Az összetett szók csekély kivétellel még mind külön iratvák, érdekesség tekintetéből én is úgy irtam le azokat, mint az emlékből találám vala.

<p>amminemű { azért méltók ammint } figyelemre, hogy noha a többi összetett szók külön állanak, és az, az', mint névmutató is külön és tel- jesen van kiírva, a főntebbi szókat összeírva és a z-t ha- sonúlva találjuk, bizonyosá- gul hogy a nyelvemlék író- ja sem vette névmutatónak. És minő nagy lármát ütött egynémely ezen írásmód miatt.</p> <p>240. avagy (mint, amminemű', ösz- szeírva). az az az után be hoz (nem : bel hoz) be teljeseedik</p> <p>245. be vet, bevesse pinczejében. bosszú beszéd</p>	<p>ebéd korig efféle, efféle bort egy aránt, egyaránt való el- végezett tanácsból.</p> <p>250. egyéb féle el ad elé vet (nem : elővet) el fogy. el végezett.</p> <p>255. engedelemnélkül, (összeírva, mert nél mint névrag a szó- hoz tartozik) fő bíró hírenélkül (vesd össze : en- gedelemnélkül) hozzá ad hozzá teszen</p> <p>260. ki ad ki árúl, efféle bort valaki kiáruland. ki kezd, kikezdhesse</p>
---	---

- kilenczed bor*
ki megy, kimenvén eladja.
 265. *kis asszony, kis asszony nap-
 jáig.*
*ki vág, és az fenekét kivá-
 gatván.*
*ki von, mindjárást kivonat-
 juk.*
meg alázt, mi sem akarjuk
megalázítani
meg bont
 270. *meg emésztet, és az bort az*
földvel megemésztetjük.
meg erősejt
meg ért
meg hiúejt (= meghiánosít,
megüresít).
meg jelent
 275. *meg látogat, meglátogatott.*
meg mondatott v. meg mon-

- dott, megmondott kárban,*
az megmondattott szeremi
borokot.
meg talál, és megtalálhatjuk
miért hogy (= minthogy)
mindjárást, mindjárást kivo-
natjuk
 280. *Sajó-Szent-Péter.*
soha
sohová, sohová se vihessen.
Szent-Márton, és mind Szent-
Márton napig árulhassa
ugyan azon
 285. *ugymond*
vak merő képpen
vak merőség
valahol
valaki
 290. *valamely*

A befejező sorokat ide írom, melyekből láthatjuk, hogy több mint ötödfél század előtt a nép e vidéken épen úgy beszélt, mint ma.

„Ezt mi közöttünk egyaránt való akaratból valljuk és bizonyítjuk ez levél által, hogy valaki mi közülünk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vessessék, és hogy ha ez bírság miatt megbosszonkodván, valakit közülünk vagy bíránkot, vagy esküttinket vagy valamely tanácsbeli embert és község közzül valót, küsebséges avagy bosszúbeszédvel illetend érette és ezt jó bizonyságokval reá rakhatják, tehát a büntetés felett az főbírónak három girával tartozzék. Ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére, adtuk ugymond ez mi levelünket egész város akaratjából az mi nagy pecsétünkvel megerőseitvén. 1403.

Különösebben kiemelendők.

nak, nek sajátító rag.

„És lakosi Sajó-Szent-Péternek“; „az egész városnak lakosinak mind kazdagoknak és szegényeknek egyaránt való végezéséből“; „az mi életünknek jobb molgyájért“; „ki ez mi várasonknak földén terem“ stb. stb. Rag nélküliek: „az város híre nélkül“; „az város választása szerint“; „Kisasszony napjáig“; „az áruulás idején“; „háza szükségére.“ Egy más értekezésemben elé fogom adni, egészen a nép nyelvére támaszkodva, azon eseteket, melyekben a *nak, nek* sajátító ragot ki kell írni, melyekben nem; mostan csak e példákat hozom fel figyelemgerjesztésül: *a torony tetejét látom*, és *a toronymnak tetejét látom*, alig lesz magyar fül, a ki a kettő közti különbséget egyszerre észre nem veszi. Az első példában a *torony* szón fekszik a hangsúly, az utóbbiban a *,tetejét‘* szón, úgy hogy a magyar nyelvérzésnek rosziúl is esnék ha a *nak* elhagyanánk, s az utóbbi esetben a *,tetejét‘* szó maga előtt még az egészen mély nyomatékú *a* névelőt is szívesen elfogadja; ebben pedig: *a toronymnak csak tetejét látom*, teljességgel el sem is lehet hagyni a sajátító ragot. Megmagyaráztam én ennek okát, már a *,hangsúly‘*-ről értekeztemben e példákban az *ember teste halandó* és az *embernek teste halandó*. De az emberek vitatkoznak, hadarásznak a nélkül hogy mélyebben tanulmányoznák a nyelvet. A Kriza János gyűjtötte székelyhoni népmesék tele vannak ily példákkal, pedig e jeles gyűjtő a lehető leg-hűbben igyekezett utánozni a népnyelvet s ebben van egyik főérdeme. És épen ezen nyelvjárás közelében találkoznak nyelvészek, kik a sajátító ragot mennytől földtől tagadják.

közepett.

„És az váras közepeth az fenekéth kiváगतjuk.“ Száz író közt kilenczven mainapság sem tudja, mikor kell *,közepett‘* szót birtokraggal vagy a nélkül használni. (Épen úgy mint: *ház fölött* és *háznak fölött*).

egyaránt.

„Hogy mi egyaránt való elvégezett tanácsból.“ Ide is illik a fõntebbi megjegyzés. *,Egyaránt‘* és *,egyiránt‘* szókat többnyire összezavarják.

hozandana.

„Hogy ha penig történnék, hogy valaki idegen bort hozandana be.“ A jövőnek újabb ragozása, mely ellen némely nyelvész kézzel lábbal dolgozik. Megfoghatatlan!

Ötödfél század előtt a szentpéteri becsületes polgár embernek alkalmasint jobb nyelvézése vala sok mai nyelvbuvárnál. Az *ikes* ige ragozását sem téveszti el soha e kitünő nyelvméltunk.

szenvedő igék használata.

„És ez dolog reábizonyíthatik“; „ha penig különben cselekszik az megmondott büntetésvel terheltessék“; „az ki penig vakmerőségből effélét sokáig cselekszik, az felül megmondott birsággal terheltessék“; „hogy ha valaki mi közülönk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vettessék.“ De már ezekért alkalmasint anathemat kap szegény fejem az ötödfél század előtt elhunyt szentpéteri polgártársaimmal együtt.

városonki = városonkból való v. városonkbeli.

„Ezt is hozzáteszszük, hogy ha az vidéki bort valahol az falukon avagy városokon ez mi városonki gyalánt és neve alatt valaki eladand.“ „Városonké“-t olvasni nem lehet, mert az *ij*-vel van írva, mint számtalan más helyen e nevezetes emlékb, s egyetlen egy példa sincs reá, hogy a *jé*-nek olvasandó volna. Tehát kétségen kívül, városonki, városonkbeli helyett. De ezt már mai időben magam sem merném írni.

nál, nél.

Közép fok mellett *nál*, *nél* (nem : *tól*, *től* mint számos régi iratokban). „Feljebb itczjét ne kezdhesse négy pénznel.“

tárgyi ragozás.

„De itt benn egy szekérrül másra avagy pinczében ne vetesse efféle bort“, az efféle bort helyett. Ki nem ismerné sőt nem csodálná Vörösmarty remek költeményeit nyelvi tisztaság és hibátlanság tekintetében is? Pedig én már hallottam ilyen észrevételt is: „Bort megissza magyar ember“ biz itt megszorúlt a költő verselés dolgában, meghaladta volna a vers a mértéket s az *a* névelő kimarada. Én nem vagyok verselő s a mit tudtam volt is, rég elfeledtem,

de biz én rögtön ki tudnám igazítani még a lejtő lábra ügyelve is : „A magyar megissza a bort.“ S ezt nem tudta volna Vörösmarty ? kinek verseiben egy fölőszeg beszűrt szőcskát, legkisebb erőtetést a nyelv rendes folyama ellen nem találunk. Úgy hiszem, hogy jellemzetest látott a „magyar ember“ szólásban s nyelvérzésére támaszkodva írta a mondottat. És nyelvérzése nem csalta meg. Másutt is olvassuk Vörösmartynál : „Megemészti embert a bú mint fát a szű.“ Ellenben a sajozszeptpéteri végezésben olvassuk : „Ha penig az város híre nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más *borát* annak . . . *kivonatunk.*“ Ismét : „*hogy ha az vidéki bort . . . . valaki eladand.*“ Ezekből is megtetszik, hogy a régibb nyelvérzés a határozottságot vagy határozatlanságot nem annyira a névmutatóban vagy ennek hiányában, hanem a dolog valóságában kereste és helyezte.

múltak.

Isten neki már csak böngészszük ki a múlt idöket is. „Ilyen végezéseket szerzettünk“ ; „melyvel az kegyes teremő Isten minket meglátogatott“ ; „amminemű az vidéki volt“ ; „ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére attuk ez mi levelönket.“ Semmi más múlt. A befejezésben olvasható „bizonytwwk“ szóban, melyet „bizonyítók“-nak is lehetne olvasni a kettős *w = iv* s az értelem is : *bizonyítottjuk.*

Eszmétársulatból megemlítem, hogy e napokban forgatván a Thaly Kálmán gyűjtötte régi magyar énekeket és dalokat, épen a Mátyás király billikomára, a gyűjtő véleménye szerint a XVI. században írt versek közt olvasom :

„Hunyadirul Lajos királyra *maradott,*
Ki is vitézivel gyakran ebből *ivott,*
Battyányi Ferencznél pohárszéki *állott,*
Bortöltője lévén híven *förgölődött.*“

„Kinek hűségéért hogy Német-Újvárárt
Adta, rá *köszönté* akkor ez poharát,
Az király éltéért megíván a borát,
Hű szolgálatjának *vette méltó árrát.*“

Bizonyára azon barátink figyelmét, kik ellennézetben vannak, megérdemlené, átlátniok, hogy a nép nyelvében és világi ira-

tokban a Sajó-Szent-Péteriek végzésétől Szemere Pálig és Göcsejtől Háromszékig az általános és független és fő elbeszélési múlt az volt, és az állandóan, melyet imént a Szentpéteriek végzésében és Mátyás billikomáról olvasánk; s az utóbbiban, mily szépen és helyesen használja a verselő az egyetlen függő múltat is: „hogy Német-Újvárárt *adta, ráköszönte* akkor ez poharát.” Alig foglalkodik valaki annyit a régi nyelvvel mint Toldy barátunk, és az egyoldalu iratok még sem bírták az igaz ösvényről eltántorítani.

Berekesztésül még egy szót kérek. Ötödfél századot meghaladott emlékünkhöz, ha az írásmódban némely csekély eltéréseket elgondolunk, oly nyelven van írva, mint a hogy most is szólnak Szent-Péter és Miskolcz vidékén, hol tudtomra a legtisztább magyarságu nép lakik, sőt talán az emlék még hibátlanabb lesz, a mennyiben az ikes igeragozás már ott is megzavarodott. S ha meggondoljuk, hogy mint főntebb említém, Erdősy János közel másfél századdal későbbben mint író sőt mint magyar nyelvtan szerzője sem tudott megszabadulni szülőföldje nyelvjárásától, mely azon vidéken ma is megtalálható, nem vagyunk-e kénytelenek bevallani, hogy valamennyi régi nyelvemlékünkhöz a tájszólás jellemét viseli magán, s mint *általános érvényességül* példára, fölötte kevésre és csak ovakodva lehet hivatkoznunk.

Toldalék a 195. laphoz.

Az mint többes képzője valósággal elé is fordul az első és második személynévmásban és személyragokban, pl. személynévmásokban: *bi-z* (min-k), *szí-z* (ti-k), személyragokban neveknél: *oghlu-m-uz* (fiú-n-k = fia-m-uk), *deven-iz* (tevét-ek); igéknél: *sze-ver-iz* (szeret-ünk v. szeret-j-ük), a tatárban pedig *er* részesülő nélkül, de teljes személyraggal: *szeve-m-iz* = (szeret-ü-nk), *szever-sz-iz* (szeret-t-ek); sőt némely időkben a *z* épen *k*-vá (a magyar többes ragává) változik: *szev-d-ük* (szeret-t-ük), *ol-d-uk* (völt-ünk), *sev-d-ük id-ük* (szeret-t-ük vala, vagy a törökhöz hűbben: szeret-t-ük val-á-nk); s ezen *k* az aderbidsan tájnyelvben az igék többes első személyében csaknem állandóvá lesz: pl. *ik* (a törökben: *iz* = vagyunk), *imis-ik* (a törökben: *imis-iz* = voltunk) stb.

FOGARASI JÁNOS.

MIT KELL TARTANI NYELVÜNKBEN A RÉSZES- SÜLŐKRŐL?

Nyelvtanaink csaknem általánosan azt tanítják, hogy igéinknek 3 részesülőjük van, ú. m. 1-ső, mely a jelen időt; 2-dik, mely a múlt időt; 3-dik, mely a jövő időt mutatja. Például: *rakó* jelen részesülő; *rakott* múlt részesülő; *rakandó* jövő részesülő.

Midőn a fenn kitűzött kérdésre meg akarok felelni, különbséget kell tennem az élő-nyelv és az író-nyelv között. Élő-nyelven azt a nyelvet értem, melyet a tanulatlan magyar minden alkalommal, a tanult magyar pedig fesztelen társalgás közben szokott használni, vagy más szóval azt a nyelvet, melyet ért és beszéll minden magyar a nélkül hogy nyelvtant tanulnia kellett volna.

Azt hiszem, hogy az előtt, ki e különbséget méltányolja, nem fog különösnek tetszeni, ha azt állítom, hogy az élő-nyelv a részesülőket, mint olyanokat nem ismeri. Menjünk azonban rajtok sorban.

I.

A) Jelen részesülő.

A jelen részesülőt az élő-nyelv nem ismeri, még pedig sem azt, melyet nyelvtanaink az ige alap-formájában, sem azt, melyet az ige ható-formájában *) tanítanak, p. *rakó* alap-formabeli jelen részesülő; *rakható* ható-formabeli jelen részesülő. Van azonban az élő-

---

*) Nézetem szerint helyesebben cselekesznek azon nyelvtanok, melyek a *várhat*, *nyerhet*, *taníthat* stb. szokat nem külön, s úgynevezett ható igéknek (verbum potentiale) tekintik, hanem a *vár*, *nyer*, *tanít* stb. igék ható-formájának. Ezen idoma ugyanis minden igénknek — átható, közép, belszenvedő, műveltető, gyakorító stb. — kivétel nélkül megvan p. vág = vágthat, ül = ülhet, boszankodik = boszankodhatik, aggódik = aggódhatik, kaszáltat = kaszáltathat, tapogat = tapogathat, csökken = csökkenhet, esik (az eső) = eshetik stb.

nyelvben számos olyan szó, mely teljesen a nyelvtanok jelen részeseülőjének alakjával bír, azaz ha az *ó* (*ö*) képzőt (nem ragot) eltávolítjuk tőle, tisztán vagy az alap-forma fő töje, vagy a ható-forma fő töje marad meg, p.

a) temető, fogó, fürdő; kábitó, rettentő stb.

b) hallható, olvasható (hallható szó, olvasható írás) stb.; de az *a* alattiak mindig vagy fő-nevek, vagy mellék-nevek; a *ö* alattiak mindig mellék-nevek.

Én ezeket közös névvel *ó* (*ö*) képzős szóknak nevezem.

Az *ó*-képzős szók, mint fő-nevek az élő-nyelvben hármas szerepet viselnek, t. i. némely igétől (az alap-formabeli fő töttől) az *ó* (*ö*) képző hozzájárultával azonnal fő-név származik; más igenél pedig az *ó*-képzős szó fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely fő-nevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk. Így

a) a *fon*, *fed*, *fog*, *ás*, *fürd*(ik) alap-formabeli igék fő töjétől az *ó* (*ö*) képző pusztá hozzájárulás által kész fő-neveket (fonó, fedő, fogó, ásó, fürdő) képez;

b) az *üt*, *váj*, *gyárt* igéktől származó *ó*-képzős szó pedig fő-névvé csak úgy válik, ha a hozzáillő fő-nevet *elébe* teszszük, p. harang-ütő, fog-vájó, szij-gyártó, kerék-gyártó.

c) Végre az *eszik*, *iszik*, *süt*, *vág*, *varr*, *ír*, *hál* stb. igéktől származó *ó*-képzős szó fő-nevet csak úgy alkot, ha a hozzáillő fő-nevet *utána* teszszük, p. *evő-kanál*, *ivó-pohár*, *sütő-teknő*, *vágó-híd*, *vágó-deszka*, *varró-tű*, *varró-párna*, *író-asztal*, *író-toll*, *háló-szoba* stb. Sőt vannak oly igéink, melyektől az *ó*-képzős szó mind magára, mind öszvetétel által képes fő-nevet alkotni, p. *ül* (*ülő*, a min a vasat verik, és ülő-kád, ülő-fürdő), *olvas* (*olvasó*, imához való, és olvasó-terem).

Az alap-forma fő töjétől *ó*-képzővel származott szók, mint mellék-nevek, az élő-nyelvben kettős szerepet viselnek. Némelyek t. i. magokra is valódi melléknevet képeznek, mások pedig csak úgy, hogy az illető főnévhez csatlakoznak, jelesen

a) *ragadozó*, *rettentő*, p. a ragadozó madarak húst esznek; a múlt éjjel rettentő mennydörgés volt.

b) *gyümölcs-öltő* (Boldog-asszony), *haj-nyíró*, *juh-nyíró* (olló), *iga-vonó* (marha), *has-hajtó* (orvosság), *gyomor-erősítő* (szer) stb.

Az a körülmény, hogy kivált az utóbbiak közül némelyiket a szokás főnév gyanánt is használja, p. adjon nekem gyomor-erősítőt,

ennek a betegnek has-*hajtót* rendeltek, mellék-névi természetökön semmit nem változtat, mert ily eset a közönséges mellék-neveknél is előfordul, p. a *gazdagnak* hizelkedni szoktak, a *szegénynek* szerencséje is szegény, X. megyében sok *nemes* van stb.

Az ige ható-formabeli fő tőjétől ó képzővel származott szó magára képez kész melléknevet, és összetétele nem ismer, p. *hallható* szóval beszélni, *olvasható* betűkkel írni.

B) Múlt részesülő.

A nyelvtanok múlt részesülőjét az élő-nyelv hasonlóan nem ismeri, s midőn a nyelvtanok azt tanítják, hogy a *töltött*, *vágott*, *metélt* (káposzta, fa, tészta) múlt részesülő (a *tölt*, *vág*, *metél* igék alapformájában), bizvást azt az észrevételt teheti rá az élő-nyelv, a mit Voltaire tett a római szent birodalomra. Valamint Voltaire szerint a római szent birodalom sem nem római, sem nem szent, sem nem birodalom : úgy a *töltött* stb. is sem nem múlt, sem nem részesülő. A *töltött*, *vágott* stb. szókban ugyanis a múlt fogalma épen oly kevéssé rejlik élő-nyelvbéli használatuk szerint, mint akármely más faj-jelölő melléknévben, p. *kerti*, *erdei* (növény), s velők nem e kérdésre felelünk : *mikor?* (töltötték, vágták, metélték), sőt a *mikor* fogalma nem is jut eszünkbe, hanem e kérdésre : *milyen?* s így azt a *tulajdonságot* akarjuk kijelölni, hogy az (a káposzta) nem közönséges ; hogy az (a fa) nem hasábokban levő ; hogy az (a tészta) nem reszelt vagy sodrott. De a *töltött*, *vágott* stb. nem is részesülő. E tételre ugyan már azon nyelvtanok tanítása szerint, melyek a részesülőről csak annyit mondanak, hogy az *idő*-részes melléknév, a fön-*tebbiekben* meg volna feelve, a mennyiben kimutattam, hogy az ige múlt ideje bennök egyáltalában nem rejlik. Vegyük tehát figyelembe a részesülőnek azon másik tulajdonságát, mely szerint az az illető ige vonzási viszonyát megkívánja, s lássuk meg, a *töltött* stb. még e szempontból is lehet-e részesülő. A *tölt*, *vág*, *metél*, mint átható igék tárgyesetet vonzanak (*fát* vágunk, *tésztát* metéltek, *káposztát* töltenek) ; úgyde e természetökkel a *töltött*, *vágott*, *metélt* szóknak egyáltalában nincs semmi közük.

Én a *töltött* stb. szót *t*-képzős szónak nevezem, megjegyezvén egyúttal azt, hogy az élő-nyelv csak azt a *t*-képzős szót ismeri, mely az alapforma fő tőjétől származik, s így a *tölthetett*, *vághatott* (ható-

formabeli fő tőtől az irodalom számára képezettek) előtte egészen ismeretlenek.

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel:

1) mint mellék-név, még pedig

a) magára, p. *állott posztó*, *aszalt szilva*, *döglött ló*, *rántott csirke*, *hízott marha*.

b) öszvetéve részint csupasz fő-névvel, részint *ő* ragú (egy-
harmadik személy raga) főnévvel, p.

dér-csípte (tök), szü-ette (deszka), madár-látta (kenyér), jég-
verte (szőlő), hideg-vette (gyümölcs), és

agya-fürt (ember), színe-hagyott (posztó), farka-vágott (tyúk),
ina-szakadt (marha), esze-veszett (ember) stb.

A *b* alatti első-nemű öszvetételben e szerint a *t*-képzős szó, a
másod-neműben pedig a fő-név vette föl az *ő* személyragot *).

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel

2) mint fő-név, de soha nem csupaszon, hanem mindig sze-
mély-ragokkal, még pedig

a) fő-névi értelemben s azon sajátsággal, hogy mind a hat
(én, te, ő, mi, ti, ők) személy-ragot fölveszi. Az e kategóriába tar-
tozó *t*-képzős szók ismét vagy olyanok, melyek minden viszony-ra-
got fölvesznek, vagy olyanok, melyek csak bizonyos viszony-ra-
gokat vesznek föl. Az előbbiekhöz tartoznak p. *főztöm*, *főztöd*, *főzte*,
főztünk, *főztötök*, *főztök*; *süttöm*, *süttöd*, *sütte*, *süttünk*, *süttötök*,

---

*) Az *ő* személyragnak az ily öszvetételekben való szereplése min-
den esetre sajátságos, de azért nem lehet feltűnő az előtt, a ki nyelvünk ter-
mészetével csak némiképp is ismeretes. Az *ő* személyrag ugyanis számos
szavainkban viszi e sajátságos szerepet, még olyanokban is, melyekben je-
lenlétét csak a gondosabb figyelő veheti észre. Ilyen szók p. a *hijában*, *vak-
tában* (mintha mondanók: hiomban = hiányomban, hídoban, hójában, és vak-
tomban, vaktodban, vaktában, mely fő-neveket a szokás igehatározók gya-
nánt használ. Ilyforma szerepet visel az *ő* személyrag, a *belé*, *hozzá*, *neki*,
rajta szókban is, midőn ezek az igékhez, mint igekötők csatlakoznak, p. *be-
lé-fülni* a vízbe, *hozzá-nyúlni* az ételhez; *neki-szaladni* az ároknak, *rajta-kapni*
a lopáson; s bár ez igekötőkben rejlő *ő* fölöslegesnek látszik, mégis a rom-
latlan nyelv-érzékű magyar annyira lényegesnek tekinti, hogy mindannyi-
szor megbotránkozik, valahányszor effélet kell hallania, vagy olvasnia: *fül-
tak* sokan a vízbe? e h. *fúltak* belé sokan a vízbe; *nyúlunk* az ételhez e. h.
nyúljunk hozzá az ételhez (mert *nyúlni* egészen más, mint *hozzányúlni*); a
tolvajt a lopáson kapták e. h. a tolvajt a lopáson rajtakapták (mert *kapni*
és *rajtakapni* nem egy) stb.

süttök; vesztem, veszted, veszte, vesztünk, vesztetek, vesztök stb. mert mondjuk: ha már *vesztem* el van határozva, örül *vesztünk-nek* vagy *vesztünk-ön*, *veszted-re* törekszik, *vesztök-ből* csak ő híz hasznót; valamint: az ágyom asszony *főzte* nekem nem kell; a te *főztöd-ről* beszélünk, a *főztöm-et* a kisebbik uram nem szereti, a néném asszony *főzté-ben* mindig kevés a só stb. Az utóbbiakhoz tartoznak, p. tudtommal, tudtomra, tudtoddal, tudtodra, tudtával, tudtára, tudtunkkal, tudtunkra, tudtotokkal, tudtotokra, tudtokkal, tudtokra; jártomban, jártodban, jártában, jártunkban, jártotokban, jártokban; szégyeltemben (szégyenl-t-ein-ben) szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben; féltémben, féltedben, féltében, féltünkben, féltetekben, féltökben; ijedtemben, ijedtedben, ijedtében, ijedtünkben, ijedtetekben, ijedtökben stb.

b) határozói értelemben s azon sajtással, hogy csak az ő személyragot veszi föl, p. *fektében*, *röptében*, *futtában*, *vaktában*, *végtére* stb. (mely két utóbbiban az ő személy-ragra már nem is ügyelünk). Ide tartozik a fülem, füled stb. *hallattára* (halltára) szemem, szemed stb. *láltára* kifejezés is.

Csak mellékesen legyen megjegyezve, hogy a *fektében*, *röptében*, *vaktában*, *végtére* *t*-képzős szók nyelvünknek még azon korából valóknak látszanak, a melyben az illető ige-tök még ezek voltak: *fek(ik)*, *röp(ik)*, *vak(ik)*, *vég(ik)* (a *végzetellen* szót is csak így lehet kimagyarázni); a *futtában* pedig világosan azt mutatja, hogy helyesebben ragozza a *fut* ige multját (melynek töjével a *t*-képzős szó alakjára nézve egészen egyforma) az a vidék, a hol *futtam*, *futtál*, *futtunk* stb. (mint szintén, süttem, süttél, süttünk, süttetek, süttek, üttem, üttél, üttünk, üttetek, üttek) alakokat ejtenek, mint a hol *futottam*, *futottál*, *futottunk*, *futottatok*, *futottak* alakokat.

Itt azonban az a kérdés merülhet föl, hogy vajjon azok a szók, melyeket én fő-nevek gyanánt divó *t*-képzős szóknak mondtam, valósággal *t*-képzős szók-e, vagy talán más *fő*-nevek-nek módosulatai. Vegyük elő hát akármelyiket, p. a *főztöm*, *süttöm*, *tudtomra*, *ijedtemben* szókat. Hogy a két utóbbi (tudtomra, ijedtemben) nem a *tudat* és *ijedet* főnév módosulata, erre nézve elég annyit mondani, hogy az élő-nyelv sem a *tudat* sem az *ijedet* fő-névet nem ismeri, a mennyiben mind a kettőt csak az újabb kor alkotta. Nem így áll azonban a dolog a *főztöm* (főztöd, főzte stb.) és *süttöm* (süttöd, sütte stb.) szókkal; mert a *főzet* és *süttet* szó fő-név gyanánt az élő-nyelv-

ben is dívik, p. adjon szomszéd asszony egy főzet borsót, ne többet csak egy főzetet; egy sütet szalonnát kaptam, egy sütetnél többet nem adtak, hanem holnap még egy sütetre szert teszek. Már maga az a körülmény, hogy az élő-nyelv a *főzet*, *sütet* szókat csak személy-illetőleg birtokragok nélkül használja, arra mutat, hogy a *főztöm*, *főztöd* stb. *süttöm*, *süttöd* stb. nem a *főzet* és *sütet* fő-nevek módosulatai, mert különben a *főztöm*, *főztöd* stb. helyett *főzetem*, *főzeted* stb. alakokat kellene használnia; de kétségkívülvé teszi ezt az a körülmény, hogy a *főzet*, *tudat* főnevekben a *t* betűt oly magánhangzó (a *főzet*-ben nyílt *e*, a *tudat*-ban *a*) előzi meg, mely kiröppenni a magánhangzóval kezdődő rag előtt nem szokott; holott ellenben a *t*-képzős szóban a *t* betűt nemcsak teljesen különböző (*o*, közép *e*, és *ö*), hanem természetükre nézve is oly magánhangzók előzik meg, melyek a magánhangzóval kezdődő rag előtt mindig kiröppennek. Világos példáját látjuk az *o*, közép *e* és *ö* magánhangzók e természetének az úgynevezett hangugrató főneveinkben, p. járom, verem, öröm stb.: jármunk, jármok, jármot, jármos; vermek, verme; ürmöt, ürmös stb. de még szembeszökőbb e természetök az igének a *t*-képzős szóval alakjára nézve teljesen megegyező múltidői tőjében. A látot(t), szenvedet(t), győzöt(t) múltidői tőktől ugyanis a többi személyek így vannak: láttam, szenvedtél, győztünk stb., nem pedig látot(t)am, szenvedet(t)él, győzöt(t)ünk *).

C) Jö v ő r é s z e s ü l ő.

Az úgynevezett jövő részesülő az élő-nyelvben hasonlóan sem nem jövő sem nem részesülő. Nem tagadhatja ugyanis senki, hogy,

---

*) A *bocsátott*, *tanított*; *említett*, *segített*; *híttott* stb. múlt idői tőkből nem reppen ki az írónyelv szokása szerint az *o*, *e*, *ö*; de nagyon czélszerű volna, ha az írónyelv méltányolná azon vidékek példáját, a hol *bocsáttad*, *tanítottunk*, *említettük*, *segítettétek*, *híttünk*, stb. alakokat ejtenek, s így a *t* betűt megelőző közép hangzókat csak csak azon igéknél tartanók meg, melyekben azoknak megtartását a kiejtés könnyítése s a beszédbeli világosság követeli. Ilyenek pedig csak azon igéink, melyekben az alap-formabeli fő tő *t*-vel végződik, s ezt közvetlenül valamely mássalhangzó előzi meg, mint: *ránt*, *repeszt*, *tart* stb. Nehéz s csaknem lehetetlen volna ugyanis beszéd közben különbséget tenni a *tartunk* (jelen) és *tarttunk* (múlt) stb. között. De ellenben mind szebb-hangzású, mind legalább is épen olyan szabatos volna az *említettétek*, *tanítottátok* stb. helyett *említettetek*, *tanítottatok* alakokat használni, s ezeket ekkép az illető vidék (Nógrád, Heves, Gömör, Borsod, s talán még több is) szájából az írónyelvbe átültetni.

p. a mikor ezeket halljuk, vagy mondjuk : Sándor *állandó* foglalatosságot kapott, az ember *halandó*, a világi örömök *mulandók*, az ember *esendő*, a gabona nem *kelendő*, ha a házamért *illendő* árt kapnék, — nem azt értjük, hogy a foglalatosság *állani fog*, hogy az ember *meg fog halni*, hogy a világi örömök *el fognak múlni*, hogy az ember *el fog esni* (erkölcsi tekintetben), hogy a gabona *nem fog kelni*, hogy olyan árt mely *illeni fog*; hanem értünk olyan foglalatosságot, mely változásnak vagy megszakadásnak nincs kitéve; értjük az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint a halálnak alá van vetve; a világi örömöknek azt a tulajdonságát, mely szerint rövid ideig tartanak; az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint akaratja nem elég erős, hogy a kísértetnek ellent állhasson; értjük azt, hogy a gabonát a vevők nem keresik; értünk olyan árt, mely a ház értékével arányban van: vagyis érezzük, hogy az *állandó*, *halandó*, *mulandó*, *esendő*, *illendő*, *kelendő* csak közönséges tulajdonság- vagy melléknevek.

Én a *halandó*, *állandó* stb. szót *andó* (endő) képzős szónak nevezem, s egyúttal megjegyzem, hogy olyan *andó*-képzős szó, mely az illető ige ható-formabeli fő tőjétől származott volna (eshetendő, állhatandó) az élő-nyelvben elé nem fordul; más részről azt, hogy a létező *andó*-képzős szók jobbára nem-átható igéktől képződve fordulnak elé, átható igétől sokkal kevesebb lévén, p. nyújts valamit ennek a *szánandó* embernek; kérem *tisztelendő* urat stb.; de a *szánandó* és *tisztelendő* sem azt jelenti a ki *szánni fog* és *tisztelni fog*, hanem azt a kit szánni és tisztelni kell (szánásra méltó, tisztelésre méltó).

Az *andó*-képzős szó az élő-nyelvben, mint már fentebb is említém, csak mellék-név képében szerepel.

Mind ezekből pedig kiderül az, hogy az *ó*, *t*, és *andó*-képzős nevekre a *részesülő* nevezet egyáltalában nem illik; azon tulajdonságuknál fogva azonban, hogy az illető igék természetét is felölthetik — a mint ezt az alábbiakból meglátjuk — a többi nevektől való megkülönböztetés végett elnevezhetjük őket *igés-neveknek*.

II.

Miután az *ó*, *t* és *andó*-képzős szavaink természetét ennyi részletességgel tárgyaltam, azt hiszem, bizvást kezdhetek azon bajok elésorolásához, a melyeket az élő-nyelv e tényeinek figyelembe nem vétele író-nyelvünkben okozott. E bajok pedig mind onnan erednek, mert a nyelvtanok tanítása folytán megszoktuk az *ó*-képzős szót jelen részesülőnek, a *t*-képzős szót múlt részesülőnek, és az *andó*-képzős szót jövő részesülőnek tekinteni. Lássuk azonban a bajokat egyenként.

A) Az *ó*-képzős szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok :

a) Az *ó*-képzős szót mint önálló fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában ajánlkozott az élőnyelv *ásó*, *temető*, *fogó*, *fedő*, *olvasó*, *szabó* stb. szavaival, az író-nyelv nem bírta elhinni, hogy ezeknek a mintájára *ó* (*ö*) képzővel helyes új fő-neveket lehetne alkotni, s készebb volt vagy idegen istenekhez folyamodni, vagy pedig a magyar nyelv-érzéknek teljesen visszatetsző képzőket alkalmazni. Megcsinálta, p. a *mérnök*, *gyakor(l)nok*, *javítnok* stb. fő-neveket, toldván az illető igéhez idegen (szláv *nik*, s a magyar nyelv hangtörvényei szerint : *nok*, *nök*) képzőt. Megcsinálta a *festész*, *lövész*, *építész* stb. szókat, holott az élő-nyelvben egyetlen egy példa sincs, melyben *ász* (*ész*) képző, ige-tőhöz járulás által alkotna fő-nevet, mert abban az *ász* (*ész*) képző mindig fő-névhez ragad (kertész, juhász, méhész, halász, lovász, ijász, kanász, vadász stb.). És miért? mert a jelen részesülők tana miatt azt hitte, hogy a *mérő*, *gyakorló*, *javító*, *festő*, *lövő*, *építő* stb. szókban az *ó* (*ö*) nem jelenthet mást mint azt, a mit a latin *ns*, a francia *ant*, a német *end*, az angol *ing* az igék részesülőjében.

b) Az *ó* képzős szót mint öszvetételi melléknevet nem méltányoltuk; mert nem ritkaság olvasni, p. *hálát adó* szívet, *részt vevő* keblet. Sőt valamelyik nyelvtan, melyet nem rég olvastam, a *rész-vevő* és *résztevő* között nagy-bölcsen még különbséget is állít föl. Holott a dolog veleje az, hogy az *ó*-képzős szó, az élő-nyelv általános szokása szerint, mindig a csupasz név-tőhöz járul akár fő- akár melléknév gyanánt szerepeljen, p. *fa-vágó fejsze*, és *fa-vágó*.

c) Az *ó*-képzős szót mint öszvetételi fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában kiáltotta az élő-nyelv naponként fülünkbe hogy, p. *ásó* az a vas eszköz, a *mivel* ásnak, nem pedig az a ki most ás; hogy

olvasó az, a *mit* imádkozás közben olvasnak (számlálnak), nem pedig a ki most olvas; hogy *adó* az, a *mit* az államnak fizetünk, nem pedig a ki most ad; hogy *temető* az a hely, a *mibe* temetnek, nem pedig a ki most temet; hogy *fedő* az, a *mivel* a fazekat befedik, nem pedig a ki most fed; hogy *szabó* az, a kinek rendes foglalkodása és kereset-módja a ruha-szabás, nem pedig az, a ki most szab; vagyis hijába tapasztaltuk hogy az *ó* (*ö*) képző ezekben az illető ige-tőtől nemcsak valódi, hanem egyúttal olyan fő-neveket alkotott, melyekben *ö* majd mint a cselekvés alanya, majd mint annak közelebbi vagy távolabbi objectuma szerepel; hijába kiáltotta ezek után azt is, hogy az *író-asztal*, *varró-párna*, *olvasó-könyv*, *háló-szoba*, *ülő-szék*, *evő-kanál*, *ivó-pohár*, *vágó-híd*, *szövő-szék*, *sütő-teknő*, *főző-fazok*, *kötő-tű* stb. öszvetételekben az *ó* képzős szó épen oly természetű *fő-név* gyanánt szerepel, mint a föntebbi önállók; mert *író-asztal*, a *min* irnak, *olvasó-könyv*, a *mit* olvasnak, *kötő-tű*, a *mivel* kötnek, *ivó-pohár* a *miből* isznak stb. : mi e kiáltásra süketek maradtunk, a mennyiben az új szóknak öszvetétel útján való alkotásánál a *ó*-képzős szót e legeminensebb szerep-köréből teljesen kiszorítottuk. Csináltunk és csinálunk egyre *ütér*, *hallcső*, *csalétek*, *gyufa*, *löpor* stb.-féle szókat; s miért? mert a nyelvtanok jelen részesülője miatt azt hiszszük, hogy az *ütő* (helyesebben *verő*) *ér*, *hallócső* stb. azt az eret jelentené, a mely most ver, s azt a csőt, a mely (most) hall stb.

Allapodjunk meg itt egy keveset, mert az a körülmény hogy az efféle öszvetételek író-nyelvünkben naponként szaporodnak, s így attól lehet tartani, hogy még visszaható erőt is tulajdonítanak magoknak, s hogy e szerint az *író-asztal*, *olvasó-szoba*, *szövő-szék*, *evő-kanál*, *ivópohár* stb. szavaink az irónyelvből végképen kiszorúlnak s magyar köntösüket *írasztal*, *olvasszoba*, *szőszék*, *evkanál*, *ivpohár* stb. szabású frakkal kell felcserélniök, mert különben újabb *ivodal munk* fényes teremébe be nem juthatnak, — minden esetre megérdemli, hogy a *gyufa*, *löpor*, *ütér*, *csalétek*, *hallcső*-féle öszvetételeknek más szempontból is szemök közé nézzünk.

Nem is említvén azt, hogy a *löpor*, *ütér* stb. szókban a *por* és *ér* épen úgy lő és üt, mint (alkotójok felfogása szerint) lőtt és ütött volna a *lövő* és *ütő* szókkal, vizsgáljuk azt, hogy bírnak-e ezek azon kellékekkel, melyeket egy felől a szóképzés átalában, más felől a magyar nyelv szóképzési törvénye követel; azaz szabatosak-e logikai, helyesek-e philologiai tekintetben. Rövidség okáért vegyük csak

a *gyufa* és *lőpor* szókat. Magyaráznom nem szükség, hogy alkotójok micsoda fogalmakat — illetőleg tárgyakat — akart e szókkal megjelölni. De a *gyufa*-val czélt nem ért, mert ez a valami egy részről nem szokott olyan nagy lenni, mint egy fa, más részről ez a valami szokott lenni fonalból, sőt papirosból is. Nem ért czélt a *lőpor*-ral sem, mert evvel a valamivel nemcsak lönek, hanem p. repezstének is. Nem felelt meg e szerint azon egyedül helyes szabálynak, hogy az új szó a fogalmat szabatosan kifejezze. A mi pedig a philologiai szempontot illeti, bizvást kimondhatjuk, hogy teljesen rossz szókat alkotott; mert nem találunk az élő-nyelvben egyetlenegy példát is oly öszvetételekre, melynek egyik alkotórésze valamely ige fő töje, s a másik fő-név volna. Igaz ugyan, hogy a *gyufa* szóban nincs meg a valódi fő tö, a *gyujt*, de e megtörpítéssel a *gyu* fő-névvé egy-általában nem vált, mert a *gyu*-t magára épen úgy nem értjük, s nem tartjuk fő-névnek, mint nem értenők a *nyu* és *re* szókat, melyeket valaki a *nyujt* és *rejt* igékben levő főnevek gyanánt használna fel az öszvetételekben; s így a *gyufa* szó még rosszabb a *lőpornál* is.

Nem tartok germanismusnak (író-nyelvünkben) sokat, a mit mások annak tartanak, de e szó-szörnyeket lehetetlen másnak tekintenem, mint a német: *Zündhölzchen*, *Schiesspulver*, *Hörrohr*, *Schlagader*, *Lockspeise* szolgálai majmolásának. Nem azt akarom evvel mondani, hogy ezentul *gyujtó-fa* és *lövő-por* szókat használjunk, mert a föntebbiekből kitetszik, hogy ezek — ha bár helyesek is a magyar szó-képzés szempontjából — nem jók a fogalom szabatosságát tekintve. Én a *gyufa* és *lőpor* helyett a *gyujtóka* és *lobbanó* szókat képeztem, s addig, míg más jobbakat nem képez, ezeket használom; *gyujtóka* szerintiek p. a *mondóka*, *hajtóka*, *szopóka* stb. Olvasóim ítéljék meg, mennyiben elégitik ezek ki mind a fogalombeli szabatosság, mind a magyar szó-képzés kívánalmát. Alig szükség említenem, hogy a többiek helyett a *halló-cső*, *verő-ér*, *csalogató* (ez utolsó teljesen elég minden további hozzáadás nélkül) mellett maradok.

A mely nyelveket én értek, azok között az *író-papiros*, *vívóiskola* stb. öszvetételekhez hasonló öszvetételek az angol nyelvben fordulnak elé. Ha egy ángoltól azt kérdjük: *what has your daughter done yesterday?* (mit csinált tegnap a kegyed leánya), s az ángol azt akarja értésemre adni, hogy a lánya folyvást irt, így fog felelni: *she was writing* (irt, szó szerint író volt); a miből látjuk, hogy az ángol az *ing* végű részesülőjét — de csak a *to be* = lenni lét-igével

öszvetéve — a cselekvés folytonosságának kifejezésére használja. Mind a mellett azonban, hogy a *writing*, mint részesülője a *write* = *írni* igének az ily körülírt hajlításban mindig azt jelenti, a *ki* irással van elfoglalva: az angol az író-papírost is *writing-paper*-nek nevezi, s eddigelé nem jutott egy angolnak is eszébe, hogy azért, mert a *writing-paper*-en valaki oly papírost érthetne, a *ki* ír, az ilynemű *nagyon számos* öszvetételeket ki kellene nyelvéből küszöbölnie, s talán a német nyelv mintájára, melylyel az angol úgyis testvér, ad formam *Schreibpapier*, *writpaper*-féle öszvetételeket kellene behoznia. Az angol nyelv e példáját egyébiránt csak azok kedvéért hoztam fel, a kik az *író-papíros*, *evő-kanál*, *ivó-pohár* stb. öszvetételeinkben az *író*, *evő*, *ivó* stb. szót nem tudják másképen tekinteni, hanem csak mint jelen részesülőt, s legfeljebb mint nomen agentis-t.

És mit teszünk mi? Mi — nem tekintvén arra, hogy nyelvünk és a német nyelv között ég és föld a különbség, mert a két nyelv még csak törzs-rokonságban sincs egymással, annyival kevésbbé családrokonságban, — nyelvünk az áltaji, a német ellenben az árja nyelvekhez tartozván — az ily öszvetételeknél teljesen a német nyelvet vettük mintául. Hogy mi lesz ennek a következése, azt különös ész-tehetség nélkül is könnyű átlátni. Annyi bizonyos, hogy ha továbbra is abban helyezük nyelvünk művelését, hogy azt a német nyelvvel minél nagyobb öszhangzásba hozzuk, sokkal hamarabb elérkezik a „*jövő stylusának*“ kora, mint gondolnók. Milyen lesz e stylus, megítélhetjük ama mutatványból, melylyel a jeles „Koszorú“ 1863. évi november 1-jéről kelt száma Kukoricza Jancsi viselt dolgait leírja. Humorban van ugyan az egész mutatvány tartva, de a humor alatt *nagy igazság fekszik*.

B) A *t*-képzős szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

A *t*-képzős szót mint melléknevet nem méltányoltuk, vagy talán inkább félre-értettük, mert annak ily-nemű használatát hoztuk divatba: a *felhoztam* példa, a *felhoztad* példa, a *felhoztuk* p., a *felhoztátok* p., a *felhozták* p., és a *szerettem* leány, a *szeretted* l., a *szerettük* l., a *szerettétek* leány, a *szerették* l. ezek helyett: a *felhoztom* p., a *felhoztod* p., a *felhoztunk* p., a *felhoztotok* p., a *felhoztok*(uk) példa, és a *szerettünk* l., a *szerettetek* l., a *szerettök* l. Nem lehet felőle kétség, hogy e ragozásnak alapjául az a körülmény szolgált, mely szerint az élő-nyelvben előforduló *madár-látta*, *szü-ette*, *féreg-rágtá*, *dér-*

csípte-féle öszvetételekben, a *látta, ette, rágta, csípte* szóban a *t*-képzős *ő*-ragú mellék-nevet félre-ismertük, vagyis abban a hizszenben voltunk, hogy a *látta, ette* stb. nem egyéb, mint a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye, a mely hiedelemből azután következetesen folytak a *láltam* hölgy, *láltad* h., *láltátok* h., *lálták* h. hasonlóan tárgyasaragozású alakok. Meg kell tehát mutatnom, hogy a *madár-látta, szú-ette* stb. stb. öszvetételekben a *látta, ette* nem a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye. Ezt pedig a következő körülmények bizonyítják :

1) Mikor ezt mondjuk : *ezt az almát féreg rágta*, távolról sem jut eszünkbe, hogy a *féreg* és *rágta* szókat együvé írjuk ; holott ha ezt mondjuk : *ez itt féreg rágta alma*, a *féreg* és *rágta* szókat oly szoros viszonyban érezzük egymással, hogy a leírás alkalmával némi belső kényszerűség arra ösztönöz bennünket, hogy e szoros viszonyt a két szónak egybeírása, vagy legalább kapocs-jegygyel öszvekötése által a szemnek is láthatóvá tegyük. Egy szóval : nyelvérzékünk biznyságot tesz róla, hogy a *féreg-rágta* öszvetételben a *rágta* nem a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

2) Igével csak e kérdésre felelhetünk : *mit csinál?* (csinálsz, csináltunk, csinálnátok stb.), nem pedig erre, *milyen?* S miután a *féreg-rágta* (alma v. dió)-ra a *milyen* kérdés illik, ebből következik, hogy benne a *rágta* szó nem lehet a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

3) A *féreg-rágta* öszvetételben a *rágta* viszony-ragok által módosítható, mert mondjuk : a *féreg-rágtát* eldobtam, a *féreg-rágtáról* ne is szólj, a *féreg-rágtának* keserű íze van stb. ellenben : *ezt az almát féreg rágta* mondatban a *rágta* szó semmiféle ragot nem vehet föl.

4) Ebben a mondatban : *ezt az almát féreg rágta*, a *rágta* szóra a névhatározót (*a, az*) nem viszonyíthatjuk, holott a *féreg-rágta*-ban levő *rágta* szóra épen úgy lehet viszonyítnunk, mint akármely más névszóra (főnév, melléknév, számnév, névmás), p. ne a *féreg-rágtát*, hanem az egészségest add nekem. A miből hasonlóan a tűnik ki, hogy a *rágta* a *féreg-rágta*-ban nem lehet a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

E félre-értésből támadt azután

a) Az a baj, hogy az ily alakokat csak akkor tudtuk használni, midőn a jelöltök fő-név határozott volt, p. az elolvastuk könyvet visz-

szadtam; az irtad levélből megtudtam; a pártoltuk úgy megbukott stb.; nem tudtuk ellenben ez alakokat használni, ha a fő-név határozatlan volt, nem pedig azért, mert ezt a magyar ember nyelvérzéke nem engedte, nem engedhette, hanem kénytelenek voltunk ily esetben e gyönyörű sajátság mellőzésével a ragtalan *t*-képzős melléknevet használni, p. nem irtuk: ez a pénz egy pár *eladtuk* lónak ára, hanem: egy pár *általunk eladott* lónak ára; nem irtuk: egy forróan *szerette* hazát kellett elhagynia, hanem: egy *általa* forróan *szeretett* hazát stb.

b) Az a baj, hogy midőn az újabb korban ez öszvetételnek író-nyelvünkben nagyobb tért engedtünk az által, hogy azt többes számú névvel is kapcsolatba hoztunk, jobbra így irtunk: az *árvizek okozták* kár, a *rablók fenyegették* falu stb. e helyett: az *árvizek-okozta* kár, a *rablók-fenyegette* falu.

Midőn azt mondom, hogy az efféle szerkezetekben a *t*-képzős mellék-névnek *okozta* és *fenyegette* alakja van egyedül helyén, nem pedig az *okoztok*(uk), és *fenyegettök*, annyival kevésbbé az *okozták*, *fenyegették*, ezt így bizonyítom meg:

Kétségkívül mindnyájan tudjuk és érezzük, hogy a *fenyegette* alakban az *ő*, a *fenyegettök*-ben pedig az *ők* rejlik. Csak annak kell hát végére járunk, hogy minemű sajátsága van az *ő*, különösen pedig az *ők* szónak nyelvünkben. E sajátságot ez egyszerű példa menten felvilágosítja:

1. az *ő* fegyvere,
2. az *ő* fegyverei,
3. az *ő* fegyverök,
4. az *ő* fegyvereik,

E példákban az *ő* és *ők* mint birtokosok (valódi személy-mutatók) szerepelnek, s azt tapasztaljuk, hogy a 3. és 4. alatt, noha több *ő*-ről (több birtokosról) van szó, nyelvünk szelleme azt kívánja, hogy nem úgy mondjuk: az *ők fegyvere*, és az *ők fegyverei*, hanem az *ő fegyverök*, és az *ő fegyvereik*; vagyis az *ők* szó, midőn *ő* maga a birtokos, kétfelé szakad, *ő*-jét megtartván, *k*-ját pedig a birtokszónak engedvén át; valamint továbbá azt is tapasztaljuk, hogy a birtokszó a 2. és 4. alatt egy az *ő*-től és *ők*-től idegen elemet kapott, t. i. az *i* betűt, mely az ily (birtokviszonyi) szerkezetben a birtokszó többes voltát jelöli.

Vegyünk most oly példát, melyben az *ő* és *ők* helyett más szó szerepel, p.

1. a katona fegyvere,
2. a katona fegyverei,
3. a katonák fegyvere,
4. a katonák fegyverei,

s azt látjuk, hogy a föntebbi 3. és 4., és az itteni 3. és 4. között különbség van. E különbség azonban csak az alakra v. külsőre, nem pedig a lényegre v. belsőre vonatkozik, mert az illető elemek mind a két példában ugyanazok, csakhogy nem ugyanazon rendben fordulnak elő. Ebben ugyanis:

az *ő fegyverők*, az *ő az*, a mi ebben: a katonák fegyvere, az utolsó betű (*e*); s az *ő fegyverők*-ben a *k az*, a mi a katonák fegyvere-ben a dőlt *k*. Ebben:

az *ő fegyvereik*, a dőlt betűk megfelelnek a katonák fegyverei-beli dőlt betűknek *).

Ez egybevetés után már könnyű lesz átlátunk, hogy ezen szerkezet: a *rabló-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyvere*, és a *katona fegyvere*

e szerkezet: a *rabló-fenyegette faluk* megfelel: az *ő fegyverei*, és a *katona fegyverei*

e szerkezet: a *rablók-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyverők*, és a *katonák fegyvere*

vége e szerkezet: a *rablók-fenyegette-faluk* megfelel: az *ő fegyvereik*, és a *katonák fegyverei* szerkezeteknek. Vagy más szóval, ily szerkezet: a *rablók-fenyegettök* (fenyegették) *falu*, és a *rablók-fenyegettök* (fenyegették) *faluk*, csak úgy volna helyes, ha helyes volna így szólni: az *ők fegyverők* — a *katonák fegyverők*, és az *ők fegyvereik* — a *katonák fegyvereik*.

Azt az ellenvetést sem lehet itt tenni, hogy: a *rabló-fenyegette falu*, és a *rablók-fenyegette faluk* szerkezetben semmiféle birtokviszonyi fogalom nincs; nem lehet pedig azért, mert az *ő* és *ők*,

*) E két rendbeli példák egybevetéséből egyúttal arról is meggyőződünk, hogy az a tan, melyet a különben jeles Révai is hirdetett, mely szerint t. i. így kellene a 3. és 4. alatti birtok-viszonyt szerkeszteni: a *katonák fegyverők*, és a *katonák fegyvereik* nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik, mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélünk: az *ők fegyverők*, és az *ők fegyvereik*.

valamint a többi személy-mutatók is (*én, te, mi, ti*) nemcsak birtokrag képében, hanem személyrag képében is szerepelnek nyelvünkben, s mind a két esetben ugyanazon szabályok szerint függednek az illető szóhoz. Így p.

1. általa és általuk,
2. háza és házuk,
3. mellette és mellettök,
4. gyermeke és gyermekök-ben az 1. és 3. alatt az *ó* és *ők* személyrag-, a 2. és 4. alatt pedig birtokrag képében jelennek meg, és mégis az 1. és 3. alatt épen azon alakban ragadtak, mint a 2. és 4. alatt. Félre-értésből származott

c) Az a baj, hogy a *t*-képzős mellék-nevet oly öszvetételekbe hoztuk, melyek annak természetével egyáltalában meg nem férnek. Írjuk p.

1) *sorsüldözötték*, a *sorsüldözött szerencsétlenek*, a *sorsüldözöttéknek* menedéket adott stb. és

2) *a sebet kapott* tiszt lerogyott stb., holott az élő-nyelv sem az 1. sem a 2. alatti öszvetételt nem ismeri. Ebben ugyanis csak e kétféle öszvetétele fordul elé a *t*-képzős mellék-névnek: *szü-ette*, és *szárnya-szegett*. A *sorsüldözött* öszvetétel már sem az egyiknek sem a másiknak meg nem felel, holott ha írjuk vala: a *sorsüldözték*, a *sors-üldözte* szerencsétlenek, a *sors-üldöztéknek* menedéket adott stb., mind magyarabbúl, mind szebben (mert kevesebb *t*-vel) szóltunk volna. A 2. alatti öszvetétel pedig még helytelenebb, mert ezt helyre sem lehet igazítani. A *seb-kapta* ad formam: *dér-csipte*, *szü-ette* nem illik rá, mert az élő-nyelv analogiája szerint azt tenné *sebtől v. seb által kapott* (tiszt). De nem illik rá a *sebe-kapott* sem ad formam: *szárnya-szegett*, *színe-hagyott*, mert akkor meg azt tenné: *sebére nézve kapott*. Ez utóbbi analogiát különben is csak csínyán szabad utánoznunk, mivel ez nagyon szűk korlátok közé van szorulva az által, hogy az illető fő-név mindig valamely részét látszik a jelzette másik fő-névnek jelenteni, p. *farka-vágott tyúk*, *ina-szakadt ló*, *színe-hagyott posztó*, *szárnya-szegett gólya*, *esze-veszett ember* stb., valamint az által is, hogy itt a *t*-képzős szót magát is nagyon meg kell választani, mert a mint látjuk, az nem csak átható, hanem nem-átható igétől is fordul elé, a midőn az első-rendű (*szü-ette*, *hideg-vette*) öszvetételben a *t*-képzős szó egyedül és kizáróan átható (tárgyesetet vonzó) igétől származik, s más-neműtől nem is származhatik. A *sebet kapott*, s a mi még ennél is rosszabb, a *sebet*

kapta (tiszt)-féle öszvetételre nézve hát nem marad egyéb hátra, mint egyenesen kidobni, mert az élő-nyelv a *t*-képzős mellék-nevet cselekvő értelemben (kivéven talán egy pár egészen sajtóságos s ellipticus kifejezést, mint : bíró-viselt, katona-viselt ember) nem ismeri, s épen ezért nem használ a *sebet kapott*-nak semmiféle gyógy (gyógyszer).

d) Az a baj, hogy már ily szerkezetekkel is találkozunk : ha az *óhajtom* célzt elérem, a már *említém* és még *említendem* szabály stb. Hibásnak tartom e szerkezetet azért, mert az élő-nyelv csak *féreg-rágtá*, *jég-verte* szerkezetet ismer, mint az átható igéktől származott *t*-képzős szók kizáratos tulajdonát, s bizonyosan nem hallotta senki, hogy magyar ember így szólt volna : az idén hideg-*veszi* lesz a barack, hideg-*vevé* almát eszünk, annyival kevésbbé : hideg-*veendi* gyümölcs. Nem szolgálhat alapúl az ily szerkezetre az efféle szóllás is : ha fáj a fogad, tégy rá *tűröm* fűvet, mert mindenikünk tudja és érzi, hogy e szóllásban a *fű*-vel a *tűröm* csupán tréfa céljából van egybe szerkesztve, s hogy e szerint e szerkezetre szóffüzési analógiát alapítani nem lehet.

C) Az *andó*-képzős szó természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

Azon *andó*-képzős szónak, mely az élő-nyelvben átható igétől képezve (*szánandó*, *tisztelendő*) fordul elé, cselekvő értelmet is tulajdonítottunk. Nem szükség mondanom, hogy ennek az élő-nyelvben készítő vagy nógató értelme van, s így részesülőnek a nyelvtanok is csak annyiban nevezhették, a mennyiben a latin *damnandus*, *legendus* stb. alakokat a latin nyelvtanok *participium*nak (*participium necessitatis*) nevezik. Cselekvő értelmet tulajdonítottunk pedig az *andó*-képzős szónak e három esetben :

a) Midőn azt a létigével öszvetéve (körül irthajlításban) használtuk, p. az öcsém tegnap volt *levelet* irandó.

b) Midőn efféléket írtunk : az ángolok a háború *kitörését* meggátolandók, vagy : az ángol kormány a háború *kitörését* meggátolandó, a tett ajánlatot elfogadta.

c) Midőn az efféle szerkezetekben használtuk : az elnöknek a *gyűlést* megnyitandó beszédét olvastam ; a lobogó *sérelmét* megbosszulandó sereg hájóra szállt.

III.

Ezek után önkényt adja magát elő az a kérdés, micsoda szempontból kell hát tekintenünk azon szokat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek.

E kérdésre én a föntebbiek nyomán azt a feleletet adom, hogy a nyelvtani részesülőket az élő-nyelv szempontjából kell tekintenünk, vagy más szóval : szorosan ki kell jelölnünk azon határokat, melyek a tárgyaltom képzős szokat a nyelvtani részesülőktől elválasztják. Kimondtam evvel egyúttal azt is, hogy én a részesülőket írónyelvünkben kizsorítani nem akarom. Vegyük tehát a részesülőket sorjába, s vizsgáljuk őket csupán az átható igéknél, a mennyiben a különbség ez igéknél tűnik legjobban szemünkbe.

A) Jelen részesülő.

Ha nyelvtanárainktól azt kérjük, micsoda szó ez : *fogyasztó*, tízet tehetünk egyre, hogy azt felelik : a *fogyasztó* a *fogyaszt* igének jelen részesülője; holott a *fogyasztó* sem nem jelen sem nem részesülő. Hogy nem *jelen*, erre nézve elég csupán a nyelv-érzekre hivatkoznom, mert p. a *fogyasztó közönségen* nem érti egy magyar is azt a közönséget, a mely *most* fogyaszt, hanem azt a mely fogyasztani szokott, a melynek az a szokása s tulajdonsága van, hogy *fogyaszt*. Hogy pedig nem részesülő, kitűnik abból, mert így beszélünk : itt sok *ser-fogyasztó* ember van, annál a háznál sok *fa-vágó* ember szokott állani, nem pedig *sert fogyasztó*, és *fát vágó*.

Ha nyelvtanárainktól újra azt kérjük, micsoda szerkezet ez : *ser-fogyasztó?* a latin és német nyelv kaptájára ütött magyar grammatikából azt felelik, hogy ez hibás szerkezet, s helyesen így kellene lennie : *sert fogyasztó*; holott a szerkezet éppen így volna hibás, mert a *fogyasztó* még e szerkezetben is nem a nyelvtani (jelen) részesülő, hanem az élő-nyelvbéli ó-képzős szó, mely azon főnévnel, melylyel kapcsolatba jő, semmiféle ragot nem tűr*), s így éppen

---

*) Ily természete csupán az ó-képzős és az *ás* (*és*) képzős szónak (*fa-vágás*, *széna-kaszálás*, *viz-hordás* stb.) van, nincs ellenben az ige többi részének, s különösen pedig személyes alakjainak, mert nem mondjuk : *fa-vágok*, *fa-vágsz*, *fa vágunk*, *fa-vágtál* stb. Teljesen helytelen annál fogva az *arcz-*

olyan főnévi szerepet visz, mint akármely más főnév, melylyel az öszvetétel útján új fogalomra akarunk szert tenni, p. ablak-*szárny*, párna-*haj*, ház-*fedél* stb.

De lássuk hát, miképen lehet a *fogyasztó*-t és *ser-fogyasztó*-t részesülővé tenni.

A *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha *előbe* hozzáálló ige-határozót teszünk. Az alábbi példákból ki fog tetszeni, hogy e szót: *igehatározó* micsoda értelemben veszem. Például ezek :

nagy mértékben fogyasztó,
sokat fogyasztó,
kevés eleséget fogyasztó,
apródonként fogyasztó,
kül-földön fogyasztó ;

egy szóval, ha a *fogyasztó* szót úgy tekintjük, mint a *fogyaszt* igétől természetére nézve nem különböző szót. Nagyon jellemző az *ó*-képzős szó és a részesülő közötti különbségre nézve e vers: hús-*hagyó*, *engem itthon hagyó!* (Csokonai, Dorottya). Ebben ugyanis az első (hús-) *hagyó* *ó*-képzős szó, a második pedig részesülő.

A *ser-fogyasztó*-ban a *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha a *ser* alany-eseten teszünk kellő változtatást, mivel ellenkező esetben a *fogyasztó* folyvást *ó*-képzős szó marad. Ha p. ezt mondjuk: rossz *ser-fogyasztó* vendégek, ezen azt értjük, hogy valahol oly rossz vendégek vannak, a kik sert szoktak inni; ellenben ha azt mondjuk: rossz *sert fogyasztó* vendégek, ekkor már a *fogyasztó*-nak részesülő értelmet adtunk. További példák lehetnek a fentebbiek is, ha a *ser* szót egyúttal kellően módosítjuk, mint

a sert nagy mértékben fogyasztó,
 a serét apránként fogyasztó stb.

B) Múlt részesülő.

Az egyszerű *t*-képzős szót *vágott* (fa), *asza't* (gyümölcs) stb. részesülővé teszszük, ha *előbe* oly ige-határozót teszünk, melyet a *t*-képzős szó szenvedő-értelmű volta megenged, p.

képez, *körvonaloz*, *képvisel*, *távtr*, *pártfogol*, *igeragoz* (conjugare), *hangsúlyoz*, *kárpótol* stb. képzésű ige, vagyis minden olyan öszvetétel, melynek első része alany-esetben álló fő-név, második része pedig ige.

az ezelőtt két évvel *vett* ház,
 a Pest városában *vett* házak,
 egy ólcsón *vett* ház,
 az államtól *vett* ház stb.

A ragozott *t*-képzős szót részesülővé teszszük épen úgy, mint az egyszerű *t*-képzős szót, p.

az ez előtt két évvel *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* ház ;

a Pest városában *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* házak ;

az államtól *vettem* stb. ház. Nem válhatik ellenben részesülővé a ragozott *t*-képzős szó, ha az *én te ő, mi ti ők* személymutatókat a rajtok fekvő súlynál fogva ki kell tennünk, p.

az én-vettem lovat lopták el, nem a te-vettedet,
 az ő-hozta gyümölcsből ettünk, nem a ti hoztotokból,
 a mi-vettünk ruháról beszélünk, nem az ők-vettéről = ő-vet-
 tőkről ;

mert ha ily esetben részesülővé akarnók tenni a ragozott *t*-képzős szót, azon kényelmetlen helyzetbe jönénk, hogy a vele kapcsolatban levő szót v. szókat (igehatározót) vagy együvé kellene vele írunk, vagy az együvé-tartozást kapocs-jegygyel kitétetnünk, p.

az én-a-pesti-vásáron-vettem lovat,
 a mi-a-múlt-héten-vettünk házról stb. ;

mely körülmény aztán a mondat érthetőségének is nem keveset ártana.

A mi a *madár-látta, hideg-vette*-féle öszvetéteket illeti, az ezekben előforduló *t*-képzős szót hasonlóan nem tehetjük részesülővé, még pedig az épen mondtunk oknál fogva. E példákban ugyanis :

a lány-okozta kár v. károk,
 a lányom-okozta kár v. károk,
 a lányod-okozta kár v. károk,
 a lány-a-okozta kár v. károk,
 a lányunk-okozta kár v. károk,
 a lányotok-okozta kár v. károk,
 a lányuk-okozta kár v. károk,

a *lány, lányom, lányod* stb. épen azt a szerepet viseli, melyet a világosan kitett *ő* ; e példákban pedig :

a lányok-okozta kár v. károk,
 a lányaim-okozta kár v. károk,
 a lányaid-okozta kár v. károk,
 a lányai-okozta kár v. károk,
 a lányaink-okozta kár v. károk,
 a lányaitok-okozta kár v. károk,
 a lányaik-okozta kár v. károk

a *lányok*, *lányaim*, *lányaid* stb. azt a szerepet, melyet a világosan kitett *ők*. Ezt mutogatni nem is szükséges, mert minden látható és láthatlan tárgy (concret v. abstract), a mely nem *én* és nem *te*, csak *ő* helyett állhat; és minden *tárgyak*, a melyek nem *mi* és nem *tí*, csak *ők* helyett állhatnak. Ha tehát ezeket így mondanók:

a lány-az-ablakban-okozta kár,
 a lányok-a-mult-héten-okozta károk,
 a lányod-a-két-évvvel-ezelőtt-a-kertben-okozta károk stb.

ugyanazon kényelmetlensége volna a mondatnak, melyet fentebb a kitett személy-mutatóknál láttunk.

Még csak azt kell megemlítnem, hogy az a körülmény, mely szerint a *féreg-rágha*, *jég-verte* stb. öszvetéteknél a *t*-képzős szó az élő-nyelvben mindig igekötő (ki, fel, be, össze stb.) nélkül fordul elő, czélszerűnek mutatja, hogy az ezekhez hasonló szerkezeteket az író-nyelvben csak akkor használjuk, a mikor nem-igekötős igével van dolgunk, ellenkező esetben más szerkezethez folyamodván. Nem látszik ennél fogva az efféle szerkezet czélszerűnek:

az öcsém-szétlépte irományok,
 hanem ez:

az öcsém által szétlépett irományok.

E kiméletet nyelvünknek a *t*-képzős szóban mutatkozó *gyönyörű* sajátsága minden esetre megérdemli.

C) J ö v ő r é s z e s ü l ő.

Az *andó*-képzős szónak az a természete, hogy mihelyt a kellő igehatározóval részesülövé teszszük, *készlető* értelme mellett jövő időt is jelölhet. Állhat egyébiránt a mondatban mind jelző, mind (a létigével kapcsolatban) praedicatum gyanánt, p.

a fő-városban állítandó szobor,
 az Oroszországba szállítandó gabona,

és

ez a fa még ma *felvágandó*,ezek a könyvek itthon lesznek *olvasandók* ;

vagy más szóval: az *andó*-képzős szónak időt jelölő ige-határozóval késztető és egyúttal jövő-idejű értelme van, más-nemű igehatározóval pedig majd késztető, majd jövő-idejű, a mit a beszéllő v. író céljából lehet megítélni.

Czélomat teljesen elértem, ha sikerült nyelvünk barátait meggyőzőnöm a felől, hogy a részesülőkről való tan, s kivált az átható igék körül, sokkal komolyabb figyelmet érdemel, mint a milyent arra eddigelé fordítva látunk. A helyes irányt azonban a szükséges reformnak csak az a meggyőződés adhatja, hogy a részesülők — s köztök főképp az ó-végű részesülők (jelen részesülő) nyelvünkben csak másod-rendű vagyis oly szerepet játszhatnak, melyet nekik az illető (*ó, t, andó*) képzős szók az író-nyelv kedvéért — *salvo jure* domináli — engedélyeztek.

TAKÁCS ISTVÁN.

Közöljük most Vass József bizottsági tagnak észrevételeit, a melyek az által nem váltak feleslegesekké, hogy Takács úr némi kis változtatásokat tett a cikkében.

Biráló legott kezdetben nem tartja helyesnek az élő- s írónyelv közti különböztetést, főleg nálunk, hol az élőnyelv (= szokás, usus) egyik egyetemi alaptörvényül tekintetik, s ez az oka, hogy a magyar élő s irodalmi nyelv közt nincs lényeges, szembeszökő különbség; innét írhatta Corvin Mátyás olasz udvaroncza, Galeotti: „a magyarok, akár nemesek, akár pórok, csaknem azonegy módon szólnak, mindeneknél ugyanazon kiejtés, azon szók, s azonegy kifejezés; a miért a magyar nyelven készült költemények falun és városon, közép és alsorsuak által egyformán értetnek.“ Ez ma is így van. A nyelvjárások annyiban különböznek egymástól, a mennyiben több vagy kevesebb ős sajátosságait őrizték meg a nemzeti nyelvnek, s csak ennyiben térnek el az írónyelvtől többé vagy kevesebbé, de a tudomány figyelem s, hol kell, kellő méltánylat nélkül nem hagyja, miután a szokás (= usus) az „*quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.*“ Nálunk az írónyelv = szabályozott élőnyelv. Nem is ismerek tanult magyart, ki fésztelen társalgás közben *másként beszélne*, mint írásban szokta a nyelvet használni; pl. az *ik*-es igékkel

csak úgy él társalgás, mint írásban : ha nem, azt ugyan rosszul teszi. Ha e különböztetést a két nyelv közt elejtjük, s hozzá még t. *Hunfalvy Pál* úr azon találó megjegyzését : „A részesülőköt nevezük igés-névszókknak s vége minden félreértésnek“, — elfogadjuk, *Szerzőnek* különben dicséretes műgonddal készített értekezését egyszerű tudomásul vehetjük ; mert így azután az élőnyelv az *igés névszókot* (tehát nem többé r é s z e s ü l ő k e t) csakugyan ismeri.

Egyébiránt *Bir.* figyelemmel kísérte a dolgozat minden sorát ; mert sokat tartalmaz, mi méltán ébreszt figyelmet és serkent bővebb nyomozás és fejtegetésre : honnét a részletekre vonatkozó észrevételeit következőkben terjeszti elé :

Sz. állítja (211. l.) : „Az *ó*-képzős szók, mint fő-nevek, az élőnyelvben hármass szerepet viselnek, t. i. némely igéktől, *ó*-képző hozzájárultával azonnal fő-név származik ; más igéknél pedig az *ó*-képzős szó fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely főnevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk.“

Helyes. Csak hogy így általánosságban kimondva nem tanít többre, mint a mennyit úgy is tudtunk. *Jó* szolgálatot tesz *Sz.* a szóalkotásról szóló tannak, ha részletesen kifejti, mely igékből lesz a) *elébe*-, b) *utána*-tétellel összetett főnév. Hogy az idézett megjegyzésnek hasznát vehesse nyelvtanunk, okvetlenül, ide vágó szóalkotási szabályokra van kiáltó szükség, ilyeneket azonban sajnosan nélkülözünk ; holott nem volna ügyes-bajos dolog azok megállapítása, főleg ha efféléket szem előtt tartunk : harangot ütő, fogat vájó, kefélt kötő stb., és : evő kanala, ivó pohara, varró tüje, író asztala, háló szobája stb.

Bir.-nak ugyanezen észrevételt kell tenni *Sz.* azon állítására, hogy „az *ó* képzővel származott szók, mint mellék-nevek, az élőnyelvben kettős szerepet viselnek“ (211. l.).

A 213. l. *Biráló* pleonasticus ragozást lát ezekben : be-belé, hez-hozzá, nak-neki, rajt-on, mik csak nyomosítás tekintetéből tűrhetők. Hogy *fúl* ige igenis van, kitűnik csak e példából is : egy vigyázatlan gyerek a vízbe fúlt ; nemis ám a vízbe beléfúlt ; mert : be = belé. Hogy mások : nyúlni, kapni, mint : hozzányúlni, rajta-kapni, *Bir.* átlátja ; de azt át nem láthatja, mi különbség van : az ételhez nyúlni és ételhez hozzányúlni, valamint a lopáson kapni és lopáson rajta-kapni közt, miután hez = hoz + zá, on = rajt + a ; hanemha tán egy kis nyomosító erő.

213. l. a) a *t*-képzős szók közül, melyek vesznek föl minden s melyek csak bizonyos viszonyragokat?

214. l. a *tudat* és *ijedet* főneveket, hogy az élőnyelv nem ismeri, azzal nincs bajunk; ismerte a régi kor, ott van a Jászai-codex colophonjában: *születet* után 1466. „*Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque vocabula, — si volet usus.*“ — *Horat.*

Bir. nem érthet egyet *Sz.*-nek exegetikájával. A két értelmezés közül (216. l.) *Bir.* az elsőt tartja helyesnek; *Sz.*-nek a második jobb, habár erőtetett. „*Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.*“ — *Horat.*

216. l. szánandó (miserandus), tisztelendő (reverendus) stb. bizony deákos alakok; azért csinált a reformatio: tiszteletes-t, helyesen; mert a két említett igés-névszó csak annyit akar jelenteni, mint: szánni-, tisztelni-való.

Szerző okoskodására, 217. l. a), *Bir.* röviden csak azt jegyzi meg: ásó, temető, fogó, fedő, olvasó, szabó stb. a cselekvő alanyról menvén át a tárgyra, vált belőlök önálló főnév, miként ma is szerepelnek. Bizony jelen részesülők voltak azok hajdan, Versegly F. szerint, ma pedig mint igés-névszók (nem bánom, ó-képzővel) szerepelnek.

A mit *Sz.* 218. l. hosszasan magyaráz, arra is csak az az észrevételem, a mit a 216. l. mondtam, hozzá adva még ezt: a háló, ülő, evő, ivó stb. főnevek, de működő alanyok helyett állnak, mi kitéünik a vele összetett szó személyragozásakor: háló szobája, ülő széke, evő kanala, ivó pohara stb.

223. l. a jeles Révai hirdette tan szerint mondanunk s írunk kellene: *a katonák fegyverök* és *a katonák fegyvereik*, mi *Sz.* megjegyzése szerint, nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik; mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélnénk: *az ök fegyverök*, és *az ök fegyvereik*. *Bir.*, a nélkül, hogy ajánlaná, Erdélyre mutat, hol ez honos, megszokott, közkeletű: *az ök apjok*, *az ök testvéreik*, *az ök falujok*, *az ök jövedelmeik* stb. Hihető a nagy Révai ezt ismerte s ez után indult, valamint irodalmi nyelvünk is tetemes részét köszöni az erdélyinek, hol az, főleg a fejedelmek időszakában, nem csak az oltár, udvar, hanem még a törvényhozás és államkormányzás közege is volt. Elvitázhatlan, hogy a *hallánk*, *érténk* és *hallók*, *értők*, valamint a *hallanánk*, *ertenénk* és *hallanók*, *ertenők*, igeragozási külön alakok Erdélyben megőrzött nyelv-kincseink.

226. l. e kérdésre : „Micsoda szempontból kell tekintenünk azon szókat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek?“ adott azon feletére Sz.-nek : „az élő-nyelv szempontjából,“ *Bir.* azt feleli : nem elég! Valamint mindennek, mi tér s időben létez, fejlődési folyamata : úgy bármely nemzet nyelvének is, mint műszerves egésznek. Történelmi multját tehát nem ereszthetjük feledéknek. Az élő-nyelv mellett tekintettel kell lennünk a nyelvfejlődés történelmi multjára, először is nyomoznunk kell, mit mond e kérdésre nézve a mult? Az után kell csak körültekintenünk : mit mond az élőnyelv?

226. l. *Bir.* nem tartja helytelennek : arczképez (arcz-kép), körvonaloz (kör-vonal), igeragoz (ige-rag), hangsúlyoz (hangsúly), kárpót (kár-pót), stb., mert vannak : hajporoz, rózsavizez stb., sőt Erdélyben : nádmévez (czukroz). Más egészen (s az ilyek ellen *Bir.*-nak nincs kifogása), ha az összetett szónak utófele gyökige, mint : *távér*, vagy homályos származék, mint : *képvisel*.

227. l. *rossz serfogyasztó vendégek* oly vendégek, kik rosszul fogyasztják a sert; *rossz sert fogyasztó vendégek* oly vendégek, kik *rossz* sert fogyasztanak; mert, ha Sz. magyarázata állna (*rossz vendégek*, kik sert szoktak inni), e szórendet föltetelezné : „serfogyasztó *rossz* vendégek.“

Bir.-nak a címzett értekezés olvasása közben felmerült lényeges észrevételei az eddig mondottakban határozódnak; melyeket azonban nem kíván olyanokul tekintetni, hogy miattok a különben ügyesen végrehajtott dolgozat egyszerűen félretételessék; sőt a benne foglalt figyelemébresztő eszmék, kerekded kivétel, tiszta s könnyű folyású nyelv, mind igen ajánlják, hogy az az Akadémia nyelvostályának szakközlönyében („Nyelvtudományi Közlemények“), méltó helyét elfoglalja. I génybe veszi-e Sz. ezen észrevételeket, nem tartozik *Bir.*-hoz, miután a dolgozat sorsára ható feltételezéssel erkölcsi nyomást gyakorolni esze-ágában sincs *Bir.*-nak. Mint szándékot annyit itt kifejezni nem tartózkodik, hogy azon esetre, ha Sz. kézirata jelenalakjában bocsáttatik közre, alkalmat nyújt *Bir.*-nak a kérdéses tárgyra irányuló nézeteit ugyanazon közlöny néhány lapján bővebben kifejteni.

Vác, febr. 6-dikán 1864.

VASS JÓZSEF,

NÉMELY LÁTSZÓLAGOS KÉPTELENSÉGEK A CSUVAS-TÖRÖK HANGVISZONYOKBAN.

Μη θορυβήσῃς ἄνθρωπε Ἀθηναῖοι! kiálthatnék föl exordiumúl én is midőn a t. Osztály előtt képtelenségekről merészlek beszélni, elejét veendő az a fölött méltán várható indignationának. De nem tartok tőle, hogy az osztályülés elé nem való tárgyat választottam volna; mert hiszen hozzávettem, hogy ama képtelenségek nem valóságos, hanem látszólagos képtelenségek, és olyan képtelenségtől, mely valóban nem az, várni lehet némi érdekes és hasznos tanúságot is. Célom pedig néhány adalékot nyújtani annak az igazságnak bebizonyításához, hogy eredeti rokonságban levő nyelveknek eredetileg egyező egyes szava, történeti hangfejlődés illetőleg hangváltozás következtében, az egyik nyelvben a másikbelitől merő különböző alakot ölthet magára, s hogy a hasonlító nyelvészet, midőn ily két szóalaknak eredetileg egyvoltát ismeri el, korántsem esik az absurdum-hivésnek könnyelmű vétkébe, föltéve hogy az illető nyelvek szabályosan mutatkozó hangviszonyaiból amaz elismerés kényszerűségét ki tudja mutatni. Mert hiszen tudva van, hogy a hasonlító nyelvészet nem azért tart két rokonyelvbeli különböző külsejű szóalakot a jelentés egyezése mellett eredetileg egyezőnek, mert azok különbözők, hanem bizonyos okok által arra kényszerítettnek vallja magát, noha azok különbözők. Mindamellett a hasonlító nyelvészetnek ezen oldala, az egymástól eltérő alakú rokon szók elismerése, keltett föl leginkább ellene gáncsos kifogásokat, melyek szinte rossz hírbe hozták; részint méltatlanúl, mert a gáncsolók restelték az elismerésre kényszerítő okokba is ereszkedni; részint igazságosan, mert a hasonlító nyelvészet, értem itt a magyar-altajit, hébe-hóba olyas egyezést is talált fölállítani, melynek elismerésére nem szolgált vagy nem szolgálhatott egyszersmind az illető okok kifejté-

sével. Míg a hasonlító nyelvészet csak efféle szóegyezésekkel áll elé, milyenek magy. *vér* = finn *veri*, cserem. *vir* v. *vür*; m. *men-ni* = f. *menen*, cserem *miaš* (causat. *min-t-aš*); m. *homok* = tör. *kum*, *kicsi* = tör. *küçük*, m. *hét* = tör. *jedi*; m. *halni* = f. *kuolen*, cser. *kol*; m. *kő* = finn *kivi*, oszjt. *keu*, cser. *kü* stb., senki sem bántja, nem is bánthatja okosan; de nem minden egyezések olyan szembe-tünők mint ezek, s mégis léteznek és valók, s természetesképen a hasonlító nyelvészetnek nem csak jogában, de kötelességében is áll ezeket is fölmutatni és kimutatni, ha csak adatainak hiányossága miatt nem akar töredékes rendszer-épületet rakni. De az elismerendő egyezés lehetőleg be legyen bizonyítva; különben a ráfektetett következtetések, mint porladozó köre rakott súlyos falrészek, előbb-több romba dőlnek.

Midőn tehát a hasonlító nyelvészetnek ilyen szembe nem tűnő szóegyezések fölmutatására való jogosultságát és kötelességét nem annyira bebizonyítani (mert hiszen azt mindenki mint magától értődőt elfogadja), mint inkább igen kirívó, és valóban, ha az okkimutatás elől egy perczig behunyjuk szemünket, képtelennek látszó néhány esettel élesebb világosságba akarom helyezni, — egyszersmind oly biztos járású nyelvhasonlítási térre lépek, a melyen az egyezésnek minden megkétlésen fölül való meggyőző, megingathatatlan kimutatását lehet eszközölni, és mégis a kimutatott szóegyezések első tekintetre képtelennek látszanak! E tért képezi egyfelől a csuvas nyelv, másfelől a török (beléértve a tatárt és jakutot is); a csuvas és a török nyelvek pedig ugyancsak testvérnelvek, úgy mint a német és szkandináv, a cseh és az orosz nyelvek. Bár mily bátran tehetjük is ez állítást, mégsem lesz haszon nélkül, biztosabb meggyőződés végett, e testvériségnek rövid körülrajzolását adnom.

Hogy a csuvas nyelv legutójjára csak a török nyelvekkel való egységből vált el, s még ezen elvált állapotában is velök egy szorosan összefüggő nyelvcsoporthoz képez, az ama nyelvnek úgy szókincséből mint grammatikai alakjaiból világosan kitűnik. Az eltérés csak annyi, a mennyi távolabb álló dialectusok között szokott lenni; azaz: a szók is a grammatikai alakok is legnagyobb részt ugyanazok a két nyelvben, nem lényeges vagy az alakegyezés körén még belül levő hangtani különbséggel; vagy ha több az alaki eltérés, mégis a szónak csak egy részén vagy helyén mutatkozik, a többi félreismerhetlenül egyezvén. Itt egyelőre a csuvas *r*-re figyeltetek, mely igen

rendesen = tör. *z* és *s* (magy. *sz*) szó közepén és végén, p. o. *pirä* = bize, tat. bizgä nekünk, *sirä* = sizä, tat. sizgä nektek, *sakkir* nyolcz = *sekiz*, *tuhhur* = dokuz, kojb. *togos*, kar. *tohos*. E hangváltozás (hogy t. i. *s*, *z*-ből *r* lesz), nagyon szaporítja az *r* hang eléfordulását a csuvasban (mert az eredetileg már a törökben is meglevő *r* is *r*-nek marad), s így a csuvas nyelv hangtani jellemében egy kiváló vonást képez. Ezek után, a csuvas és török nyelvek testvéri rokonságának elétüntetésére, elsöben vagy 100 egyező alapigét mutatok be (a csuvas igéknek csak tőalakját hozván föl, a mint az *as*, *es* infinitivus-képző előtt hangzik).

<i>csuv.</i> ag : vetni, serere — <i>tör.</i> ek-mek. an : leszállni — en (in)-mek. ala : szítálni — ele-mek, kojb. elgä (praes. elgärben). od : lépni — ad-mak (adim admak). ojr, ojir : elválasztani — ajir- mak. ološ-tar : változtatni, cserélni — kojb. ales-ter (pr. alester- rerben). osra : őrizni — <i>ktör.</i> asra-mak. ož : nyitni — ač-mak, <i>jak.</i> as. inën : hinni — inan-mak. 10. il : venni — al-mak, <i>jk.</i> il. ird : elhaladni, elmúlni — kojb. irt (pr. irterben). iz : inni — ič-mek, <i>jk.</i> is. üm : szopni (emni) — im-mek. ud, id : dobni, vetni — at- mak, <i>jk.</i> it. indiy : eskünni — <i>jk.</i> andayaj (v. ö. <i>tör.</i> and ičmek). aved, avd, ad : szólni; menny- dörögni — <i>jak.</i> ät (szólni, mennydörögni), <i>tat.</i> ajt- mak : szólni.	id : kérdezni — <i>jk.</i> ijit. kar : szétterjesztetni, elnyúj- tani — ger-mek. kard : rovátolni — kert-mek. 20. kaz : átkelni — geč-mek. kor : látni — gör-mek, <i>jk.</i> kör. kil : jöni — gel-mek, <i>jk.</i> käl. kir : bemenni — gir-mek, <i>jk.</i> kır. kol : nevetni — gül-mek, <i>jk.</i> kül. hodež : egyesülni, elvegyülni — katış-mak. hudul : menekülni — kurtul- mak. hura : félni — kork-mak. huv : elhajtani, kergetni — kov-mak. huz : okádni — kus-mak : pökni. 30. hur (hura?) : elszáradni — tab : megrúgni — tep-mek. kuru-mak, <i>jk.</i> kür. tar-ey : megharagudni — dar- il-mak (v. ö. dargin : haragos). te : mondani — de-mek, <i>jk.</i> diä. toy : kimenni — doy-mak, <i>jk.</i> tay-is exire.

- tob : találni — *tat.* tap-mak,
kojb. tap (pr. taberben).
- toj : sejteni, gyanítani — duj-
mak.
- tol : megtelni — dol-mak, *jk.*
tuol.
- tora : fésülni — dara-mak, *jk.*
tarā.
- tid : fogni, tartani — tut-mak,
jk. tut.
40. tug : elönteni — dök-mek,
kojb. tök (pr. tögerben), *jk.*
toχ.
- tuhta : várakozni — *tat.* toχta,
kojb. tokta, *jk.* toχtuo : meg-
állni, maradni.
- tur : állni, fölkelni — dur-
mak, *jk.* tur.
- tün : földülni — dön-mek :
megfordulni.
- tülä : fizetni — *kojb.* tölä, *jk.*
tölüö.
- tüz : tünni — *tat.* töz-mek,
karag. tös (pr. tösermen).
- tord : húzni, *tat.* tart-mak.
- tiv : érinteni, illetni — *tür.*
dej (deg)-mek, *jk.* tij.
- par : adni — ver-mek, *tat.*
bir-mek, *jk.* biär.
- pod : besülyedni — bat-mak.
50. pol : lenni — ol-mak, *tat.* bol-
mak, *jk.* buol.
- polež : segíteni — *kojb.* bōlez
(pr. bolezerben).
- poz : lépni, nyomni — bas-
mak.
- pīγ : nézni — bak-mak.
- pīr : menni (valahová) — var-
mak, *tat.* bar-mak, *jk.*
bar.
- pid, püd : végződni — bit-mek,
jk. büt.
- pil : tudni, ismerni — bil-mek,
jk. bil.
- piž : főni, megérni (érik) —
piš-mek, *jk.* bus.
- pur : csavarni — bur-mak.
- puv : fojtani — boγ-mak.
60. puz : rontani — boz-mak.
- pür : redöt csinálni — bur-uš-
mak : redökbe húzódni.
- püve : festeni — boja-mak.
- praγ : eldobni, elhagyni —
brak-mak.
- mohta, muhta : dicsérni —
tat. makta-mak, *jk.* maχtaj.
- jar : küldeni — *tat.* jeber-mek.
- joγ : folyni — ak-mak.
- jol : maradni — kal-mak, *jk.*
χäl.
- jora : érni valamit (taugen) —
jara-mak.
- jor : dagasztani, gyúrni — jo-
γur, jour-mak.
70. jivala : gördíteni — juvala-mak.
- vaska : sietni — *jk.* iksa.
- vīr : aratni — or-mak.
- vil : halni — öl-mek, *jk.* öl.
- viren : tanulni — öjren-(ög-
ren)-mek, *jk.* üörän.
- vir : ugatni — ür-mek, *jk.* ür.
- viž : röpülni — uč-mak.
- vur-ž, verekedni — vur-uš-
mak.
- šab : ütni, csapni — čap-mak,
jk. sabā.

- sav : sziveskedni (szeretni) — sev-mek.
80. *šaver, šavr* : fordítani — *čevir-mek.*
- sod : eladni — *sat-mak.*
- sona : kívánni — *san-mak, jk. sanā* gondolni.
- šon : égni — *jan-mak.*
- šola : nyalni — *jala-mak, jk. salā.*
- šor : kettéhasítani — *jar-mak.*
- šoraž : kibékülni — *jaraš-mak* : alkalmazkodni.
- šihla : őrizni — *sakla-mak.*
- šibiz : hozzáragadni — *japiš-mak.*
- šij : enni — *je-mek, jk. siā.*
90. *sir* : körültekerni, begöngyölni — *sar-mak.*
- šird : harapni — *jirt-mak* : széttégni.
- sig : szökní, szökdelni — *sej-(seg)-mek.*
- šid : odaérni — *jet (jit)-mek, jk. sit.*
- šid : elveszni — *jet (jit)-mek, jk. sūt.*
- šin : győzni — *jen (jeng)-mek.*
- sile : rázni — *sil-k-mek.*
- siz : hallani, érezni — *sez (siz)-mek.*
- šud : elnyelni — *jot-mak.*
- suv : olvasni (zählen) — *saγ-, saγ-mak.*
100. *suv* : fejni, — *saγ-mak.*
- šuv : mosni — *ju-mak, jk. sūj.*
- sūn : elalunni (tűz), eloltódni — *sōjün-mek.*
- sūr : rákenni, dörzsölni — *sūr-mek.*
- šüre : jární — *jürü-mek.*
- šig : szúrni — *dik-nek, jk. tik.*
- šil : hasítani (spleissen) — *dil-mek, jk. täl* : szelni.
- šir : huzást tenni — *šiz-mek.*
- šob : futni — *čap-mak (v. ö. čapkin).*
- šok : nincsen — *jok, jk. suoγ.*
110. *por* : van, megvan — *var, tat. bar, jk. bār.*

A szorosan egyező csuvas-török névszók nagy seregéből legelőül állatom ide az általában rokonság-bizonyítónak elismert számneveket : *per* = tör. *bir*, *ikke* = iki, *visse* = üc (a mint *vil-äs* = *öl-mek*, vagy a *viž-äs* ige = *uč-mak*), *tuvatta* v. *tvatta* = dörzt, jak. *tüörd* (*tvat* e h. *tvart*, a mint *ittü* = *artik*, s másutt is a csuvas nyelv-alakok képzésében sokszor fordul elé bizonyos mássalhangzó előtt az *r* kimaradása); *pilik* = beš, biš (*l* = *š*-ről később lesz szó); *olta* = altü, *šičče* = jedi. jak. *sättä*, *sakkür* = sekiz, *tuhhur* = dokuz, *vonna* = on, jak. *uon*; *širim* = jigirmi, jak. *sürbe*; *vuttur* = otuz, *hirih* = kirk (ez nevezetes, mert a *kürk* egy kivált törökös névszám-alak, melyet még elemeire is visszavezetni bajos, s mely a jakut-

ban sem létezik, hol *tüörd-uon* van), *alla* = elli, *otmel* = altmış (v. ö. *pil-ik* = beş), *šitmil* = jetmiş, *sager-vonna* = seksen (azaz : sekiz-on), *tuyur-vonna* = doksan (azaz : dokuz-on), *šür* = jüz, *piš* = bin (bing). Egyéb, még pedig kivált törökös névszók közül álljanak itt ezek :

- ala : kéz — el, *ktör.* ilik.
 ar : férfi — er, *jk.* är.
 oya : nyíl — ok, *jk.* oç.
 ojih : hó (mensis) — aj, *jk.* ij.
 is : dolog, munka — iş.
 ut : ló — at, *jk.* at.
 uda, vudo : széna — ot, *jk.* ot.
 uvel, fiú (filius) — oçul, *jk.* uol.
 üt : test, hús — et (it), *jk.* ät.
 10. kaš : este — *jk.* kiäsä, *tör.* giše (éj).
 kon : nap (dies) — gün, *jk.* kün.
 koš : szem — göz.
 kukkur : mell — köküš.
 küber : híd — köprü.
 kül : tó — göl, *jk.* küöl.
 kül : hamu — kül, *jk.* kül.
 kümül : ezüst — gömüš, *jk.* kömüš.
 karjik : öreg asszony — kari, karijik asszony.
 kirle : szükséges — *jk.* ki-salya : szükség.
 20. hom : hullám — kum.
 hol : kar — kol.
 holya : fül — kulak, *jk.* kul-gāç.
 hora : fekete — kara.
 hor : lúd — kaz, *jk.* kās.
 horav : felelet — *jk.* çoruj.
 hida : erős, kemény — katı.
 hürim : has — karın.
 hir : leány — kız.
 hirle : vörös — kızıl, *jk.* kişil.
 30. hipçik : fogó (zange) — *jk.* kiptij : olló.
 hürä : fark — kujruk, *jk.* kurturuk.
 tar : por — tar.
 tar : izzadság — der (ter, tir).
 timar : ér ; gyökér — damar *jk.* timir : ér.
 timir : vas — demir, *jk.* timir.
 tuv : hegy : day, *tat.* tay, tau.
 tupra : föld — toprak.
 tum : fagy — don (dong).
 fük : toll — tüj, *kar.* tük.
 40. tüp : fenék — dib.
 tübi : felsőrésze, teteje valaminek — dibe, *jk.* töbö.
 tom-dir, ton-dir : ruha — don (ruha) deri (bőr), *jk.* tirı.
 tülük : álom (somnia) — *jk.* tül.
 pore, poř : mind — *tat.* barı, *jk.* barı.
 pola : hal — balık, *jk.* balık.
 poš : fej — baş, *jk.* bas.
 pide, pijda : tetű — bit.
 pil : méz — bal.
 pur : jég — buz, *jk.* büs.
 50. pült : felhő — bulut.

püver : máj — <i>jk.</i> bïar : máj,	san : ruhaujj — jen (jeng), <i>jk.</i>
tör. bayir : belek.	siäγ.
mun : nagy, magas, szent : —	70. sol : út — jol, <i>jk.</i> suol.
<i>jk.</i> mängä.	sol : év — jil, <i>jk.</i> sil.
jat : név — ad, <i>jk.</i> at.	solajaj : bal — sol.
jeñ : oldal — jan.	šimarda : tojás — jumurta, <i>jk.</i>
jon : vér — kan	sïmir.
jor : hó (nix) — kar.	šomur : eső — jaymur, <i>jk.</i> sa-
jirge : sor — <i>jk.</i> särgä.	mïr.
jïda : kutya — it, <i>jk.</i> it.	sive : hideg — sovuk, souk.
jïva : fészek — juva.	šuv : zsír, olaj — jay, <i>jk.</i>
60. juver : nehéz — ayir.	sïa.
vak : apró, kicsiny — uvak,	šilve : sörény — jel, <i>jk.</i> siäl.
ufak.	suve, sïva : egészséges —
vat : epe — öd.	say.
vot : tűz — ot, <i>jk.</i> uot.	süt : tej — süd.
voda : fa (lignum) — odun.	80. sülen : kigyó — jïlan.
vïja : játék — ojun.	šu : víz — su.
vurum : hosszú — uzun, <i>jk.</i>	šïrä : szív — jürek, <i>jk.</i> sïrãγ.
usun.	porne : ujj — parmak.
vïren : hely — tat. orun.	šïrnä : köröm — dïrnak.
vuda : közép — orta (v. ö. tu-	šïre, šïri : fris, eleven — diri
vat = dört).	stb. stb.

Az íme bemutatott csuvas-török szóegyeztetéshez még hozzávéve, hogy ugyanily egyezés a képzők és viszonyító ragok legnagyobb részét illeti, nem lehet kétség a felől, hogy a csuvas és a török nyelvek ugyancsak testvéryelvek, melyek az ő rájuk szorítókozó szóhasonlítóinak a legbiztosabb tért, és bátorságosan járható alapot nyújtanak. Ám, ily téren akarok fölmutatni egykét épenséggel nem szembetünő, sőt merő képtelennek látszó szóegyeztést, egyúttal az azokban mutatkozó némely érdekes csuvas-török hangviszonyokat fejtegetvén.

1) Csuv. *ïra* jó = oszm.-tör. *eji*, *eji*.

Azt hiszem eléggé feltetsző különös hasonlat vagy inkább nem-hasonlat ez: *ïra* és *eji*; de még nem is fejtegetvén az alapokat, melyekből kifejlődött, már az által is jóval kevésbé lesz feltetsző, hogy még egy hason-párját teszszük ide:

Csuv. *ora* láb = oszm. tör. *ajak*.

Mind a két esetben, azon akadunk fen főleg, hogy csuvas *r* = tör. *j* legyen, helyzet szerint két önhangzó között. És mégis úgy van. Lássuk, hogyan.

Az oszmani és keleti töröknek van egy bizonyos számú szóban, szó közepén és végén, olyan *j*-je, mely, még a testvér jakut nyelv tanúsága szerint, eredeti *t* hangból keletkezett, a hangfejlődés egy igen könnyen megérthető neme által, mely szerint a lágyulás (jésülés) ráragadván bizonyos mássalhangzóra, azt vagy sziszegőneművé változtatja, vagy oly túlnyomó lesz az eredeti hangzóelem fölötte, hogy épen csak a *j*-hanguság, azaz *j* marad meg. E jésítés okozta hangváltozást tapasztaljuk p. o. a mai magyar nyelvajtésünkben elégszer, mikor *mely*, *hely*, *hagyma*-féle szókban csupa *j*-nek ejtjük a jésített *ly* (l), *gy* (d)-t; látjuk az olasz *ferrajo*-féle szókban, melyek az *ario arjo* szóvéget az *r* enyésztetésével *ajo*-vá teszik, míg a csehben *ř*, azaz jésített *r*, az *ř*-féle ejtést kapja; látjuk a csuvasban is, mely a *je*, *jen* locativ és ablativusi ragalakokat használja *de*, *den* helyett, mikor a szó végén *j*-hanguság van stb. Így teljesen megérthetővé lesz, hogy lehet egy szorosabb-törökségbeli *j* eredetibb *t*, *d*-ből: t. i. a *đ* közvetítése által. Olyan török szók pedig, a melyekben ilyen eredetű *j* van, ezek:

ejü — *jak*. ütő, *magy.* üdü
(l. Értés., nyelvt., II, 166):

jó.

ajak: láb — *atax*.

bijik: bajusz — *bitik*.

boja-mak: festeni — *butuj*.

kajış: szif — *çatis*.

kujruk: fark — *kuturuk*.

jaja: gyalog — *sati*.

uju-mak: alunni — *utuj*, *kar*.
udu (pr. udürmen).

doj-mak: satiari — *tot*.

kuju: kút — *kojb*, *kutuk*, *tat*.
kuduk.

kajin: nyirfa — *jak*. *çating*.
kajri: kéreg — *çatirik*.

kij, kijî: szél, part — *kiti*.

göjegü: vő — *kütüö*, *kar*.
hüdö.

öjkün-mek: utánozni — *ütü*.
gün.

tat. kuj-mak: önteni, hinteni —
kut.

güj-mek: várnai — *küt*.

tat. kojan: nyúl (*lepus*) —
kar. hodan.

gej-mek: induere — *jk*. *kät*,
kar. *ked* (pr. *kedermen*).

Ezen szóknak hajdani közös-török alakjai szükségképen *t*-hanggal bírtak, a hol a szorosabban vett török *j*-t mutat; s hogy ezen

j csakugyan a *t*-hang bekövetkezett lágyulásának köszöni eredetét, abból láthatni, hogy más tatár dialectusban a lágyulás (jésítés) említett másik hatása szerint a *t*-hang sziszegővé vált épen a fölhozottak közül való több szóban, p. o. kojbal *azak* = jk. *ataχ*; kb. *kozan* = kar. *hodan*; kb. *kuzuruk* = jk. *kuturuk*, kr. *kuduruk*; kb. *küzö* = jk. *kütüö*, kr. *hüdö*; kb. *tos*-kan jóllakott = jk. *tot*; kb. *kāzeng* nyirfa = jk. *χating*, kr. *kadeng*; kb. *kézerben* = kr. *kedermen*. Ennyi elég a fentebbi feltetsző összehasonlításunkban szereplő *ej*i szó *j*-jének keletkezéséről. Ha már most az *ej*i szóval a csuvas *üru*-t állítjuk szembe, evvel az *e* szóbeli csuvas *r*-t ugyanabba a viszonyba teszszük egy eredetibb *t*-hanghoz, a melybe a szorosabb-török *j*-t. És ilyen viszony csakugyan létezik és kimutatható: mert nem csak az *üru*-t lehet ellenébe tenni a jk. *ütüö*-nek, vagy *ora*-t az *ataχ*-nak, hanem van még több hasonló eset, melyek részint a már a tör. *j* = jak. kar. *t*-hangra fölhozott szókat illetik. Ilyenek jelesen:

csuv. horin, horon: nyirfa = jk. *χating*, kar. *kadeng*, tör. *kajin*.

„ turan-as: satiari (*tur*+*an* reflexiv képző) = jk. *tot*, kb. *tos*-kan, tör. *doj*-mak.

„ sóran: gyalog = jak. *satī*, tör. *jajan* (a csuvasban *ś*, a jakutban *s* felel meg rendesen szó-kezdő tör. *j*-nek).

„ keru, kru: vő (gener) = jk. *kütüö*, kr. *hüdö*, tör. *güjegü*.

„ hir: szél, part, margo = jk. *kitī*, tör. *kij*.

„ süres: rothadni = jk. *sitij*, tör. *jij*-mak.

Ezenkívül van még két csuvas szó, melyben az *r* török *j*-vel találkozik.

hor-as ponere = *koj*-mak,

vuran-, *veran*-as ébredni = *ojan*-mak. Ez utóbbi mellé azonban gyökére nézve a kar. *ôtkar* tehető (v. ö. NyK. II, 339), úgy hogy *oj* = *ôt*; a *koj*-mak-nak csak a törökségen kívülről lehet bebizonyítani a *kot*, *kod*-féléből való eredetét.

Annai bizonyos, hogy a fölhozott csuvas szókban olyan *r* van, mely eredeti *t*-hangból ered; annyival bizonyosabb, mert magának a csuvas nyelvnek körén belül némely *t*-hanggal kezdődő képző és rag a *t*-hangos alak mellett *r*-hangos alakot is mutat, mely még kiterjedtebb használatú mint a *t*-hangos, p. o. *dan*, *da* = tör. *dan*, *da* a *ran*, *ra* alakban jelenik meg, *de* praeteritum-képző = tör. *di* a *re* alakban, minden önhangzó után, s minden mássalhangzó után is, kivéve *l*, *r*, *n*-et. Kérdhetjük most, mily úton képzeljük keletkezettnek ezt

a csuvas *r-t*, melynek kétségnélkül *t*-hang volt a megelőzője? Úgy-hiszem nem egyenes hanggrás folytán lett a *t*-hangból *r*, hanem, egy másik különben a csuvasban nagyon uralkodó hanghajlam behatása alatt, az előbb (úgy mint a kojbalban) a *t*-ből eléállott sziszegőből (*z*-ből) lett közvetlenül az *r*. Hogy a csuvas nyelv is valóban (a jésítés következtében) sziszegőt fejtett ki az eredeti *t*-hangból, mutatja még a *puzik* (nagy) szó, mely törökül *böyük* levén, kojbalúl pedig *büzük*, *bözüik*, *bözek* s így a török *j* kojbal *z*-nek állván ellenében, egy eredetibb *bödük*-féle alakra enged következtetni, mely csakugyan megvan a kar. *bedek*-ben; csakhogy a csuvas a *puzik*-beli *z-t* még nem vitte tovább azon *r-ré*, melyet oly közönségesen mutat török *z* ellenében, a mire fölösleges több példát idézni.

A fentebb felhozott csuvas szók *r*-jének fejlődési rende tehát ez: *t*-hang — *z* — *r*, p. o. ebből: *hodin (= *jk.* *χating*) lesz ez: *hozin (= *kb.* *kâzeng*), végre: *horin*, míg ugyanily alapalakból: *kadin* a török más úton *kajin*-t hoz elé, mely már a csuvas *horin*-nal kissé furcsán és meglepően áll szemben. Szintígy a többi is: csuv. *turanas* = tör. *doj*-mak, *šoran* = tör. *jajan*, *hir* = tör. *kij*, *šüres* = tör. *jij*-mak; *ora* = tör. *ajak* (megjegyezhető, hogy a csuvas a tör. vég *k-t* többtagú szóban rendesen elhagyja: *pola* = balik, *holya* = kulak, tat. *kulkak* stb.). S így végre el kell fogadnuuk a fentebb állított hasonlításunkat is, hogy

csuvas *ira* = tör. *ej*,
quod erat demonstrandum.

2. Csuvas *čol kü* = tör. *taš*.

Merő különbözően hangzanak *čol* és *taš*, és mégis egy közös alakból fejlődött alakok ezek! Megint egy egészen analog példát hozzunk föl: csuv. *šil*, *šil* fog, dens = tör. *dış*, *tiš*.

Ennek megértésére a csuvas hangtan két tüneményét kell tekintetbe venni: első az, hogy a csuvas nyelv a török szók kezdő *t* hangját rendesen megtartja ugyan, de részint sziszegővé is változtatja (*š* és *č*-vé); p. o. *dürnak* (köröm) lesz *čürnä*, *diri* élő, eleven: *čiri* (*čir*-lih), *don* (dong) fagy: *šen*, *dilmek* szelni = *čiles*, *dejin* (degin), -ig: *čen*, *diz* térd: *čir* (*r* = tör. *z*); a másik az, hogy török *š*-nek szó végén és közepén nem ritkán a csuvasban *l* felel meg, p. o. tör. *išit*-mek hallani = csuv. *ild*-es, *taš* külső rész (*taš*-ra) = csuv. *tol*, *altniš* hatvan = csuv. *otmül*, *jetmš* = *šitmil*, *duš* szemközt = *tül*

(*duš* olmak = túl polas), *duš* álomlátás, kb. *tüs* = csuv. *tülük* (jak. *tül*), *beš*, *biš* öt = csuv. *pilik*, *kíš* tél = *hül*, *gömüš* (kb. *kümüs*) ezüst = csuv. *kümül*; *ešik*, *išik* küszöb (kb. *izik* ajtó) = csuv. *alík* ajtó; *košmak* befogni lovat = csuv. *küles*. E két hangtani tüneményt együtt látjuk a csuvas *čol*, *šel*-ben, ellenében a tör. *taš*, *tiš*-nek, s e két rendbeliek azonosító egybehasonlítása szintoly biztos, mint a *čir* = *diz* vagy *šür* száz = *jüz*, — azaz minden kétségen fölül való.

Még csak azt kérdehetjük most, milyen lehetett az az eredetibb alak, melyből mind *taš* mind *čol* folyhatott? Mert egyiket a másikkól nem bírjuk teljesen hangtanilag származtatni, kivált nem a *taš*-t a *čol*-ból; de igen is a *čol* *č*-jét a *t*-ből, melynek amaz csak a lágyított (jésített) *t'* másából közvetlen következő utódja. De sem *š* az *l*-ből sem *l* az *š*-ből nem fejleszthető, az ellen vetőt mondván a nyelvhangok minden physiologiája. A tertium pedig, melyből mint közös eredetibbből mind a kettő (*š* és *l*) fejthető meg, az megint a *t*-hang, mely, a mint a törökség körén belül is kimutatható, részint *l*-lé fejlődhetik, részint jésítés útján sziszegővé válik. Az előbbire nézve mindenek előtt azt hozom föl, hogy *duš* álom nem csak csuvasúl *tülük*, hanem a jakutban is *tül*, s szintígy van a jakutban egymás mellett *tumul* fok, promontorium (mit a török *burun* orr-nak nevez) és *tumus*: madár orra, meg: erdőnek kiálló vége; azután hogy a török *la*, *le* igeképző *da*, *de*-ből ered (I. NyK. II, 355), s szintígy a *lu*, *lü* melléknévképző **tak*, *täk*-ből (lásd u. o.); a másikra nézve, hogy a törökség körén belül *t*-ből *š* támadt, elég a tör. *müš* perfectum-képzőre emlékeztetni, mely a jakutban még *müt*, *mit* (*püt* stb.). E szerint a *taš* és *čol* megvolt közös alakjául ezt kell fölvennünk: **tat* v. *tot* (*tať* és *totl*); hasonlóképen a *tiš* és *šil*-éül ezt: **tit* (*tiť* és *tiłl*), mely utóbbi a vég-*t*-jére nézve okoskodásunkon kívül positiv támaszt nyer a mongol *šid*-un (dens)-ben.

3. Csuvas *šülže* levél = tör. *japarak*.

Mindenek előtt tudni kell, hogy a *šülže*-nek még ezen csuvas alakja is van: *šivülže*, s hogy másfelől a török *japarak*-nak jakut *säbirdäx* felel meg, mely szerint eme teljesebb török alak állítható föl: **japärdak*. Hasonlító állításunk tehát most így hangzik: csuv. *šivülže* = tör. *japärdak*.

A szókezdő csuvas *š* szabályszerűen = szókezdő tör. *j*, épen úgy a mint a jakut *s*. A csuvas nyelv épen e pontban fölötte egyező

a jakuttal, mely szintén *s*-hangot feleltet meg a szó elején török *j*-nek (mely különben tatár dialectusokban néha *ĵ*-nek ejtetik, *s* a kojbal-karagaszban *t'*-által helyettesítettik). De igen érdekes észrevenni, hogy jésített *ś* az, *s* nem pusztá *s*, mit a csuvas szókezdő tör. *j*-nek ellenébe állít; *s* hogy ellenben ott, a hol a törökben is *s* van a szó elején, a csuvas szintén pusztá nem jésített *s*-t mutat. Példák a fentebb fölhozott csuvas és török igék és névszók között találhatóak. Meg kell itt jegyezni, hogy az orosz-csuvas írásmód, melyet p. o. Visnevszki követ, megkülönbözteti ugyan tisztán a *sa*-t a *śa*-tól, *so*-t a *śo*-tól, *su*-t a *śu*-tól, de nem a *si*, *sġ*-t a *śi*, *śġ*-tól, sem a *sġ*-t a *śġ*-tól, amazokat (*si* és *śi*-t) *cu*-vel, emezeket (*sġ* és *śġ*-t) *cuo*-val irván. Ámde Reguly pontosabban irt szógyűjteménye ezen szókezdetekre nézve is igazolja az említett hangtani törvényt, hogy a tör. *j*-nek csuvas *ś*, *s* nem pusztá *s*, felel meg szóelején. Pedig Reguly e hangtani viszonyról legkevesebbet sem sejtethet, mint a ki soha sem vetette össze a csuvas nyelvet a törökkel. Nála ugyanis van :

csuv. *śibġzas* = tör. *japġš*-mak,
śimarda = *jumurta*,
śġj-as = *je*-mek,
śġr-as = *jaz*-mak,
śġrd-as harapni = *jġrt*-mak
széttépni,
śġd-es = *jet*-, *jġt*-mek,

csuv. *śġne* = *jeni* (jengi),
śġnes = *jen*- (jeng)-mek,
śġl = *jel* szél,
śġlyä = *jel* sörény,
śġr = *jer*, *jġr*,
śġrim = *jġgirmi*,
śġġmil = *jet*miš.

Ellenben :

csuv. *śġz*-as = tör. *śġč*-mak,
śġhla-s = „ *sakla*-mak,
śġz-es = „ *sez*-mek,
śġlä-s = „ *silk*-mek,

csuv. *śġve* = tör. *sovuk*, *souk*,
śġg-es = „ *seg*-mek ugra-
ni, *śġokdelni*
stb. *stb.*

Regulynál van :

csuv. *śġkle*-s = tör. *jġkle*-mek,
śġlen = „ *jġlan*,

csuv. *śġr* : *śġz* = *jġz*,
„ *śġre*-s = *jġrġ*-mek.

Ellenben : *csuv.* *śġr*-es : *mázolni* = *śġr*-mek ; *śġn*-es = tör. *śġjġn*-mek,
śġf = tör. *śġd*.

A török szókezdő *j* szabályos megfelelője tehát csuvas *ś*, *s* e tekintetben nem lehet semmi kifogás a *śulġe* = *jap*rak ellen sem. Nem lehet tovább az ellen, hogy a *csuv.* *ġe* a *śġvġġġe* végén a *śġbirdġġ*-beli *däġ*-nek, vagy a *japġrdak*-beli *dak*-nak feleljen meg : mert a *csu*-

vas a török vég-*k*-hangot kihagyogatja, s *l* után (valamint *n*, *r* után) a *d* igen is változhatik *ǰ*-vé, a mint rendesen azzá válik a *de* egyesí 3. szem. végzete a praeteritumban, p. o. *vilǰe* = tör. *öldi* (1. szem. vildem, 2. vilden). A mi leginkább föltetsző, hogy t. i. török *japirdak, jk. *sübirdǰx* ellenében nem csuv. *šivirǰe*, hanem *šivilǰe* áll, ez onnét magyarázható, hogy *ǰ* előtt valamivel könnyebben ejtődik *l* mintsem *r*, s hasonpárját találja a jakut *šilǰar*-ban ettől: *šivit* (e helyett *širdar*, mely *širdar* s egyszersmind *šilǰar* lett); hasonlóképen *iarǰj*-nak praesense *ialǰabin* (ebből: *iarjabin*, *iarǰabin*). S hogy a csuvas csakugyan szívesebben ejti a *ǰ*-t *t* után mintsem *r* után, akár abból is látható, hogy az *r* végű egytagú igetők vég-*r*-je elmaradt következő *ǰ* előtt, de nem ám az *l*-végűek vég-*l*-je, p. o. *kirǰe* e. h. *kirǰe*, *hoǰe* e. h. *horǰe*, ellenben *kilǰe*, *vilǰe*, *jolǰe*-felék nem vetik ki az *l*-t. Különbön igaz, a török nyelvekben fölötte ritka az *r* és *l* csupán való egyenes váltakozása; de itt szorosán véve nem is erről, hanem *rǰ*-nek *lǰ*-vel való felcserélődéséről van szó. Ennyi elég a csuv. *šulǰe* (šivilǰe) = tör. *japarak* (*japirdak) igazolására.

4. Csuvas *šugar* száj = tör. *ayiz*.

Mily képtelenség *šugar*-t azonosnak mondani *agiz*-zal! Azonban lássuk közelebről. — A milyen közel rokon viszonyban áll a csuvas nyelv a törökhez, s a mennyire rendesen és szabályosan mutatkoznak e kettő között némely hangtani különbözőzések is, a fentebbiekben volt alkalmunk látni. Már ha, nem tudva azt, hogy „száj“ törökül *ayiz*, csak a csuvas *šugar*-ból akarnók azt némileg következtetni és eléállítani, mindenesetre *j*-vel kezdőnek vennők föl a *šugar*-nak megfelelő török alakot; továbbá tudva azt, hogy a csuvas *r* vagy eredeti, mely törökben is *r*, vagy *z*-ből eredő, a sejtett török alakot vagy *r*-rel vagy *z*-zel végződtenők; végre kitalálván azt is, hogy csuvas *v* önhangzók között vagy szintén török *v* és *p*-hangnak felel meg, vagy pedig *γ*-nak (minek világos példái csuv. *uvel* fiu = tör. *oγul*, *puvas* fojtani = *boγmak*, *tuw* hegy = *taγ*, *suve* v. *šiva* = *saγ*, *püver* máj = *baγir* bél stb.), nem tekintve az önhangzókat, ilyen török alakokat sejténénk ki:

1. *j-v-r*; 2. *j-v-z*; 3. *j-γ-r*; 4. *j-γ-z*.

Ámde az, mely valóban megvan a törökben, az *ayiz* alak, még csak mássalhangzóira nézve sem felel meg tökéletesen egyiknek sem, de mégis legjobban közeledik a 4-dikhez, csak az a hija levén,

hogy *ayiz*-nak nincs kezdő *j*-je (*jayiz*). E hiánynak aránylag csekély-sége azonban méltán indíthat bennünket annak nyomozására, vajjon más a török nyelvből vett tényekkel nem bizonyítható-e be, hogy eredetileg meglehetett az *ayiz*-nak kezdő *j*-je is (*jayiz*)? Jelesen vajjon nem mutatható-e ki, hogy más, most csupa önhangzóval kezdődő török szó is valaha elül még *j*-vel birt? És csakugyan van ilyen szó, p. o. tör. *ayaj* fa, keleti-törökben még *jigağ*-nak hangzik, *ayla*-nak sírni még *jiglamak*-nak, *iläje* melegfürdő a tatár *jili*-nak kicsinyítője, *ip* fonal a kojbal *t'ip* szerint tör. *jip*-et tesz föl, mely különben meg is van más tatár dialectusban. — Elég ez, hogy most a csuvas rámutatása szerint az *agiz* előtt megvolt valamely *jayiz* v. *jyiz*-féle alakot vegyünk föl, köszönnvén a csuvasnak e rámutatást, melyet más török dialectus nem nyújtott. — Nem célom most, sőt inkább szándékom ellen való, a magyar nyelvet is belevonni a hasonlításba; azonban nem tehetem, hogy e kedvező alkalommal egy félre való pillantást ne vessek a magy. *száj* szóra. Hogy a magy. *száj* az *ayiz* első részének felel meg, jogosan csak most állíthatni, miután az *ayiz*-t magának a török nyelvnek terén egy teljesebb *jayiz* alakra vezettük vissza. Tudjuk egy igen biztos példából, hogy a tör. szókezdő *j*-nek, valamint általában a jakutban *s*, a csuvasban *š* felel meg, úgy a magyarban is *sz* felelhet meg; ez : tör. *jel*, csuv. *šil* = magy. *szél* (ventus); a *száj* úgy felelhet meg a *jayiz*-beli *jay*-nak (s a csuv. *šugar*-beli *šuv*-nak), mint *háj* felel meg egy másik tör. *jay*-nak (csuv. *šuv*-nak). Arra nézve, hogy a magy. *száj* annyira elkopott hátul, hogy a tör. *jayiz*, csuv. *šugar*-nak még egy a magyarban nem mutatkozó *iz*, *ar* végszótagjok van, analogiául lehet fölhozni a tör. *tuz*-t, jak. *tūs* = csuv. *tuvar* (még eredetibb össze nem vont alakkal), mely = magy. *só*, *sav*; fölhozható a magy. *máj* is = csuv. *püver*, tör. *bağır* (általában „intestina“, de a csuv. szó „máj“-at jelent valamint a megfelelő jakut *biar* is), mely példa legjobban megvilágosítja a *száj* szónak *jay*-iz, *šuv*-ar ellenében való csonkavégűségét. Vajjon a magy. *szád* (fazék *száda*) vég *d*-jében nem rejlik-e még a *jayiz*, *šugar*-nak vég *z*, *r*-jének is eredetije? — nem kutathatjuk most.

A fent fejtegetett különös szóalakegyezések legkevésbé sem akarnak lenni curiosumok; ellenkezőleg azon komoly tanúságot nyújtják, hogy még a legrokonabb, egymáshoz legközelebb álló nyelv-

vekben is, milyenek a csuvas egyfelől s másfelől a török nyelvek, mily könnyen keletkeznek az alakok eredeti azonosságának megismerését akadályozó külső hangkülönbségek. Természetes, hogy annál nagyobb ily különbségek lesznek régibben egymástól elvált, a mint mondani szoktuk, távolabb rokonságban levő nyelvek között; s eleve is feltehető, hogy a hasonlító nyelvészetnek ezekkel nagyobb mértékben gyűl meg a baja, ha eredeti azonosságokra biztosan vissza akarja vezetni. De nem szabad e nagyobb nehézségektől is visszarettennie, mert van neki egy útja, mely lassan ugyan, de reményljük utóvégre csak mégis céljához juttatja, t. i. hogy a könnyebben szembetűnő különbözőzési adatok lehető teljes gyűjtésével módszeresen haladjon elé a jobban-jobban különbözők egyeztetésére, illetőleg oly eredetibb megelőzőkre való visszavezetésére, melyekből a hangváltozás úgy történetileg bebizonyított mint physiologiailag lehetséges módjai szerint, azok a különbözők eléállhattak. Egy szóval, rokon nyelveink régen megvolt közös ősi szóalakjainak föl kutatása, vagy legalább megközelítő meghatározása a cél, mely felé szóhasonlító nyelvészetünk törekszik, s e törekvés közben kell hogy teremtsen magának a mind tökéletesbülő, nélkülözhetetlen segédeszközt is — a hasonlító hangtant.

BUDENZ JÓZSEF.

TODÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

I. Az 1863-ki év december 3-kán tartott ülésben többi közt Budenz József egy beadott török nyelvtant ismertete és bírálja meg alaposan és bőven, a minek összevont értelme ez vala: A szerző a könyvben kétségtelen bizonyosságait adja igen nagy szorgalmának, egyszersmind azonban sietségét is elárulja, mely neki meg nem engedi, hogy tökéletesítse tudományát. Innen van, hogy e nyelvtan inkább mindenünnen összehordott jegyzetek halmazához hasonlít, melyet magának a tanuló szerez össze, hogysem tudományos könyv volna, a melyből a tanításra való képesség minden lapon kitetszik. A szerző sietségét vagy talán éretlenségét bizonyítják különösen a következők: hogy ő az illető könyveknek, a melyeket olvasgatott, még sajtóhibájit is híven leírta, annyira nem bírja a helyest a helytelentül megválasztani; továbbá hogy a legközönségesebb szókat is rosszul olvassa, egyszer így, másszor amúgy irván le azokat. E könyv egy tanulóknak dicséretes szorgalmát mutatja fel: de még korántsem nyelvtan.

II. Az 1864. febr. 4-kén tartott ülésében Fogarasi János bizottsági tag egy valakinek az akadémiához beküldött s a „Magyaros szórend“ czímezett értekezéséről olvasá fel bíráló véleményét, mely itt következik.

Tisztelt Bizottság!

Következő értekezés: *A magyaros szórendről* a nyelvtudományi bizottsághoz s ez által hozzám utasítottván, erről, szorítkozva a leglényegesebb dolgokban némely példákra és ezek megrostálására e következő rövid jelentést teszem.

E példákban:

„Péter okos volt“ és „okos volt Péter“ minden magyar fül érzi, hogy lényegben azon jelentéssel bírnak, de értekező a szórend miatt külön-

nemű mondatoknak veszi, s hogy azokat rendszerébe belecsigázhassa, mit tesz? Az első mondatot nevezi *alanyilag os értelmezőnek*, a másodikat *alanyilag os minőségi nyomosító*nak, illetőleg *kivételesen* vagyis *értelmezőből nyomosító*nak. „Érti vagy értette a hallgató vagy olvasó? Nem? Én sem. Mert ha a szavaktól eltérve a dolog lényegébe tekintünk, megfoghatatlan, hogy két, bár némileg eltérő rendben álló, de ugyanazon értelmű mondatot, hogyan lehet ellentétbe állítani, azaz a többi czafrangtól elvonva, egyszer *nyomosító*nak, másszor *értelmezőnek*, tehát amaz ellentételének, sőt amazt még jobban összezavarva, *kivételesen* vagy *értelmezőből nyomosító*nak nevezni?

Talán megfejtí az értekező?

„Kivételesen minden értelmezőből alakulhat nyomosító és így az alanyilag os miségi és minőségi mondatokból (stb.). Csupán annyit jegyzek meg — így szól — hogy az ily *nyomosító* mondat az író vagy beszélő érzelme s akarata szerint mindig átfordítható *értelmezővé*, ekképen:

Péter *volt* okos; okos *volt* Péter,

nyomosítóból ismét

Péter okos *volt*,

értelmező mondat.“

Csak épen azt nem fejtette meg értekező, hogy különböző értelmű mondatokat, mint: ‚Péter *volt* okos‘ és ‚okos *volt* Péter‘ hogyan lehet egy kalap alá (nyomosító), és azonos értelműeket mint ‚okos *volt* Péter‘ és ‚Péter okos *volt*‘ különböző osztály alá vonni? Talán csak a szók előbb vagy utóbb rakását akarja értekező jelölni? Hja! akkor megint minek a sok czifra beszéd, még pedig ‚értelmező‘ ‚nyomosító‘ s tovább ‚alanyilag os értelmező‘ ‚alanyilag os minőségi nyomosító‘ s több efféle a dolog érdemébe vágó kifejezésekkel? midőn úgy szólván csak pamlagper (kanape-processus) forog szóban.

Egy társas asztalnál arról volt egyszer a szó, hol van az első vagyis elnöki hely? A társaság egyik udvarias tagja azzal szólítá fel a bájos házi nőt: A hol Nagyságod foglal széket, ott van az első hely, mi majd a körül fogunk sorakozni.

Bizony! ez adomával jobban meg van fejtve — miként mindnyájan tudjuk, a magyar szórend, melyben a bájos házi nőt a ‚hangsúly‘ képviseli, mint értekezőnek több ívnyi értekezésében; melyből ha valaki, főkép idegen, tanulni akarna, mielőtt végig olvashatná, bizonyosan megszöknék tőle.

De lássuk tovább.

Lehetetlen értekezőt minden apró részleteiben, melyek közt elvéve itt-ott helyes is — de nem új — található, sorról sorra követnünk, elég lesz tovább is csak a lényegesb állításokra szorítkoznunk.

„Tárgyilagos értelmező a mondat — így szól — a midőn egyenlő mértékben háritja az ige a maga súlyát és értelmét a mondatban levő minden eszmére vagy fogalomra; s ekkor tulajdonképen magában az *igében központosúl* a mondat súlya és ereje. Innét van, hogy az ige maga elé veheti nyomosítás nélkül is (csupán némi figyelemgerjesztés végett) *akármelyik* fogalmat az értelmező mondatban; ily esetben mindazáltal a helyéből *kiszorított* alany az ige *után* foglal helyet; mert gondolkodásunk természete szerint *értelmező* mondatban *közvetlenül* az ige előtt áll rendszerint az alany“ (— hiszen, közbeszólva, főntebb, valamint alább is ellenkezőt tanít szerző, azt t. i. hogy „alanyilagos értelmező mondatban köti össze az előtte közvetlenül *egymás mellett álló* alanyt és tulajdonítmányt —) “mely (t. i. az alany), ha már helyet cserél, hogy fenntarthassa mégis *közvetlenségét*, az ige után járúl. Erre — úgymond — figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is, például :

Péter megerötette a lovát az úton;
A lovát megerötette Péter az úton;
Az úton megerötette Péter a lovát;
Megerötette Péter a lovát az úton.

Máskép nem lehet átfordítni az értelmező mondatot“ stb.

Dehogyan nem!

Lássuk csak az első sort, vagyis legelül Pétert állítván :

Péter megerötette az úton a lovát;
Péter az úton a lovát megerötette;
Péter a lovát az úton megerötette;
Péter az úton megerötette a lovát;
Péter a lovát megerötette az úton.

Van-e magyar fül, melyet e szórend valamelyike, melyben az értelem mindenütt ugyanaz, nyelvtanilag megsértene?

Talán értekezőt, és még egyikét elvrokonát? Igen, mert ők a szabályt *csinálják*, nem a nyelvből *merítik*.

Ha a főntebbi állítás, mely szerint máskép nem lehet átfordítni az értelmező mondatot, alapúl vétetnék, úgy — az élöket mellözvén — a legrégíbb idötöl kezdve Révayn vagy Kazinczyn keresztül

Vörösmarty és Petőfyig nincs nyelvtanítónk, nincs remek írónk, ki- nek munkái legalább is harmad vagy negyed részben nem szabály- talanok s kárhozatra ítélendők. Kivéven talán értekezőt és példány- képét.

Csak egykét példát Vörösmarty Szózatából:

,A nagy világon e kívül nincsen számodra hely'
kétszeresen is hibás, mert:

1) Az igét két fogalom is megelőzi ,a nagy világon' és ,e kívül';

2) az ige után mindjárt az alanynak (hely) kellene jöni. Tehát így volna:

,A nagyvilágon nincsen hely számodra e kívül;

Vagy:

,E kívül nincsen hely számodra a nagy világon'

Ezen rész pedig:

,Itt küzdtenek honért a hős

Árpádnak hadai;

Itt törtek össze rabigát

Hunyadnak karjai.'

legalább is így alakítandó volna:

,Itt küzdtenek hadai a hős Árpádnak (vagy ha tetszik: a hős Árpádnak hadai) honért; Itt törtek össze Hunyadinak karjai rabigát.'

Ennyire nem tudta Vörösmarty a szabályt. És szerencséje és szerencsénk, hogy nem tudta. Különben magasztos költeményei nagy része örökre elvész vala. Mert e szabály mellett ugyancsak meg- gyűlné bajuk a verseléssel a magyar költőknek.

Ily képtelenségekre vezetnek a *csinált* szabályok.

Vagy tán nem így gondolja értekező? De világosan így írja, azt mondván: „Erre (t. i. az alany közvetlenségére az ige után) figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is.“ Alább pedig világó- san is elészámlálja a rendet-ekképen:

„5-ik (és, 6-ik) szabály: nyomosító mondatban — ha más szó (nem az alany) követeli a nyomosítást: elül (állhat) az alany, köz- vetlenül az ige *előtt* a nyomosítandó szó, *úgy* aztán az ige . . . . Ha azonban nem maga az alany, hanem más valamely fogalom nyomo- sitandó: akkor sokkal *magyarosabb*: az ige s (ha van) kötigehatáro- zója vagy igehatározója *után* tenni az alanyt.“

Így igazítottuk meg, sajátlag így rontottuk el Vörösmarty szó- zatában a felhozott sorokat.

De honnan e ferdeség?

Csak onnan, mivel értekező (egy már előbbi szintén ferde nyelvészkedés után is) azt verte fejébe, hogy van a magyar mondatban (is) valamely értelmező (talán jobban természetes) rend és e mellett súlyosbító rend.

Holott épen ez nem áll, mert a magyar szórend egészen a mondatsúlyon alapulván — a súlyos szó körül sorakozik, a mint, többé vagy kevésbé lényeges formaságok megtartása mellett, a többi szó. Minthogy pedig egységes azaz egybekötő súly nélkül nincs a világon semmi ismeretes nyelvben bár a legegyszerűbb mondat: innen a magyarban értelmező és külön nyomosító szórendről beszélni (hiszen elvégre minden mondat értelmező, mert célja valamely értelmes gondolat kifejezése) haszontalan törekvés, sőt, mint a jelen értekezés mutatja, végtelen zavart, érthetlenséget is okozó.

Egy helyütt értekező még az ábéczérendhez is folyamodik. Neki csak mindenütt erőnek erejével korlátoló szabály kell, akár alapszik az általános nyelv szokásban akár nem, s akár van reá szükség akár nincs.

Ezért, ha a költséget nem sajnálnók, célszerű lenne ez értekezést is kinyomatni a jelen észrevételekkel együtt, hogy tanúlnának mások is, hogyan nem kell szabályokat fejből csinálni.

Mert többen is vannak illetén szabálygyártó nyelvészeink, kik vagy a népnyelvet veszik alapul, de a melyet egész terjedelemben nem is ismernek, vagy saját tájuk nyelvét.

Holott az alap másban rejlik s alapítottunk már elég alakot, pl. az *ok ök*, sőt *uk ük* birtokragokat, melyekről az általános népnyelv mit sem tud, s melyeket még az ily bogaras nyelvészek is széltiben használnak.

De ha ezen javaslat el nem fogadtathatik is, e jelentést, mely az értekezésből a leglényegesebb pontokat kiemeli és önmagában is könnyen megérthető, a Közleményekben minden esetre kiadatni indítványozom.

Fogarasi.

III. Az 1864. mártius 5-kén tartott ülésben az előadó, Kovács Frigyes orvosnak az akadémiához beküldött, s ettől a Nyelvtudományi bizottsághoz véleményadás végett áttett folyamodását, illetőleg értekezését „a Magyar Szótár ügyében“ ismerteté meg. — A bizottság magáévá tévé az ismertetésben kimondott véleményt, mi-

szerint más nyelvészkedési útat nem választhat, mint azt, mely a szóértelmezésre és más nyelvekkel való összehasonlításra vezet. A nyelvtudomány annyiban történelmi tudomány, mennyiben a nyelvek történelmi tények, a melyek megértésére csak a nyelvek történetinek felvilágosítása vezethet.

IV. Az április 5-ki és május 7-ki üléseket az átírási ügy feletti tanácskozás töltötte be, melynek eredményét a jövő füzetben fogjuk közölni.

V. Az akadémiai Nagy Szótárra folyvást gyűlnek az adatok, melyek vagy közvetlen a bizottsághoz küldetnek, vagy másutt ki is adatnak, a honnan szintén tudomásul veszi a bizottság. Jelesen Ponor Thewrewk Emil a Tanodai Lapokban közöl folyvást jegyzeteket, a melyekben pótlásokat vagy ügyvélt helyre igazításokat írt össze, s a melyekben sok becses adat van. A Tanodai Lapok 1863-ki folyamában a jegyzetek száma 1—87-ig halad; az idei folyamukban már a 134-ig ér; az utolsó cikk az *égedelem* szó. A jegyzetek az idei folyam 2. 4. 5. 8. 15. lap-számaiban vannak, t. i. május elejéig.

Közvetlen a bizottsághoz *Marikovszky Gábor* küldözi pótlásait, a melyek eddig elé 42 ívet tesznek (szintén május végéig). Az utolsó szó „földárj.“

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar Nyelvtan. Írta Riedl Szende stb., Pest, 1864.

Hat esztendeje, hogy Riedlúr német nyelven adott ki egy magyar nyelvtant németek számára (Magyarische Grammatik, Wien 1858.): most a czímben kitett könyvet vesszük tőle, melyet mint a magyar királyi tudom. egyetemnél az összehasonlító nyelvészet m. tanára tett közzé. Valamint az első munkát én ismertetem meg a Magyar Nyelvészet II. 466—474. lapjain, úgy ezt is meg akarom ismertetni, elmondván észrevételeimet az előkerülő esetekben, — mert mi tanulunk egymástól.

A magyar nyelvtant a szerző egy általában igen jeles bevezetéssel nyitja meg, melynek azért is, mert jelesnek tartom, kimutatatom azt a néhány fogyatkozását (ha ugyan azok), melyek föltetszetek. A könyv, úgy reménylem, több kiadást fog érni; lehet tehát, hogy egyik vagy másik észrevételemnek hasznát veszi a szerző.

„A nyelvet általában úgy határozzák meg, hogy az hallható gondolkodás“, evvel kezdi meg a bevezetést, s ezt abban még több helyütt is mondja. A kifejezés nem talál, úgy látszik nekem; a *beszédet*, vagy *beszélést* (das sprechen) lehet hallható gondolkodásnak nevezni, de nem a nyelvet: a nyelv inkább a réges régen nyilatkozott gondolkodásnak lerakódása. Valamint a földrétegeket, s mind azt, a mit azokban megkövesülve találunk, nem lehet most levőnek, most eredőnek mondani, mert azok régen megvannak: úgy egy nyelvet (nem a magyart, nem mást) sem lehet hallható gondolkodásnak nevezni, mely most történnék. Lehet, hogy Steinthal, vagy más valaki így határozza meg a nyelvet, hogy „die sprache ist ein hörbares denken“, de én ezt a németben sem helyeselhetném, annál kevesbbé helyeselhetem a magyarban. — Maga a szerző is mindjárt így folytatja: „mindön *beszélünk*, hangok által nyilatkoztatjuk azt, a mit gondolunk.“

— Egyébiránt kifogásom csak a kifejezést illeti: a szerző gondolatja igen helyes. — Jól mondja legott, hogy nem az érzést magát fejezhetjük ki a szókkal, hanem csak a gondolkodás alakjába öltözött érzést. A puszta érzést az úgynevezett indúlatszók (szerző jól nevezi *érzetnyilvánításoknak*) fejezik ki, melyek nem tesznek nyelvet.

De ha a beszéd hallható gondolkodás: lehet-e abban két főelemet megkülönböztetni, úgymint a *gondolkodást* és a *hangot*? A szerző szerint, lehet: én nem találok lehetségesnek, ha ugyan éles logikát követünk, a melyet ilyen bevezetésben kell kívánnunk. A beszédnek elemei csak a szók lehetnek: a gondolkodás, mit a beszéd képvisel, nem lehet eleme. Igazolja logikámat a szerző is, midőn ezt mondja: A gondolkodás képzeteket és fogalmakat vonatkoztat egymásra, tehát az két elemből áll: *anyagból* (képzetek és fogalmak) és *alakból* (a képzetek és fogalmak egymásra való vonatkozása). Ebből következik, hogy a nyelv is *anyagból*, és *alakból* (t. i. *anyagszókból* és *viszonyításokból*) állván, a nyelvnek két fő eleme: az *anyagszók* és *viszonyszók*.

Még a *hang* ellen is volna kifogásom. Én nem mondanám: „*gondolkodás és hang*“, „*képzetek és fogalmak, a mennyiben hangok által fejeztetnek ki.*“ Miután a szerző az érzetnyilvánításokat (ah! haj! jaj! stb.) igen helyesen kirekeszti a szók közzül, a *hang*-ot sehol sem kell a *szó* helyett írnia. Az érzetnyilvánítások hangok; a mi a nyelvet magát teszi, az szók. — — — Csak ilyen határozottság végett ohajtanám, hogy a 47. lapon is ezt: „A nyelv tartalmát képzetek, gondolatok teszik, nem pedig érzetek,“ másképp fejezné ki a szerző, minthogy a *tartalom* szón is a nyelv elemeit lehet érteni, nem csak azt a mit jelent.

A nyelvek olyan szókból állván, a melyek *jelentéseket és vonatkozásokat* tesznek, a szerző legott a *gyökök* magyarázatára ér, a hol a *rész* szóról azt állítja — s utóbb ismétli, — hogy gyöke az *r* betű, tehát *r* a jelentési hang: a többi (*ész*) csak vonatkozási hangok. — Nagyon szeretnék ezt egy-két szóval igazoltnak látni, — mert így csak hinnünk kell.

Az V. lapon felül olvassuk: „Azon kívül — mint említettük — a nyelvek abban is különböznek egymástól, hogy azokban a vonatkozás majd kifejeztetik szóhangok által, majd nem (világosabb volna így: hogy azok a vonatkozást majd kifejezik majd nem); s hogy az *első* esetben a vonatkozási szóhang majd megelőzi a gyököt,

majd követi, majd belé olvad; s hogy a vonatkozás egy s ugyanazon nyelvben is többféle módon fejezhető ki.“ Az előadás szerint azt kell gondolnunk, hogy mind ezt már megmondta volt az író: pedig a kiemelt mondatok itt kerülnek először elő, melyek oly nyomatosak, hogy azokat különben kellene felhozni. — Folytatván a nyelvkülönbséget a felhozott ismérvek szerint, példával is világosítja fel a dolgot, többi közt a magyar *írt* és a német *geschrieben* szókkal, ezt mondván róluk: „Az *ír-t* szóban a vonatkozási hang, a *t*, a jelentéshang (szó) *után* áll (nem *mögött*), holott a *geschrieben* szóban ugyanazon vonatkozást a *ge*, mely a jelentéshang (szó) előtt áll, fejezi ki.“ A német példa nincs jól megválasztva, minthogy benne a *ge*, és az *en* teszük azt, a mit a magyar *t*, s minthogy ezeken felül még a *schreib* jelentésszó is *schrieb*-bé változik.

A nyelvek különbségeit a leghelyesebb alapon keresi, a melyet csak fel tud állítani a mai nyelvtudomány, használván a Schleicher kigondolta morfológiai schemáját is, melyek szemlélhetővé teszük a dolgot, jóllehet különben nem sokra mehetni velök. — A példák felvilágosítás végett lévén, azokat jól meg kell választani. Valamint a *geschrieben* példa nem volt eléggé helyes, úgy az sem áll egészen, a melyet a VII. lapon találunk. A szerző így tanít ott: „A ragozó nyelvek, természetöknél fogva a gyökhöz egy képzőt ragasztanak, mely eredetileg annyit jelent, mint „tenni.“ Így p. o. a magyarban *ír* átható igéből lesz tétető *ír-at*, *keres*-ből tétető *keres-tet*. De az árja nyelvek, hogy az ige fokozott, azaz tétető jelentését kifejezzék, fokozzák a gyök hangzóját, s egyszersmind egy végzetet ragasztanak a gyökhöz, p. o. a szanszkrit *vid-mas*, tudunk, melynek gyöke *vid*, tétető jelentéssel: *véd-ajá-mas* (e helyett: *vaid-ajá-mas*) = tudatunk; itt tehát *vid* gyök *véd*, azaz *vaid*-ra fokoztatott.“ A *véd-ajá-mas* példa nem bizonyít semmit a *véd*-jával, minthogy a *vid* gyökből a *véd-mi* = tudok, is lesz, melyben *véd* van, a nélkül, hogy tétető jelentéssel bírna. Tehát a felhozott példa csak a képző *aja*-val bizonyít, melynek ereje a magyar *t*, *tat* erejének felel meg. Jobb a szerző által felhozott másik példa, a gót *sitan* = sitzen, ülni, és *satjan* = setzen, ültetni; mert ebben a gyök magánhangzójának (*sit*, *sat*) fokozása csakugyan megfelel a magyar *tet* képzőnek. — S minthogy a szerző alaposan akarja kiemelni a különbséget, melyet a gyöki magánhangzók változásai az árja és áltaji nyelvek közt tesznek: kár volt neki a VIII. lapon, s még egyebütt is, ezt mondania: „Másrészt a

magyarban is vannak szók, melyekben a gyökhangzó változása módosítja a jelentést, p. o. *csal* (ige) és *csel* (főnév), a mi különben a hajlító nyelvek sajátása. “ Evvel a felállított különbséget az árjak és áltajiak közt ismét lerontjuk, miből következik, hogy tehát nincsen fajbéli különbség a két nyelvkörök közt.

Amde nem is áll a szerzőnek állítása, jöllehet azt mások is mondogatják. A magyar nyelvben nincsen példa arra, hogy egy szó is, gyöki hangzójának változása által fejezné ki azt, mit különben képzők által szokott kifejezni. A *csal* szó minden lehető értelmi változásait csak képzők által létesíti; hasonlókép a *csel* szó is, s minden szó a magyar nyelvben. Még ilyenek is, mint: *kel*, vagy *kel* és *költ*; *van*, *val* és *volt*; *hal* és *holt* stb. az értelmi változást nem a magánhangzó változásával, hanem a *t* képzővel fejezik ki. Oly tünemények, milyenek p. o. szanszkrit *véd-mi*, *véd-si*, *vész-ti*, *vid-mas* stb. és a német *ich weiss*, *du weisst*, *er weiss*, *wir wissen*, vagy a görög *τέρωφα*, *τέρωφα*, a latin *pello*, *pepuli* stb. nem láthatók a magyar és a rokon áltaji nyelvekben. — Mint mondom, a szerző igen helyesen jellemezi és osztályozza a nyelveket, s azért ohajtom az észrevett fogyatkozások helyrehozását, hogy mendtül tisztább legyen a tanítása. — A XI. lapon arról beszéllvén, hogy az egy fajhoz tartozó nyelvek is nemcsak szavaikra, hanem még grammatikai szerkezetökre nézve is változnak, példáulú hozza fel, a tárgyi igeragozáson felül, még az általa úgynevezett *előképzőket* (*be-menni*, *meg-állni*), a melyek, úgymond, „ezen nyelvfaj határain belül csak a magyar nyelv sajátásai.“ Ezt nem lehet állítani. A *be*, *meg*, *ki*, *fel*, *le* szócskák nem *képzők*, ha ugyan *képzőnek* azt nevezzük, mi a szót egyik szó-kategoriából a másikba helyezi, azaz névszóból igerészót alkot és viszontag, p. o. *jó* és *javul*, viszontag *javul* és *javulás*; vagy a mi az egy kategóriájú szók (az igék) értelmét módosítja, új-új tényezőt és új-új jelentést csatolván hozzájuk. Eme szócskák egyikét sem teszik, hanem eredetileg a kész jelentést csak határozottan irányozzák, — mit különben az adverbiumok tesznek. Valóban a *ki*, *be*, *fel*, *meg* stb. szócskák adverbiumokul szerepeltek hajdan a magyar nyelvben, mint máig a finnben és más áltaji nyelvben is. Ezek történetei egyikét teszik majd a legérdekesebb szakaszoknak az áltaji egybehasonlító nyelvtanban, mely meg fogja mutatni, hogy azok az *eszt* és *liv* nyelvben már is olyan szerepre jutottak, mint a magyar nyelvben; s hogy a vogul nyelv erre nézve is szakasztott azon fokon áll, melyen a magyar. A szerző

tehát bizvást így változtathaja meg az idézett helyet: „ezen nyelvfaj határain belül a magyar, vogul, eszt és liv nyelvek sajátosságai.“ — Egyébiránt a *be, ki* szócskákat a 167. lapon nem előképzőknek, hanem igekötőknek nevezi.

Az itt és a VIII. lapon felhozott szók közt a lapp *nalma* nyomtatási hiba, mert az *nabma*. — A régi magyar *ise*-ről az állítatik, (mások is azt vélik), hogy az a mai *ös*. — Nem tudok még példát, a melyben a régi *i* mai *ö*-vé, vagy *ó*-vá változott volna: ennél fogva nem hihetem, hogy *ise* = *ös*.

Miután a szerző a nyelvek osztályozását, s az áltaji nyelvek csoportjait előadta, igen tálálóan jellemezi az anyanyelvet, nyelvérzékét, nyelvszokást (mely tárgyilagossá vált nyelvérzék), nyelvtant, és az összehasonlító nyelvészetet. A bevezetés végén olvassuk még, hogy „a valódi nyelv alkotása csak a gyökök alkotásával kezdődik, melyekből, mint csirákból, úgy keletkeznek a szók.“ E hasonlat el találja rontani a bevezetés tanítását, mert azt a képzetet ébreszti az olvasóban, mintha a szók belső növekedés által termenének: holott valóban külső hozzáragadás neveli azokat, mint a köveket. De a külső hozzáragadás gyémántot is terem ám: nem alacsonyítjuk a nyelvet, ha a valóság szerint mondjuk, hogy a szók úgy keletkeznek, mint a becses kövek. E hasonlat áll; a csira hasonlatja nem áll. — —

A nyelvtant *hangtanra, szótanra* és *mondattanra* osztja fel. A hangtanban a *szóhangokról, szótagokról, a hangváltzás törvényeiről*, és az *írásstanról* beszél, a tanítás közzé kitéréseket szövén, a melyeket örömmel olvas az ember. Ha itt is kiemelek némelyeket, azt azért teszem, mert szeplő nélkül szeretném látni e könyvet. Először is föltetszenek nekem a *gyakorlatok*, melyeket ilyen tudományos könyvben feleslegeseknek tartanék. De lehet, hogy szükségeseknek mondja a gyakorlati tanítás, vagy épen az egyetemi előadás is. Egyébiránt itt is, mint a németül írt nyelvtanban, a példák meg vannak válogatva, s idézve az írók, a kiktől valók. E részben a szerző nagy gondal járt el.

Az 5. lapon, és az illető helyen másutt is, azt olvassuk, hogy az *út* képző *ait*, *eit*-ből lett összehúzás által, p. o. *szépít*, ebből *szépeit*; némely esetben máig is megvan, p. o. *ejt*, *fejt*, *bocsájt* stb. Így tanítjuk ezt általában, de a valódi tény ez: *Szép*-ből lett *szépül*, s ebből *szépül-t* = *szépít*, mit a régi nyelv bizonyít, a melyben *igazul*, *azul-t, ig* vagy *igazol*, *igazol-t*; *tanol*, *tanol-t* stb. volt szerte. A *tanol-t*-ből lett

tanojt, mint a *ful*-ből *fult*, *folt*, *fojt*; a *tanojt*, *igazojt* pedig előbb *tanét*, *igazét*, utóljára *tanít* *igazít* lett.

A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhossa, többi közt, a mai *álom* szót, mely még Anonymusnál *álm*u. Talán így áll ez: a mai *álom*, Anonymus idejében *álm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhang *u* nem a mai *o*, az utótagban. Így volt *tas-u*, ma *tas* stb.

A 20. lapon azt tanítja, hogy a szó végén álló lágy mássalhangzó a kiejtésben keményen hangzik; *szeg*, *hab* stb. így hangznak: *szek*, *hap*. — Ez nem áll. A *szeg* stb. minden magyar szájban *szeg*-nek hangzik, soha nem *szek*-nek. Még a *mozogtam* féléket sem ejtjük *mozoktam*-nak.

A 21. lapon azt mondja, hogy p. o. *urunk*, e helyett van: *urum*, mit a 101. lapon imígy magyaráz meg: Az *uk*-nak (*házunk*) első eleme *n* nem egyéb, mint az első személynek ragja *m* (*házam*), mely *k* előtt *n*-né változott. — Szükségtelen ezt így magyarázni. Az *én*-nek többese *mink*, hajdan *muk*, lásd a „*vagy-muk*“-ot; ha ház *a-m* ebből lett: ház-*a-m(en)*, mint a szerző gondolja, úgy a *házunk* nyilván ebből lett: ház-*muk*. A különbség az, hogy a szerző szerint, a lefolyás ez volt: *úr*, *ur-am*, *ur-am+k*: én szerintem pedig így kell azt képzelnünk: *úr*, *ur-a-m*, *ur-muk*.

Ugyan a 21. lapon azt mondja: „A rokonyelvekben, p. o. a finnben, török-tatárban, a közlő hangok rendesen a felhanguak osztályába tartoznak; azaz, a közlő hangzókkal bíró szók rendesen felhanguak.“ Ezt a finn megczáfolja, mert *menen* megyek, *te'en* tesztek, közlő hanguk, s származékaik: *meno* menés, *teko* tevés, alhangu képzőt vesznek föl. Ellenben *nä'en* nézek felhangu szó, s ennek ugyanazon származéka *näkö* nézés, felhangu képzőt veszen föl. Ugyanezt tanúsítja a szerző által felhozott *kielto* példa is a 22. lapon, melynek törzse *kieltä* s azért a *meno*, *teko*-hoz tartozik. A török-tatár pedig bajosan tanúskodhatik mellette, mert p. o. a *szeve-jor*, *gide-jor* alakban a *jor* nagy önállást mutat, milyet a magyar *igének* egyik képzője sem mutathat.

Riedl úr többször a hang változásainak törvényeit idegen nyelvekből vett szók által is ki akarja tüntetni, p. o. a 25. és 32. lapon. Ez ellen kifogást tenni nem, de tanácsolni lehet, hogy ilyenfélét inkább jegyzetbe tegyen, mert az idegen nyelvű szók egy törvény felvilágosítására sem lehetnek vezérek, hanem csak kísérők.

A 25. lapon az olvasó, nézel, hiszel féléket törvénynyé akarja tenni, mire magam is egyszer hajlandó voltam. De miután az *l-t* csak az *ikes*-ek veszik igénybe: alig lehet tudni, a széphangzat veszi-e elő az *l-t* a nézel félékben, vagy a tétovázó szokás, mely a „*jűj-jék kend*“-et, és „*egyen hát*“-ot egymás mellett türi el.

A 26. lapon a *lesz, tesz* (le-sz, te-sz)-féle tüneményt a hangváltozásból akarja kifejtteni, mi semmikép sem történhetik meg, mert annak más oka lehet, mit alább, a hol ez igékről tüzetesen lesz szó, el fogunk mondani.

A 32. lapon idegen szókon mutatván meg a hangelvetést a szók elején (p. o. *font* a német *pfund*-ból, *tompa* a német *stumpf*-ből), a magyar nyelvből az *én-t* hozza fel, melynek eredeti alakja *men* volna. De ezt a magyar nyelv nem igazolja. Igaz ugyan, hogy az egész altajiságban *ben, men, min* az első személy: de a magyarban és vogulban, a finn, török és manžu ellenében, ezt találván:

<i>magyar.</i>	<i>vogul.</i>	<i>finn.</i>	<i>török.</i>	<i>manžu.</i>
én	äm	minä	ben	bi
enyém	ánom	minun	benüim	mini
engem	ánom	minun	beni	mimbi stb.

nem tudom, mi oknál fogva higyük, hogy a magyar *én* men-ből lett?

A 39. lapon megemlíti azt, hogy én a *bötü* szót a *bot* törzs származékának tekintem, mely *bot* az osztjákban *bed*. Akár bővebb tudósítás végett, akár emez állításom gyengítésére hozzá kell most tennem, hogy a tunguzban *bit'im* vagy *bičim* irok, *bit'et'i* vagy *bičėči* író, *bit'ik* vagy *bičik* írás, irat; a manžuban meg *bithe* (*bitche* = *bitxe* könyv; a mongolban is *bičixo**) irni, *bičikči* író, *bičik* írás, könyv. Az írás történetéről az áltaji népek közt azt beszéllek, hogy az ujugurok által terjedt volna el az írás a török, mongol és manžu népek közt. Hogy vajjon a magyarok, mikor még a Jajk mellékein tanyáznak vala, nem kapták-e az írást ugyan abból a forrásból, azt se állítani se tagadni nem lehet: de a *betü*, *bötü* csakugyan erősen szít a felhozott mongol-manžu-tunguz szókhoz. Legtöbbet bizonyítana a régi székely írás, melyet annyi író említett, de a melynek földériteése most valahára Szabó Károlynak fog sikerülni.

A második rész a *Szótan*. A szókról általában értekezvén a

*) A x = ch, görög χ.

47—52. lapokon, a beszédrészeket a mondat alkatrészein tünteti ki nagyon helyesen. Ha a *subjectum* megnevezésére az *alany* szót választjuk: nem lehet-e már a praedicatumot is vad szóval, *mondománynak* nevezni, hogy az *állítmány* szót egyébre tartsuk fenn? — Az előadás ellen, a mennyiben tanít, legkisebb kifogásom nem lehet; a 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. §§-ok igen helyesek. Hasonlóképe jelesen fejtegeti a *szóragozást*, és a *ragozási alapfogalmakat*, melyek: *szám*, *névszó-viszonyítás*, *birtokragozás*, *fok*, *mód*, *idő*, *személy*. Ezután tüzetesen beszél a *gyökökről*, melyek vagy *mondományi gyökök* (praedicative wurzeln), a melyekből az anyagszók lesznek, vagy *névmasi gyökök*, a melyekből az alakszók erednek. A szók pedig vagy *szóképzés* vagy *szóviszonyítás* által fejlődnek. Itt botlik meg a szerző, úgy hiszem, a hol a magyar nyelvben is *belső* és *külső* szóképzést fogad el. A külső képzést, mely képzők és ragok segítségével lesz, ismerjük: de a belső képzést nem ismerjük, nem fogadhatjuk el, azért ismételve szólunk róla.

A szerző a 64. lapon így tanít: „Belső hangváltozása a gyöknek, mely eljárás azonban leginkább csak a sémi és árja nyelvekben divatos, p. o. német: *binde*, *band*, *bund*; görög *λείω*, *έλιπον*, *έλοιπα* stb. bár annak egyes nyomai a magyar nyelvben is föllelhetők, p. o. *csal* és *csel*, *árny* és *ernyő*, *karika* és *kereng*, *ár* és *ér*, *bot* és *betű* stb.“ Hogy annak semmi nyoma sincs a magyar nyelvben, mutatják a szerző által felhozott példák, a melyeket nem szabad a felhozott német és görög példákkal egybeazonosítani, mert nem hasonlók. A *csal*, *csel* stb. szók eredete a mai nyelvnek talajában van, s nem látható; a mit a *csal-csel*-ből láthatunk, az a talajon feletti szár. Előtünk két szár áll tehát, hogy folytassam a képes beszédet, a *csal* és *csel* szár. Már e két szárnak hajtásait és csomójit kell a német *bind* és a görög *λειπ* szár hajtásaival és csomójival egybeazonosítani, nem pedig a nyelv-talajban lehető ugyan, de láthatatlan gyökérszárait. S e szárok így állanak egymáshoz:

csal-ok	bind-e	λείω,
csal-t-am	band	έλιπον,
csal-t	gebunden	έλοιπα ;

Vagy :

csalás	bund	λοιπός, λοιπός,
csalás-ok	bünde	λοιποί, λοιπός.

Úgy-e a hasonlíthatók nem hasonlítanak egymáshoz: minek hát azokat hasonlítani egybe, a mik nem hasonlíthatók?

Megfejtvén a képzőket és ragokat, a köthangzót és az összetételt, az egyes szó-nemekre megyen által a szerző. Előrebocsátván a főnév fogalmát, annak fajait számlálja elő, miszerint a főnevek *összserűek* és *elvontak*. Az összserűek megint vagy *anyag*i főnevek, vagy *tulajdonnevek*, vagy *köznevek*, vagy *gyűlnevek*. Az elvontak *tulajdonság nevei* (fiatalság stb.), *állapotok nevei* (boldogság stb.), *cselekvések nevei* (írás stb.).

Ezekután a főnév összeköttetéséről beszéll a név-elővel. Itt a 75. lapon, az *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* fordul elő, a melyekről nem ártana tudatni, hogy az és ön szókból vannak összetéve, s hogy tehát *azon, ezen* tulajdonkép annyit jelent, mint az az, vagy *ugyanez*. Innen van, hogy a régi irodalomban *azon* rendesen *ugyanaz* helyett áll.

A főnevek képzéséről beszélltében a 77—99. lapokon sorban felhossa a képzőket. Nekem itt csak e parányi észrevételem van, hogy ő ezt nem jól állítja: „*segéd*, ebből: *segít*“ (a 83. lapon), miből azt kell kiértenünk, hogy a *segéd* szó úgy származik a *segít*-ből, mint az *erőd* szó az *erő*-ből. — Megfordítva áll a dolog. A *segít* származik a *segéd*-ből, így: *segédlenni, segélleni, segélmi, segélteni, segélteni, segíteni*. — Azután a *vir-ág*-ot nem helyezném a *csill-ág*-félékhez, valamint a *csill-ám*-ot, *hull-ám*-ot, *vill-ám*-ot, nem az *ör-öm, kell-em, foly-am* stb. félékhez, a nélkül, hogy keressem a hosszú *á*-nak okát.

Az összetételt is bőven tárgyalja a 90—96. lapokon. Ezután következnek a főnév *számalakjai*, s a 98. lapon olvassuk: „Az összehasonlító nyelvészet képes kimutatni, hogy a többes *i* ugyanazon gyöknek maradványa, mint *k*; s hogy p. o. *házaim* e helyett áll: *házakm*. A mi pedig a *k* eredetét illeti, az nem egyéb, mint előhangzója egy szónak, mely a finn nyelvben a *koko* alakban még ma is él, s a magyar *soknak* felel meg. Ennélfogva p. o. *házak* annyi, mint *házako = ház + sok*.“ — A többesszám képzője, mely a lapp nyelvben *k, h* és *t*, a magyarban *k*, a finnben, esztben, livben, mordvinban, vogulban, osztjákban *t*, a szirjänben, votjákban *jas, jos*, nagyon homályos eredetű. Riedl úr a magyar, tehát a lapp képzőt is, a finn *koko* szótól származtatja. Én ezt se czáfolni se igazolni nem bírom; csak arra figyelmeztetem az író, hogy a *koko* (mely *rakást, mindent, egészet* jelent) a magyar *gyű* szónak látszik megfelelni, mert *kokoun*

gyűlök, *kokoan* gyűjtök stb. Nem szükölködik némi valószínűség nélkül a szerző gyanítása, — ha csakugyan el akarjuk magunkkal hitetni, hogy a különben oly közeljáró szírjån nyelv, saját és külön pluralisi képzőre tett szert. Én itt a 28. lapon a *jak, jah, jat, jas* szóra gyanítók: természetesen bizonyosság e mellett sem szól.

A ragozást a *birtok-ragozással* kezdi meg a 100—108. l.; következik reá a *viszonyragozás*. Ez a tárgy még nincsen világosságra hozva; Riedl úr sem bírja tehát úgy előadni, hogy mindenütt az alapjáig hasson be. A leghelyesebb felfogás eddig ez, hogy a magyar viszonyragok két kornak a gyermekei. A *t* tárgyi, azután a *va ve* irányzó, *n* és *t* marasztaló, *ül, el* távolító ragok az ősi koréi, a többiek egy újabb kornak gyermekei, melyek közzül a *ból, ról, tól* összetettek, mert ezekben már az ősi *el* is látható. Innen van az, hogy amazokkal a török-tatár, a finn és az ugor csoportok viszonyragjai is megegyeznek: ezekkel már távolabb az egyezés. Viszontag figyelemre méltó, hogy az összetett ragokban csak a finn nyelv versenyezhet a magyarral. Egyébiránt teljes összehasonlítása az áltaji nyelvekbeli viszonyragoknak legott sokat fogna kideríteni; láss néhány ténny itt a 30—33. lapokon is.

Egy ragnak megfejtésére van még is észrevételem. A 116. lapon olvassuk t. i. „20. *Osztó* (divisivus), mely a tárgy részekre való osztását jelenti. Ragja: *nként*, p. o. *egyenként, százanként, részenként, darabonként* stb. Ezen rag, úgymond, véleményem szerint nem egyéb, mint az igehatározók képezésére is használt állapító *n*, p. o. *százan, szépen*, és a hasonlító *képent*, összehúzott *ként* alakban.“ Az itt a kérdés: Vajjon ez: *százan, sokan, kevesen* stb. egyáltalában azonos-e a *szépen, hosszan, unalmasan* stb. igehatározóval? Ha mindenkor egyenlően használhatók, azonosságuk valószínű: ha nem használhatók egyenlően, azonosságukat nem lehet majd védelmezni. Tehát lássuk. Azt mondhatom: *szépen* vagyok: mondhatom-e: *sokan* vagyok? Úgy-e nem? A *szépen* szóval semmi számi jelölés nem jár: ellenben a *sokan, kevesen* stb. szókkal számi jelölés jár. De vegyük az *egyen* (ként) szót. Mondhatom-e: *egyen* vagyok? Nem mondhatom, hanem ezt mondhatom: *egyedül* vagyok. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *sokan, kevesen, százan, ketten* stb. szók nem adverbiumok, hanem névszók, melyeknek *an, en* ragja egy különös többesi rag. — Ha most a finn nyelvet kérdezzük meg, hogy ismeri-e a *szépen*-féle adverbiumokat, s a *ketten, hárman*-féle számnévi többeseket? azt a fe-

leletet vesszük tőle, hogy ismeri mind a kettőt, sőt megis különbözteti egymástól. A *szépen*-féle adverbium a finn nyelvben a casus essivus *na, nü*, p. o. *hyvä-nü* = jól (mert jóan, vagy javan nincsen), *kaunii-na* = szép-en: valóban is a magyar *en*-es adverbiumok mind casus essivusok. A *ketten, hárman*-féle számnévi többesek a finnben azonosak, p. o. *kahden menemme* = ketten megyünk, *kolmen olivat* = hárman valának. Íme a finn nyelv felelete bizonyossá teszi azt, mit a magyar nyelv is kénytelen volt kivallani; — a *ketten, hárman* stb. a latin *binī, ternī* stb., melyek különböznek a *bis*-től, *ter*-től stb. Tehát: *egyenkint, kettenkint, százankint* stb. osztó számnevek, nem szám-adverbiumok.

A viszonyragok után a viszonyzókat tárgyalja, melyek nem ragok. Ezek után következik a *melléknév*, vagy *tulajdonság-szó* a 126—131. l., a melynek tárgyalásában nem vettem észre semmit, a mit nem helyeselhetnék.

A *névmásokat* helyesen értelmezi *alakszóknak*, „melyek a tárgyakra vonatkoznak ugyan, de azokat nem belső, állományi, tartalmuk szerint, hanem csak azon külső viszonyok szerint nevezik meg, a melyekben a tárgyakat szemléljük, s egymástól megkülönböztetjük. A névmások vagy helyettesítik a főneveket, p. o. *én, te, ő; ki, mi, melyik* stb. vagy csak kísérik, mint azoknak alaki határozmányai, p. o. *ez az ember, ama ház* stb. Az előbbieket *főnévi* (nyomatási hibából áll: névszói), ez utóbbiak *mellék-névi* névmások.“ — Elszámolván azután a névmások nemeit a pronomen relativumot *piszonyító* névmásnak (a 133. lapon), de később (a 141. lapon) *visszamatató* névmásnak nevezi. A *visszamatató* elnevezés jobb; sőt ezt ajánlom minden más helyett, a melylyel eddig a relativumot megszoktuk nevezni.

A *személyi* (a szerző *személyesnek* írja) névmásokhoz a viszonyítókat csatolja, mint a melyek azoknak viszonyragjait pótolják, p. o. a *nekem, belém, bennem, belőlem* stb.; ezután adja a *birtoknévmásokat* stb.

A számneveknél föltetszett nekem, hogy a *harmad, negyed*-féleket *osztószámneveknek* nevezi, holott ezek valóban *rendszámok*, habár ilyenekre is, mint: *harmadrész*, használjuk. De nem is látszik jól érteni ezeket, mert a 145. lapon a „*harmad magammal*“ szólást így magyarázza meg: én és hárman velem. A szólás ezt teszi: ketten, s én a harmadik; ezért: *harmad magammal*, azaz, a harmadik

én lévén. — A 148. lapon ismét a *kétten*, *hármán*-féléket adverbiumoknak nevezi és veszi. Ha lehetséges az adverbium képezése az alap-számnevekből, az az *ül*, *ül* raggal történnék, mint az *egyedül*, s a régi *harmul* bizonyítják.

Az *igét* az ötödik szakaszban (151—229. l.) tárgyalja, először *nemeit*, azután *képezését*, harmadszor *ragozását*, s végre *alakjainak használatát* tekintvén.

Az ige *nemei* alanyi (subjectiva) és tárgyi (objectiva) igék. „Az alanyi igék az alannak nyugodt állapotját, vagy oly cselekvését fejezik ki, mely természeténél fogva más tárgyra való hatást nem enged meg, p. o. *nyugszom*, *ülök*, *járok*; ellemben a tárgyi igék oly cselekvést jelentenek, mely a cselekvő alanytól indulva, valamely más tárgyra vonatkozik, p. o. *emlékezem barátomról*, *segíték a szegényen*, *látom a házat*.” Én nem látom által ezen felosztás helyességét. Ha *emlékezem* (barátomról) tárgyi ige, miért nem az *ugrom* (réa) is az? Azután szükségkép alanyi minden ige, minthogy mindenike az alannak fejezi ki valamely állapotját vagy cselekvését; ez a fogalom hát, a mely minden igével okvetlenül jár, nem lehet osztási alap. Még legjobb a szokott felosztás, miszerint az ige vagy *benható*, vagy *kiható*. Riedl úr csak a tárgyi igét osztja fel átható és benható igére.

„Az átható ige által kifejezett cselekvést ismét vagy *cselekvő* vagy *szenvedő* módon adhatjuk elő,” így folytatja a szerző. Ezt a latin grammatikából vettük által; a mienkre nem alkalmazható. Mert tessék ám a *tud* igét szenvedő módon előadni! Ez a beszéd helyén volna, ha *tudik*-ot mondhatnánk, mint a *tör* ige (átható és cselekvő) *török* is lehet (benható és szenvedő). De mivelhogy a szenvedő jelentés új igefajt teszen, melynek külön képzője van: a latin grammatikából vett beszéd nem illik ide. A magyarban a *hat*, *gat*, *at*, *tat* stb. igefajokat tevő képzők egy soruak. Egyébiránt a szerző is a 163. lapon a 122. §-ban az *atik*, *etik*, *tatik*, *tetik* képzőről azt mondja, hogy a tetető igéből, a magáraható *ik* hozzájárulása által szenvedő igéket képez.

Az ige *képzőit* a 153—167. lapokon, elég kimerítően, ámbár nem legjobb rendben adja elő. Igaz, a rend maga csak a dolog felderítettése után mutatkozik; a hol az még homályos, ott a rend is önkényes, nem természetszerű. Így például Riedl úr a 153. lapon a 106. §-ban ezt mondja: „a *szép-ít* ige ezen névszóból: *szép*, az *ít*

képző által van alkotva; ugyanezen képző által származtatvák *áll-ít*, ezen igéből: *áll*; *kicsinyít*, ezen származtatott névszótörzsből: *kicsiny*“ stb. Már ezen példák is bizonyítják, hogy az igeképzés ügye nem világos még. A szerző három képzett igét hoz fel egy sorban: *szépit*, *kicsinyít*, *állít*; nem sejtí hát, hogy már ezek között is nagy különbség van. A *szépit* és *kicsinyít* névszókból lettek, az *állít* igéből lett: vajjon hát névszóból és igezóból ugyanazon képzők képeznek-e új igéket? A mai nyelv a három idézett igével azt feleli reá: ugyanazon képzők! Csakhogy a mai nyelvnek nem mindenkor van igaza. Lám a múlt századbeli nyelv így ismeri vala a három igét: *szépit*, *kicsinyít*, *állat* (ponit, stare facit); továbbá a régibb nyelv egyetlen egy névszóból sem tudott *ít* képzővel igét alkotni, hanem csak *ül*, *l*, *z* stb. képzővel. Tehát a *szép*, *kicsiny* névszókból lett előbb *szép-ül*, *kicsiny-ül*; továbbá ezekből lett már: *szep-ül-t kicsiny-ül-t*, azaz igéből a *t* képző által lett átható ige; tehát *áll*-ból lett *áll-at* (stare facit). Az *állít* korcs fiú, melyet azonban befogadunk a tisztos szó-fiúk társaságába. Vala neki t. i. egy hasonnevű rokona, az *alajt*, *alít* (putat) ige; mikor még maga *állat* volt. Furfangos levén, reávevé rokonát, hogy felejtse el az eredetét, s felejtse el azt a nyelvtudományal is. Sikerült ez neki, mert ma az *al* névszót, mely az *alajt*-nak őse, nem ismerjük többé. Az őset felejtett *alajt*, tehát annál szorosabb czimborájává lön az *állat*-nak. Utóbb az *alajt* más szófiak divatját követvén, nehezelleni kezdé az utótagját, s előbb *alét*-vá, utóbb *alít*-vá változtatá el magát, mint az ember fia mind rövidebbre nyírják vala hajukat. Az *állat* most cserét javasola az *alít*-nak, hogy az egyenlőség mendtül szorosabbá tegye az egyetértést. Engedd meg, úgymonda neki, hogy én is gyengitsem utótagomat: én viszontag megengedem, hogy viseld parokás *á*-mat. Úgy is lön; egy szép tavaszi napon kísétálának együtt az *állít* és *alít*; s im oly egyenlők valának, hogy a nézők távoírlól meg sem bírják egymástól különböztetni, s hol az *alít*-ot ismerék *állít*-nak, hol ezt annak. — De most az *állít* igét visszaküldi a nyelvtudomány, a honnan előkerült, hogy ne csaljon többé senkit, s ne tartassék *alít*-nak. —

Az illető igeképzőkről tehát azt kell tudnunk, hogy az *ul*, *ül* (hajdan *ol*) képző csak névszókból képez igéket; igéből nem az *ol*, *ul*, *ül* képző, hanem más képzők alkotnak új igéket, legközönségebben a *t* (at, et; néha tat, tet) képző; innen: *áll*, *áll-at*; *ül*, *ül-tet*; *e-szik*, *é-tet*; *i-szik*, *i-tat*; *foly*, *foly-tat* stb. Névszókból így alakulnak

igék: *szép*, *szép-ül*; *boldog*, hajdan *boldog-l*, *beteg*, hajdan *beteg-l*, most *boldog-úl*, (*beteg-ül* szokatlan) *beteg-szik*; *nagy*, *nagy-ol*; *zöld*, *zöld-el* és *zöld-ül* stb. S az így képzett igékből lesznek azután a *t* képző segítségével új igék, melyek képzős része már annyira elváltozott, úgymint: *boldog-ul-t*, *nagy-ol-t*, *zöld-ül-t* stb., melyek előbb *boldog-ojt*, *beteg-öjt*, *nagy-ojt*, *zöld-öjt-té*; azután *boldog-ét*, *beteg-ét*, *nagy-ét*, *zöld-ét-té*, utoljára pedig *boldog-ít*, *beteg-ít*, *nagy-ít*, *zöld-ít-té*, változtak.

A hol *ít* képzős igét találunk, ha nem új csinálmány a szó, azt névszóból eredettnek kell venni, ha nem él is többé az illető gyök-név. Különösen a mozgást jelentő igék tartoznak ide, p. o. *moz-d*, *moz-g*; *per-d*, *per-g*; *for-d*, *for-g*; *ren-d*, *ren-g*; *buz-d*, *buz-g*; *pezs-d*, *pezs-g* stb. Ezek gyökneveik: *moz*, *per*, *for*, *ren*, *buz*, *pezs* nem élnek a mai nyelvben, hanem csak a *d* és *g* képzővel tűnnek elő, mint ige-tők, olyan különbséggel, hogy a *d* képző az egyszeri mozgást, a *g* képző pedig a gyakorit fejezi ki; továbbá hogy a *d* képző még maga nem teszi igét, hanem megtartja mintegy névszói természetét, s azért veszi fel azokat a képzőket, melyeket a névszók felvesznek; a *g* képző pedig már maga igét képez. Ezek tehát így felelnek meg egymásnak:

Egyszeri mozgás: *mozd-ül*, *mozd-ul-t*, *mozd-i-t* stb.

Gyakori mozgás: *mozog*, *mozg-at* stb.

A szerző a 163. lapon a 123. §-ban azt véli, hogy a *mozg-ít*, *mozd-ít-tá* változott, tehát *g* *d*-vé lett. Ez a változás nem lehetséges itt, ha másutt tapasztalható volna is, mert ezekben a *d* az egyszerűségnek, a *g* pedig a gyakoriságnak jelelője, — mit lehetetlen nem látni.

A 157. lapon, a 113. §-ban az *ik*-et a képzők közzé számítja. Minthogy egyéb is van abban, a mire nézve kétségem van, ide teszem az egész §-t. „Ezen *ik* igen gyakran előforduló képzőnek jelentését könnyen kimagyarázhatjuk, ha eredetét tekintjük. A régibb, p. o. XV. századbeli nyelvelékekben ezen rag majdnem általában *ek* alakban fordul elő; néhány igeörzsben pedig, hol ma *ik* ragot találunk, ugyanazon nyelvelékekben még *en* áll, p. o. *fekszén*, *aluszon*, ma: *fekszik*, *aluszik* stb. Sőt a rövid hangzóval végződő *s* a jelenidőben a gyök- és személyragok közzé *sz-t* fölvevő igeigyekök közül még ma is csak kettő bír, a harmadik személyben, *ik* raggal, t. i. *eszik*, *iszik*; holott a többiek még az eredeti *en* raggal fordulnak elő, p. o. *hiszen*, *leszen*, *veszen*, *teszen*, *viszen*. A mai *ik*

képzőt tehát a korábbi *ek*-re, ezt pedig az eredeti *en*-nek alakjára kell visszavinnünk. Mivel pedig, ha a másutt említett hangcserét, mely szerint $e = \ddot{o}$, tekintetbe vesszük, $en = \ddot{on}$, mely utóbbi a mai nyelvben egyszámú harmadik személybeli névmás : e szerint tehát az *ik* alapjelentése a harmadik személy, mely általában az igének magáraható jelentést ad.“

Itt sok kérdés támad, a melyekre meg kell felelni.

Első kérdés : az *ik* előfordúl-e mint *ek* ? Én avval nem dicsek-hetem, hogy mind végig olvastam volna a régi nyelvemlékeket, még is annyit mennyit olvastam belőlök, sőt épen most is előttem van az akademia által kiadott „Régi magyar nyelvemlékek“ II. kötete, s a Toldy által kiadott Nádor Codex, hogy egy *ik*-es *ek*-et fogjak ki : de se előbbi olvasásimból nem emlékezem egyre is, se jegyzetemben nem találok egyet is, se mostani vadászásomban nem kedvez nekem a szerencse. Azonban lehet, hogy olyan helyeken lap-panganak az *ek*-es *ik*-ek, a melyekre nem bukkantam még. De megengedve is azt, még is bátor vagyok kérdezni a szerzőt, ha sok példáját gyűjtötte-e össze az *ekes ik*eknek ?

De hagyjuk reá, hogy vannak ilyenek : lehet e gondolnunk, hogy ezek *en*-ből lettek ? Van-e egyetlen példa is arra nyelvünkben, hogy egy utóhangu *k* (quorum numerus legio est!) *n*-né változott ? Én nem tudok reá példát, s *ek*-es *ik*-et sehol nem találván még : az első kérdésre azt kell felelnem — míg másképp meg nem győződöm — hogy az *ik* soha se volt *ek*.

Második kérdés : képző-e az *ik* ? Az idézett §-ban Riedl nagyon tétováz, majd képzőnek, majd ragnak nevezvén az *ik*-et. Én azt gondolom, senki előtt nem is látszhatik kétségesnek, hogy az *ik* soha sem lehet képző, ha össze nem akarjuk zavarni, a mit ez a könyv is nagy gonddal megkülönböztet. A képző az igetőhöz új jelentést ad : a rag, akár mint csupasz alanyi rag, akár mint az alanyra ható rag, akár végre mint a meghatározott második vagy harmadik személybeli tárgyra ható rag, örökké csak irányozza az igének jelentését. Úgyde mit teszen az *ik* ? Módosítja, meg bővíti-e p. o. a *tör* igének jelentését, ha *tör-ik*-et mondunk ? Nem, csak irányozza azt. Az *ik* tehát nem képző, hanem rag.

Harmadik kérdés : ha az *ik* csak rag, melyik személybeli raggal cserélődhetik fel ? E kérdésre nagyon könnyű a felelet : a harmadik személybeli raggal p. o. bomol vagy bomlik, fekszen vagy fekszik.

Negyedik kérdés : volt-e vagy van-e a jelentő mód jelen idejének egyesszámú harmadik személyében alanyi rag? E kérdés a magyar igének egy homályos vidékére vezet. Tudjuk és látjuk, hogy ez igéknek : *lát, tud, ül, áll, fél, szel, szalad* stb. stb. nincsen egyesszámú harmadik személybeli alanyi ragjok. De ha a többes számot tekintjük, ott ezt találjuk : *lát-nak, tud-nak, ül-nek, álla-nak, fél-nek, szel-nek, szalad-nak* stb. stb. Hol veszi magát ezen többesi ragnak *n*-je? mert a többes jelelője csak *k*, mit az *ő-k* is bizonyít. Riedl úr felhossa az idézett §-ban, hogy hajdan *aluszon, fekszen* volt; hogy még ma is van : *teszen, leszen, hiszen, veszen, viszen*; tegyük hozzá a *vagyon, van* szót; továbbá a *lön, vön, tön* féléket. Mind ezekben *n* látható. Ím ez az *n* a harmadik személynek alanyi ragja, mely most csak néhány egyesszámú igében él még, de a mely a többes számban a *k* előtt mindenütt megmaradt, így : *tud-nak, tudá-nak, tudta-nak* *). Hogyan történt hát, hogy ez az *n*, mint a harmadik személynek alanyi ragja kiesett? Ha nézzük, hol maradt meg, ebből kitalálhatjuk az okát, miért nem maradt meg másutt.

De mielőtt azt nézzük, lássunk még egy új kérdést, mely már feleletet igényel tőlünk.

Ötödik kérdés : Mit kell tartani arról az *sz-ről*, mely néhány magyar igében a *tő* és az alanyi ragok közt mutatkozik? Az igék imezek :

fek-sz-em, fekv-ém,	e-sz-em, ev-ém;
alu-sz-om, alv-ám,	i-sz-om, iv-ám;
eskü-sz-öm, eskv-ém;	le-sz-ek, lev-ék;
törek-sz-em, törekv-ém,	te-sz-ek, tev-ék;
menek-sz-em, menekv-ém,	hi-sz-ek, hiv-ék;
harag-sz-om, haragv-ám,	ve-sz-ek, vev-ék;
nyug-sz-om, nyugv-ám,	vi-sz-ek, viv-ék.
stb. stb.	

A jelen idő mellé a múlt időt tettem ki, hogy világosabbá legyen a tény. Az *sz-es* igékhez tartoznak a *vonszok, vagyok* és *megyek* is, minthogy harmadik személyök : *vonszon, vagyon, megyen*. Ha a második oszlopba tett igéket vesszük, mint a melyek legvilágosab-

*) Némely író *lön-nek*-et ír, mi nem helyes; mert a *nek* az egyesszámú *n*-nel van felruházva, így : *lön-nek*. — Mellékesen legyen megjegyezve, hogy a múlt alak *tudta-nak* szorosán véve *ige, tudott-ak* pedig *igésnév*.

bak, ezek csak a jelen időben mutatják az *sz-et*, mely helyett a foglalo módban *gy* tűnik elő; a többi időkbén elenyészik az *sz* és a *gy*, mint tudjuk, p. o.

te-sz-ek	te-gy-ek,
tev-ék	ten-nék
tet-tem	tet-tem stb.

Azt mondják talán, hogy a jelentő mód jelenidejének *sz-e* a múltban *v-vé* és *t-vé*, s a foglalo módnak *gy-je* hasonlóképe majd *n-né*, majd *t-vé* változik. De az nem lehet, hogy az *sz* menten *v-vé*, *gy-vé*, *t-vé* és *n-né* is változzék ok nélkül, s ugyanazon egy szóban. Az illető igék töje a *tev-ék*, *tev-ő*, *tev-és* után itélve nyilván *tev*, vagy *te'*, egy *v* vagy *j* utóhanggal. Hogy ez a *v* vagy *j* utóhang a képzők előtt ezek előhangjává változik, természetes; lesz tehát

tev-tem helyett tet-tem	tev-nék helyett ten-nék,
ev-tem „ et-tem	ev-ném „ en-ném,
iv-tam „ it-tam	iv-nám „ in-nám,
lev-tem „ let-tem	lev-nék „ len-nék,
hiv-tem „ hit-tem	hiv-nék „ hin-nék,
vev-tem „ vet-tem	vev-nék „ ven-nék,
viv-tem „ vit-tem	viv-nék „ vin-nék.
stb. stb.	

Ez a nyelv törvényén alapszik. Ámde ez nem fejt meg a jelenidő *sz-ét*. A *tev*, vagy *tej*-hez az *ek* rag nagyon könnyen, s a nyelv hangjainak törvényei szerint is akadály nélkül, hozzájárulhatott volna, így: *tev-ek*, vagy *tej-ek* (teszek helyett). A foglalo mód jelenidjét véve, melynek képzője *j*, azt kell mondanunk, hogy ez szabályosan lett, így: *tev-j*, vagy *tej-j*, mi = *tegy*; tehát *tev-j-ek* = *tegyek* stb. Miért nem lett azonképen a jelenmód jelenje is *tev-ek*, vagy *tej-ek*? A miatt, hogy így a *tejek* alak könnyen elcseréltethetnék a *tegyek* alakkal, nem gondolt a nyelv az *sz-re*; mert másutt sem kerül el az egyhangu, de különböző értelmű alakokat, p. o. *tudja* = scit hoc, és *hogy tudja* = ut sciat hoc. A kérdéses *sz* tehát hangtani ok nélkül volna ott: kell, hogy más oka legyen.

Nézzük a finn nyelvben a megfelelő igéket, melyek is: *syö* = ev, *juo* = iv, *teh* = tev, *vie* = viv, *lie* = lev. Ezek ragozásai következők:

syö-n e-sz-e-m	sö-i-n ev-é-m	syö-ne-n ev-né-m
juo-n i-sz-o-m	jo-i-n iv-á-m	juo-nè-n iv-ná-m
te'-e-n te-sz-e-k	te-i-n tev-é-k	te'e-ne-n tev-né-k
vie-n vi-sz-ek	ve-i-n viv-é-k	vie-ne-n viv-né-k.
	lie-ne-n lev-né-k.	

A megfelelő finn igék töji magánhangzón végződnek, a melyhez a jelenidőben a pusztá alanyi rag járul. Az illető magyar igék nem végződnek magánhangzón, mégsem járul ehhez a pusztá alanyi rag. A megfelelő finn igék múltjában ott van az idő-képző *i*, s az alanyi rag; óhajtó módjukban a módképző *n* és az alanyi rag. Az illető magyar igékben mind azonképen van. (A segédmagánhangzókat mindenütt kitüntettük.) Tehát a finn nyelv tanúsága szerint is a magyar jelenidőbeli *sz* nem tartozik az igetőhöz.

Honnan való, s mit keres itt az *sz*? A magyar nyelv bajosan tud felelni reá; a rokonok közzül a finn sem tud felelni, mert az nem is ismeri az *sz*-et ilyen esetben. A vogul nyelvben már van ilyesmi, ott is néha *sz* járul a jelenidőbeli tőhöz, úgy, hogy ott két jelenidő is van, p. o. *äj* = *iv*, *äj-s-ém* most iszom, de *äj-ém*, iszom, ivó vagyok (ha most nem iszom is); *l'ul'* = *áll*, *l'ul'-s-ém* most állok, *l'ul'-ém* állok; *kal* = hal, *kal-s-ém* épen most halok, *kal-ém* halok, azaz nem vagyok halhatatlan stb. Ez a vogul *s* gyanút ébreszt bennünk, hogy a magyar *sz*-nek is valami oka lehetett, melyet a nyelv már elfelejtett. Menjünk egy másik rokonhoz, az osztjákhoz.

Ez a jelentő mód jelenidejében *d*-t veszzen fel, mely a múltban nincsen meg, p. o.

vej = vev;	ve- <i>d</i> -em	vesz-ek;	vej-em	vev-ék
têv = ev;	tê- <i>d</i> -em	e-sz-em;	têv-em	ev-ém;
pan = tev;	pan- <i>d</i> -em	te-sz-ek;	pan-em	tev-ék;
men = men;	men- <i>d</i> -em	men- <i>d</i> -ek;	men-em	men-ék;
jiv = jö;	ji- <i>d</i> -em	jöv-ök;	jiv-em	jöv-ék;
sêv = szö;	seu- <i>d</i> -em	szöv-ök;	sêv-em	szöv-ék;
mej = ád;	me- <i>d</i> -em	ad-ok;	mej-em	adék.

E néhány példából látjuk, hogy az osztják igének jelenje *d*-t veszzen föl, mely megfelel a magyar *sz*-nek a veszek, eszem, teszek szókban, s a mely megfelel a *megyek* szónak belhangjában lévő annak, a mi több ott az *n*-nél. Az osztják nyelvben tehát szabály, a mi a magyarban kivétel; az osztjákban t. i. a participium praesens *d* kép-

zövel lesz, p. o. *men-da* = menő, s a jelenidő ebből a participiumból alakul.

S most kezdjük sejteni a titkot, melynek jelentését a török nyelvek is tudják. Ezekben is a praesens indicativi a participiumból és az alanyi ragból lesz; ez a participium pedig a törökben *r* a csuvasban *d*, *t* képzővel alakul. Ezt mutassa nekünk a *val* ige, a mely a finnben *ol*, a törökben is *ol*, de a csuvasban *bol* és az osztjákban *üd*.

<i>Finn.</i>	<i>Török.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Osztják.</i>
ole-n	ol-ur-um	vagy-ok	bol-ad-ïp	ût-t-am
ol-et	ol-ur-sun	vagy	bol-ad-ïn	ût-t-an
ole, on	ol-ur	vagyon, van	bol-at'	ût-t
olemme	ol-ur-uz	vagy-unk	bol-at-pïr	ût-t-eu
olette	ol-ur-sïz	vagy-tok	bol-at-tïr	ût-te-den
olevat	ol-ur-lar	vagy-nak	bol-as-se	ût-t-et
ol-i-n	—	val-ék	—	üd-e-n
ol-i-t	—	val-ál	—	üd-e-n
ol-i	—	val-a	—	üd-ô-t
<i>vogul</i> :	ol-s-em	ol-d-ïm	vol-t-am	bol-d-ïm
	ol-s-en	ol-d-ïn	vol-t-ál	bol-d-ïn
	ol-s	ol-dï	vol-t	bol-d-e vagy bol-že.

Tegyük még ide egy-két példát a finn, magyar, osztják és csuvas nyelvekből.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Osztják.</i>	<i>Csuvas.</i>
syö-n	e-sz-e-m	tê-d-em	sij-ad-e-p
syö-t	e-sz-e-l	tê-d-e-n	sij-ad-e-n
syö-vi	e-sz-ik	tê-d-et	sij-at.

te'-e-n	te-sz-e-k	pan-d-e-m	tuv-ad-e-p
te'-e-t	te-sz-e-sz	pan-d-e-n	tuv-ad-e-n
tek-e-e	te-sz-e-n	pan-d-e-t	tuv-at.

Az osztják és csuvas jelenidő tehát azonos, a mennyiben a participialis *d-t* elfogadja, vagy inkább a participiumból lesz.

A magyar nyelvben is az *sz* ott, a hol a jelenidőben előfordul, bizonyosan participialis eredetű. De csak néhány igében maradt meg, mely igék magánhangzó (*alu, fekü, eskü*) vagy félmagánhangzón (*v,*

j) végződnek, mint a *tev, ev, iv* stb. a melyeket tehát így is írhatni: *te', e', i'* stb. Az a participialis képző *d, z, sz*-féle lehetett; s némely igékben a jelen időn kívül is megmaradt, p. o. menek-*sz*-ik, menek-*v*-ém, menek-*e-l*-ni, harag-*sz*-ik, harag-*v*-ám, harag-*u-l*-ni, és harag-*un*-ni stb. Más igékben megcsontosult mintegy, hogy többelinek nézzük már, p. o. az *úsz*-ni szóban, mely a finnben *ui*, a vogulban is *uj*, még a *gúl* képző előtt is, p. o.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Magyar.</i>
ui-n	úsz-o-m	ujgál-ém	úszkál-ok
ui-t	úsz-o-l	ujgál-én	úszká-lsz
ui-vi	úsz-ik	ujgál-i	úszkál.

A *vonni* igében nem csontosult meg az *sz*, legalább Pereszlényi csak a praesensben ismeri még; „*caetera (tempora) supple ex vonok et vonom*“ úgymond, Lásd Toldy „Corpus grammaticorum“ 500. lapját.

A *val men* igéknek *vagyok* és *megyek* alakjaiban rejlik az a participialis tényező. S ezen igék, a melyek azt a régiséget megtartották mind, avval is kitűnnek, hogy a harmadik személyben megőrzötték az alanyi *n* ragot, p. o. *megyen, vagyon, vonszon, teszen, leszen, viszen* stb. *lön, tön* stb.

Nem tudhatjuk, ha vajjon réges régen mindenik igének jelen ideje participiumból alakult-e? Azt látjuk, hogy azon néhány igen kívül, melyek *sz*-esek, a többiek utóhangja nem magánhangzós; azok annál könnyebben ellökték a netaláni participiumi tényezőt. De a mely ok ezt a tényezőt ellökte, az ellökte az alanyi ragot az *n*-et is. Innen van, hogy az alanyi *n* rag és az *sz, d*-féle participiumi tényező együtt maradtak meg, vagy vesztek el.

Hatodik kérdés. Az *n* alanyi ragból válhatott-e *ik*? Nem, mert különböző eredetűek. Az *n* csak alanyi, az *ik* alanyi és az alanyra visszatérő, vagy szenvedő jelentésű. Azt, hogy hajdan *aluszon* volt, s most *alszik* van, csak az ismeretes tényt igazolja, miszerint némely ige *ikes* is, nem is. Így volt az eleitől fogva, kivált tájonként, mint van mai napig, mikor hol *bomol*, hol *bomlik* alakokat hallunk. — Sokáig időztünk ezen §-on; de a tárgy megérdemli a fáradságot és szorosabb megtekintést. —

A 164—167. lapon a *képzők egymásután való következésének törvényeit* tárgyalja helyesen.

Most az *igék összetételét* adja elő, de nem eléggé alaposan és kimerítően, kivált ha a 286. lapon az e) alatt levőket is hozzá vesz-
szük, hol az itteni 127. §-ra hivatkozik. Ily tudományos nyelvtanban
mind az egyes igekötők *eredeti és átvitt* jelentését, mind azoknak tör-
ténéteit, mind kiváltkép szerepöket a szórendben (mi egyik bajossa
a magyar nyelvnek), sokkal terjedelmesbben kellett volna tárgyalni.
Helyet reá a paradigmák megrövidítése által is lehetett szerezni.

Az *igeszók ragozása* 130. lapot foglal el (168—216. lap.).
Először előszámlálja az *igealakok alkatrészeit*, melyek a *személyeket*,
az *időt* és a *módot* fejezik ki. A személyeket *ragok* jelölik, melyek
vagy *egyszerű személyragok* (a tiszta alanyiak), vagy *tárgyi személy-
ragok* (p. o. *l*, a vár-*l*-ak-ban, vagy *ja* a vár-*já*-tok-ban), vagy magá-
raható *személyragok*, melyek az *ikes* igékhez járulnak. — E felosztás
helyes, de kellő is. — Az *idők* osztályozásában szabatos (jóllehet a
kezdő cselekvést jelentő idők nem nagyon szükségesek). — Kime-
rítően tárgyalja az *egyszerű*, a *tárgyi* és a *magárraható* ragozást*),
előbb a *foglaló* (syntheticus) idő-alakokat terjesztvén elő, azután az
összetetteket (analyticus). Ezekre nézve a kellőnél adakozóbb. Ő a
várjak vala, *várj vala*, és *várnék vala* végzetlen múltakat is tudja,
melyek magyar nyelvtani lehetetlenségek.

Röviden, de nem fogyatékosan, tárgyalja a különböző *személy-
ragok*, az *időalakok* és a *módalakok* szerepét a beszédben; valamint
az *igeszó névalakjainak* (infinitivus, részesülő) használatát is.

Az *igehatározóknak* neveit, és képzését hozza fel. Tüzetesebben
és helyesen tárgyalja az állapotjegyzők (tudva, tudván) használa-
tát; egy példában nem világos talán. Azt mondván (a 233. lapon),
hogy a *tudva* alak mind az alanyra, mind a tárgyra érthető, p. o.
ülve láttam őt, meg akarja mutatni, hogy ezt mint fejezte ki a régi
nyelv. Az alanyt értve, úgymond, „a régi nyelv: *ülvém láttam őt*“
mondott; a tárgyat értve pedig: *láttam őt ülvéje*. Nekem úgy lászik,
a régiek e latin mondatot: *vidit eum sedentem* így fejezik vala ki:
látta őt ülvéje; ezt pedig: *vidit eum sedisse*, így: *látta őt ülötte*.

A *kötszók* a 234—240. lapon adatnak elő.

A könyv *harmadik része* a mondatban alapvonalait adja elő.
Ennek a résznek a mondatok felosztása, és értelmezése legbecsesebb

*) Ez utóbbit *hajlításnak* nevezi, az előbbi kettőt *ragozásnak*. — Mint-
ha a kéziratnak vagy szedésnek utolsó javítása nem történt volna meg elég
gonddal; sok helyütt az idézett §-ok száma sincs kitéve.

darabja; ebből nem csak a tanulók, hanem a tanítók is igen sokat fognak tanulni.

Az egyszerű mondat alatt a csupasz és kifejtett mondatot fejtegeti; a kifejtett mondat a jelzőkre, viszonyragokra (247.—268. l.) és viszonyszókra (269. l.) meg az ígéhatózóí bővítésre (272. l.) vezet. Ámbár az írókból kiszedett példák nem kis számmal vannak mindennütt felhozva: e tárgy még sincs eléggé kimerítve. Úgy látszik nekem, hogy ilyen tudományosabb nyelvtanban meg kell ugyan mindent említeni; de ha elég, megérteni a közönségeseket, a kissé nehezebbeket, a kétségeseket bővebben kell tárgyalni; — s erre nem hibáznak az előkészületek is. P. o. a szerző szól ugyan a *beható* rag értelméről, de a „*beteg lett belé*“ szólás megfejtése nem kerülne ki abból. „*Fejébe nyomta a kalapot*“ ezt maga is felhossa: de minden megjegyzés nélkül. Mondjuk: *én beérem avval*. Itt is a *be*-ben rejlik valami, a mi még a tárgyiragozást is szükségelli stb. Felette rövid a viszonyszóknál. De szükséges lett volna kifejtteni, p. o. mikor kell *mellett*, mikor *nál*? vagy egyáltalában egyet jelentő-e a *nál* rag és a *mellett* viszonyzó?

Az összetett mondat alatt természetesen a *mellérendelt*, *főlé- és alárendelt* és a *sokszzerű mondatról* értekeznek, helyesen és világosan.

A *szórendnek* két lapot szán (a 285. 286. lapon), mi a kevesnél is kevesebb. Azok után, miket különösen *Fogarasi János* kitűnő *εἰρηνα*-jával, utána *Szilágyi István*, *Brassai* sok oldalról és bőven előhoztak, nem szabad ily röviden tárgyalni a szórendet, — mely csak ugyan legtöbb figyelmet érdemel.

A munkát egy *függelék* rekeszti be, melyben magyar szók egybe vannak vetve a rokon nyelvű szókkal. Hogy az ily egybevetés lassankint tökéletesebbé válik, bizonyítja a 301. lapon felhozott *úsz* szó, mely a finnben *ui*, az osztjákban *úgyem* (űdem); miért? azt itt mondtuk meg.

Általában itélve, a szerzőnek, mit különben is tudtunk már, igen jó nyelvbölcsélete van, miért is szinte belé szeret az olvasó a könyvébe. De ebben a szótan erősebb, mint a mondattan. Az előadás mindenütt egyszerű és világos, a hol a magyaros szórend ellen nem vétkezik, — mi gyakran történik.

NÉMELY NÉVMASOK HELYES HASZNÁLATÁRÓL.

1. Ki.

A *ki* szóról rendesen azt tanítják, hogy a *ki* személyre, nem dologra vonatkozik. E tan azonban nem kimerítő, mert p. ha azt kérjük, *ki az a szép ember*, s a nevét megtudjuk, ily kérdést is tehetünk: *mi ő*. Világos ebből, hogy a *ki* nem kizárólag vonatkozik személyre. A *ki* és *mi* között e szerint a különbség nem abban áll, hogy amaz személyre, emez pedig dologra vonatkozik, hanem abban, hogy a *ki* mint kérdő-szó, a személynek lényegére mintegy *énjére* (s ezt a tulajdon név jelöli meg), a *mi* pedig mint kérdő-szó, mind személynek mind dolognak nem lényegére hanem *mi-neműségére*, ez vagy az-*féle* vóltára vonatkozik p. ha a szép embernek megtudtuk az *énjét*, a *mi* szóval a *mi-neműségét*, *mi-féle* vóltát (*hivatalbeli, iparos, kereskedő* stb.) akarjuk megtudni. Az a körülmény, hogy a *mi-neműséget* jelentő név szorosb vagy tágasb fogalmú (p. *gyerek* szoros fogalmú, mert csak e két faj-nevet engedi meg *fiu, leány, fém* tágas fogalmú, mert két faj-névnél több tartozik alá p. *arany, ezüst, vas* stb.) a dolgon természetesen mit sem változtat; a mennyiben az első esetben is épen úgy a *mi-csoda* (a *gyerek* concret név levén) szót kell használnunk, mint a másodikban p. *micsoda* gyereke van (röviden *mije* van?) és *micsoda* fém ez?

2. Mi.

A *mi* szónak, azután mit a *ki*-nél róla mondtam, csak azon tulajdonságáról kell szóllanom, miszerint a midőn adjective áll, a *micsoda, miféle* bővebb alakokban is előfordul. Történik pedig ez akkor mindig, ha concret név mellett áll p. *micsoda* v. *miféle kalapot* akarsz venni (gyapjuból vagy szőrből csináltat)? Az abstract nevek

mellé ellenben majd rövid alakjában, majd a most említett bővebben járul, p. *mi bajod van v. micsoda bajod van?* (*fej-fájás, fog-fájás, vesztesség*) stb. Hogy pedig a *mi* szónak akkor is, ha substantive áll, hasonlóan *micsoda*, *miféle* értelme van, a feljebbiekből önként következik, s ez esetben ezt kell hozzá gondolnunk *dolog*; p. *mitől félsz = miféle dologtól félsz? mit ettél = miféle dolgot ettél (káposztát, rétest stb)? mivel mulatod magadat = miféle dologgal mulatod magadat?* (*uvval*, hogy ezt meg ezt teszem; mert nemcsak a tárgy, hanem a cselekvés is lehet különféle).

3. Mily (milyen).

A *mily (milyen)* szó a személynek és dolognak csak milyenségére vonatkozik, p. *milyen lovat akarsz venni?* (*pejt, fakót, feketét*), *milyen ember Péter?* (*szép, jó, rossz, nagy*), *milyenről (lóról) beszéltetek?* (*ólcsóról, drágáról, kicsiről stb*). Nem lehet tagadnom, hogy maga az élő-nyelv is a *mi* vagy *micsoda*, és *milyen* szókat — a mikor adjective állanak — sokszor felcseréli, mert *micsoda* szót használ, a hol *milyen* szó kellene, és megfordítva; p. *milyen lovat akarsz venni?* e kérdést teszi több ízben akkor is, ha azt akarja tudni, hogy angol, magyar, vagy arab ló van-e szándékomban, a mikor tehát így kellene tenni a kérdést: *micsoda lovat stb*. Történik e felcserélés pedig azért, mert nyelvünkben sok fő-nevet mellék-névül is, és sok mellék-nevet fő-névül is használunk. Ilyenek p. a nemzetek nevei *magyar, tót, német stb*. kivétel nélkül; ilyenek az egységtelen v. anyagnevek (nomina materialia) legnagyobb részben, p. *vas, réz, téglá, vályog, bor, buza, árpa, rozs, szilva, alma, üveg, bőr, kender, gyep, posztó stb* (*vas lábos, réz mozsár, téglá ház, vályog kerítés, bor leves, buza kenyér, árpa czipó, rozs liszt, szilva pálinka, alma pép, üveg hordó, bőr nadrág, kender hám, gyep ágy, gyep föld, posztó ruha stb*). Nem csuda azért, ha beszéd közben a *micsoda* és *milyen* szókat fölcseréljük, a mennyiben beszéd közben nincs időnk arról gondolkodni, vajjon az illető név alatt vannak-e fajnevek vagy nincsenek. Másképp áll a dolog az író-nyelvre nézve, mert az író meggondolhatja — s e meggondolást a kifejezés szabatosága ajánlja — hogy a tárgynak egyik vagy másik fajára, vagy a tárgynak csak valamelyik tulajdonságára (milyenségére) akar-e vonatkozni. Szabályul állíthatja pedig föl magának, hogy a *mi*, *micsoda* szóra mindig csak fő-név, a *milyen* szóra pedig mindig csak mellék-

név felelhet (a *magyar*, *német*, *vas*, *bor* stb. szókat úgy kellvén tekinteni, mint faj- és így fő-neveket). A mely író mégis e szabatoság ellen vétne, annak legfeljebb gondatlanságot lehetne szemére vetni; nem gondatlanság, hanem valódi hiba ellenben, ha efféleket ír: *mi nagy* reményem volt, *akármi szép* arcza legyen is stb., mert itt már világosan tulajdonságra (milyenségre) van vonatkozás, a mennyiben a *nagy* és *szép* kétségtelen mellék-(tulajdonság) nevek, s így helyesen csak *mily* (milyen) és *akármily* (akármilyen) állhat.

4. A mely (melyik).

A *mely* szót — a mennyire én tudom — az élő-nyelv alig néhány név mellett használja adjective, helyette rendszeren a *melyik* alakot használván; p. melyik lova döglött meg bátyámnak? (akár két akár több lova van), melyik bűn legnagyobb? substantive pedig a *mely* még gyéresebb használatú, mert p. e szavakra: leraktad már a szekérről, a mi rajta volt? megittattad már a tehenet? a tudakozást így halljuk: *melyikről* nem *melyről*, *melyiket* nem *melyet*. Kétségtelennek látszik azonban, hogy a *mely* alak adjectiv használása hajdanában terjedtebb volt. Bizonyítják ezt e még mai nap is divatban levő szók: *mettől* (= melytől, azaz mely helytől v. mely időponttól), *meddig* (= melyig, azaz mely helyig v. mely idő-pontig), *mennyi* (= melynyi, azaz mely-nyalábú, t. i. az egységtelen nevek mint *bor*, *báza*, *liszt* stb. tömegéről), *mekkora* (= mely kora, azaz mely-mértékű, t. i. az egységes v. köz nevek — nomina appellativa, mint *asztal*, *ablak*, *gyerek*, *állat* stb. terjedelméről). Minthogy már a *mely* és *melyik* között csak az a különbség, hogy amazt rendszeren csak adjective, emezt pedig adjective is substantive is szokták használni, ebből következik, hogy ha a *melyik* szó értékét megismerjük, megismerjük egy-úttal a *mely* szót is. Szükségtelennek tartom a *melyik* szóra sok példákat hozni föl, mert ilyeneket százával csinálhat kiki magának. Legyen elég csak két példa, az egyik concret név mellett, a másik abstract név mellett, jelesül: *melyik szekérnek* van baja, és *melyik bűn* legnagyobb. E példákból azonnal szemünkbe tűnik, hogy a *melyik* két vagy több tárgy közül *egynek* a lényegére mintegy énjére vonatkozik. A *melyiknek* e szerint két tulajdonsága van: egyik, hogy a tárgynak énjére vonatkozik, másik, hogy e tulajdonsága nyilvánítására *legalább két* tárgyra van szüksége; s ez utóbbi tulajdonsága az, mi őt a *ki*, *mi*, *mily* szóktól megkülönbözteti; mer

a *ki* szó a személynek csak énjét; a *mi* szó a személynek v. dolognak csak fáját; a *mily* szó a személynek v. dolognak csak milyenségét veszi tekintetbe akkor, midőn a *melyik* (mely) szó a személynek v. dolognak énjére és számára tekint.

Különös figyelmet érdemelnek továbbá:

1. Az *a ki*, *a mi*, *a mily* (*a milyen*), *a mely* (*a melyik*), még pedig azért, mert ezek (nem úgy mint a *ki*, *mi*, *mily*, *mely*) se kérdő- se kérdő-szerű szerepet soha nem vihetnek. (Kérdő-szerűleg szerepelnek a *ki*, *mi*, *mily*, *mely* p. ily mondatokban:

nem tudom, hogy *ki* beszélte azt
jól jut eszembe, hogy *mi* ujságot beszélt
előre megmondtam, hogy *melyik* erényről szólj
elhatároztam már, hogy *milyen* szint válaszszak.

Osztoznak e tekintetben többi kérdő-szavaink sajátságában; mert nyelvünkben minden kérdő-szó p. *hol*, *hova*, *honnán*, *merre*, *meddig* stb. oly természetű, hogy ha az *a* szócskát maga elébe veszi, kérdő-ereje egészen s annyira elenyészik, hogy még hangsúly által se lehet neki kérdés-erőt adni, holott a hang-súly minden egyéb szót kérdő-szóvá tehet, p.

a lovat? adjam el
a feketét? vegyem meg
megvegyem? a pejt
három? számot tegyek
nekem? adjátok
mellette? megy el az út
erősen? szokott dolgozni stb.;

holott más részről kétségtelen, hogy az

a ki (sokat ígér, keveset ad)
a miről (tegnap beszéltél, azt már rég tudtam)
a milyen (kalapunk van, olyannal köszönünk)
a mely (tyúk sokat kárál, keveset tojik)

szóknak nem vagyunk képesek semmi módon kérdés-erőt kölcsönözni.

2. *Semmi*, még pedig azért, mert ennek helytelen használásával számos germanismust követünk el. Ha egy németből fordított művet vagy hírlapi cikket megtekintünk, száz eset közül kilenczvenben azt tapasztaljuk, hogy a *kein* szó *semmi*-vel van fordítva, holott a né-

met kein-nak a magyar *semmi* csak nagyon ritka esetben felel meg. A *mi* — ha adjective áll — e rövidebbik alakjában csak abstract nevek mellett szokott olykor-olykor szerepelni, concret nevek mellett pedig soha. Természetes már, hogy a *semmi*-nek is — ha adjective áll — ugyanez a szokása; halljuk annál fogva az ilyeneket: nincs semmi *reménységem*, nincs semmi *bajom* stb.; de nem hallunk efféléket: nincs semmi *lovam*, nincs semmi *borom*, hanem helyettök ezeket halljuk: nincs egy *lovam* is (se), és nincs egy csep *borom* *) is (se). A *semmi* szót e szerint a magyar nyelv csak az abstract nevek mellett használja, a concret nevek mellett pedig nem használja soha; ez utóbbiakra nézve azt a szabályt követvén nyelvünk, hogy — ha a concret név egységes név — a *semmi* fogalmát az *egy* s az ezt kísérő *is* vagy *se* szóval fejezi ki, p. Jánostól *egy lovat se* loptak el, vagy: nem loptak el Jánostól *egy lovat is* (se); ha pedig a concret név egységtelen név, a feljebbi szókat még az egységesítő *szem*, *csep*, *darab*, *szikra*, *falat*, *szál*, stb. szókkal pótolja p. egy *szem* búzája se volt; egy *csep* bort se ittam; egy *darab* fájok se volt a télen; egy *szikra* lisztet se kaphattam tőle; egy *falat* kenyeret se ettünk; egy *szál* gyujtókatok se volt stb. Nem tartoznak ide azon esetek, midőn a *semmi* fogalmát kiemelni nem akarjuk, s így valamely névről — akár concret akár abstract — csak tagadólag akarunk szólni, p. most nincs pénzem, nem volt szerencsém, nekem nem volt házam stb.

3. *Valami*. Abból a jelenségből, hogy a *valami* szónak *valamicsoda* alakja nagyon gyéren fordul elő adjective az élő-nyelvben (nem úgy mint ez az illető alap-névmással — *mi* és *micsoda* — történik), sokan azt következtették, hogy a *valami* szót az író-nyelvben adjective nem lehet használni, s azt a tant állíták föl, hogy a *valami* pronomen substantivum, s a *valamely* pronomen adjectivum. Mióta e tant egyik tekintélyes írónk kimondta, azóta nagy gondal kezdjük kikerülni a *valami* szónak adjective használatát, sőt akkor is fölünk használni, ha az illető név abstract név, így p. e helyett: ha *valami bajod* lesz, helyesebbnek tartjuk ezt írni: *valamely* bajod lesz; holott az alap-névmást (*mi*) ez esetben mind az élő-nyelvben mind az író-nyelvben nyugodt lelkiismerettel használjuk. A *mi* pe-

*) *Semmi bor* annyi volna, mint *semmiféle bor*, a mikor a borfajokról van szó; *egy csep bor* *sincs* pedig annyit teszen, hogy általában nincsen bor.

dig a concret neveket illeti, — akár egységesekek, akár egységtelenek ezek — a *valami* szót ezeknél használni, valóságos véteknek tartanók, s ennél fogva így írunk: az asztalon *valamely* könyv (egységes név) volt; *valamely* gabona (egységtelen név) közé rejtőzött. Én azonban úgy látom, hogy e tan felállítása félre-értésből származott, mert a *valami* szót épen oly jogosan használhatjuk adjective az író-nyelvben is, mint a *valamely* szót. A különbség ugyanis a *valami* és *valamely* között — épen úgy mint a *mi* és *mely* között — abban áll, hogy amaz a személynek vagy dolognak *fajára*, emez pedig a személynek vagy dolognak több egyedek képzelete mellett *énjére* vonatkozik. E különbségből következik már, hogy bizvást lehet írunk akár így: vigyázz, hogy *valami* kőbe meg ne üsd a lábodat, akár így: vigyázz, hogy *valamely* kőbe. Az első esetben ugyanis azt akarjuk mondani: vigyázz, hogy *valami-nemül* (fajú) (a nemét hogy t. i. mészkő, gránit kő stb.-e, nem tudom, a bizonytalanságot, a *nem-tudom*-ot a *vala* jelentvén) kőbe stb.; a másodikban pedig azt, hogy több darab kő közül egyikbe v. másikba (nem tudom, melyikbe) meg ne üsd a lábodat. A mi áll egyébiránt a *valami* és *valamely* közötti különbségről, ugyanaz áll a *bármi* *akármi*, és *bármely* *akármely* közötti különbségről is.

Ikes és nem ikés comparativus.

A különbség az *ik-es* és *nem-ik-es* comparativusok és superlativusok között — úgy látszik nekem — abban áll, hogy az erősebb, legerősebb, erősebbek, legerősebbek az illető tárgynak vagy tárgyagnak (személy v. dolog) csupán milyenségére (qualitas) vonatkoznak; az *erősebbik*, *legerősebbik* és az ezen nevezőktől származó többi nevezők (*erősebbike*, *legerősebbike*, *erősebbikünk*, *legerősebbiktek* stb.) pedig az illető tárgynak — mint egyedeknek — számára is vonatkozik. Ha úgy tetszik, nevezzük az *erősebb* stb. alakot milyenségi, az *erősebbik* stb. alakot pedig számi nevezőnek (t. i. az egybehasonlítás alsó v. felső fokán). A milyenségi nevezőt használjuk már, valahányszor a tárgyak számát mellékes dolognak tekintjük, p. *Péter nagyobb Pálnál, ez a fiu legügyesebb volt*; vagy más szóval: a milyenségi nevező (az egybe-hasonlítás alsó fokán mindig két tárgy között, az egybe-hasonlítás felső fokán pedig leg-

alább is három tárgy között) mindig csak a milyenség nagyobb v. legnagyobb mérvét veszi figyelembe. A számi nevező ellenben a milyenség nagyobb v. legnagyobb mérvét mint kész tényt tekintvén, több tárgyak közül *egy*et — de csak is *egy*et — kiszemel, s arra az *ik* raggal közelebről vonatkozik, p. a *kisebbik*, *szerényebb*: e mondatban két személyről van szó (mert comparativus van használva), s a *kisebbik* szóval (illetőleg az *ik* raggal) ki van jelölve egy bizonyos személy, a *szerényebb* szóval pedig annak a milyensége; e mondatban pedig a *legkisebbik ügyes* kettőnél több személyről van szó (mert superlativus van használva), s a *legkisebbik* szóval ki van jelölve egy bizonyos személy, az *ügyes* szóval pedig annak a milyensége. És ez egy különbség az *ik*-es és *nem-ik*-es comparativusok és superlativusok között.

Más különbség az, hogy az *erősebb* és *legerősebb* alakoktól származik többes nevező *erősebbek* és *legerősebbek*; az *erősebbik* és *legerősebbik* alakoktól pedig természetöknél fogva nem származhatnak.

Az *erősebbik* és *legerősebbik* alakok felveszik a birtokos ragozat, s lesznek :

1. *erősebbike*, *legerősebbike*, p. a *fiuk jelesebbike meghalt*, a *két testvér vagyonosabbika sokszor meglátogatott*; mint szintén a *fiuk legjelesebbike* (kettőnél több), és a *testvérek legvagyonosabbika* (kettőnél több). Egyébiránt a szerkezeti nevezőt mindig föl lehet cserélni az illető (comparativusi v. superlativusi) nevezővel, p. a *jelesebbik fiu meghalt*, a *legvagyonosabbik testvér meglátogatott*; vagy pedig így : a *fiuk közül a jelesebbik*, a *testvérek közül a legvagyonosabbik*.

2. Az *erősebbikünk*, a *legerősebbikünk* p. a *szerényebbikünket* (két személy) *megdicsérték*, a *legszerényebbikünk* (kettőnél több-személy) *kapta meg a jutalmat*.

Az *erősebbiktek*, a *legerősebbiktek*, p. a *szebbiktek* (két személy) *nagyon hiu*, és ezt a *koszorút a legszebbiktek* (kettőnél több személy) *foga kapni*.

Az *erősebbikök*, a *legerősebbikök*, p. két fiam van : a *nagyobbikukat mesterségre adom*, és négy lányom van : a *legkisebbikök apáczán ik készül*.

Ezeket hasonlóan föl lehet cserélni az illető nevezőkkel; p. a *szerényebbiket közülünk* *megdicsérték*; *közülünk* a *legszerényebbik* *kapta a jutalmat*; a *szebbik közületek* *nagyon hiu*; ezt a *koszorút a*

legszebbik fogja *közületek* kapni ; a nagyobbikat *közülök* mesterségre adom ; a legkisebbik *közülök* apáczának készül.

J e g y z é s. A mikor így szóllunk : *ezek a leányok dolgozabbak amazoknál, vagy a régi kor emberei erősebbek voltak a mostaniaknál*, csak látszólag van kettőnél több tárgy (itt személyek) a milyen-ségre nézve egybe-hasonlítva ; a mennyiben az , hogy az egybe-hasonlítás alsó fokát csak *két* tárgynál használhatjuk, az ily példákra is kifogás nélkül áll ; mert e példákban a *leányok*, és a régi kor *emberei* csak annyi, mint akármelyik collectiv név, p. *nyáj, nép* stb.

TAKÁCS ISTVÁN.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

20. A magyar és finn többesragok.

A NyKözlemények idei I. s. füzetében (III, 19. stb.) Hunfalvy úrnak Ahlqvist (finn-magyar) nyomozásairól való ismertető értekezésében néhány pontra akadunk, mely némi bővebb fejtegetésre, illetőleg megvitatásra hív föl. Hunfalvy úr a pluralisképző finn *t*-t egynek állítván a magyar *k*-val, ezt mondja róluk (fent 27. l.): „Honnan származik e rag, nem lehet már tudni, de hogy itt azonos a *t* és *k*, bizonyítják azon megfelelő szók, melyekben *k* és *t* váltakozik, p. o. a finn *yksi*, *kaksi* az esztben *üts*, *kats*; magában a magyar *kettő*, *két* szóban is *k* vagy *h* változott *t*-vé, mert *kettő*, *két* nyilván *keht*, ez meg *kekt*-ből való.“ Semmit sem szólván az állítás ellen, először csak azt alapítsuk meg, miben áll tulajdonképen ez állítás, a mennyiben hangtani betű-váltakozásra vonatkozik, és mire szolgálnak a bizonyítékok. Az állítás azt tartalmazza, hogy egy *f i n n t = m a g y a r k*; továbbá, tekintetbe véve, hogy a szó végén mindig önhangzó után álló pluralisragbetűről van szó, hogy semmiféle mássalhangzóval közvetlen össze nem kötött vagy érintkező finn *t = szintilyen magyar k*; végre, tudva levén, hogy a hangzók helyzete nagyon is tekintetbe venni való a hangtani fejlődésükre vagy elváltozásukra nézve, hogy szó végén való finn *t = ugyanily magyar k*. Már most nézzük, mire szolgálnak a bizonyítékok. Először is azt mutatják, hogy *f i n n k = e s z t t*, még pedig olyan *k* és *t* ezek, melyek közvetlen össze vannak kötve vagy érintkeznek *s*-szel, tehát tulajdonképen azt, hogy finn *ks = eszt ts*; végre azt, hogy egy magyar *h* v. *k* (*keht*, *kekt*, mely mindenesetre egyszersmind finn *h*, *k* a *kahte* és *kaksi*-ban) a *m a g y a r*ban lett *t*-vé, még pedig közvetlen rá következő *t* előtt, tehát tulajdonképen azt, hogy magyar *ht*, vagy *kt* helyett

állott be *tt* (a mikor is csak a *kettő* alakot vehetjük számba, mely a szintén substantive használt cseremisiz *kokta*-hoz hasonlítható, míg *két* a megrövidült *kok*-nak (e h. *kokt*) felelhet még; a *két* pedig kétség nélkül hosszú önhangzójába olvasztotta el a *kekt*-beli második gutturalist). Látjuk immár, hogy az állítás között és a között a mit bizonyítanak a bizonyítékok, lényeges különbség van, vagyis hogy a bizonyítékok azon állítás bebizonyítására nem is szolgálhatnak. Mert valóban, hogy egy magyar *kekt* lett *kettő* ez teljességgel olyan, milyen az hogy latin *directo*, *octo* lett az olaszban *diritto*, *otto*; ámde azért mégsem lett a latin *foco* az olaszban *foto*, hanem maradt *foco*, a *lacu* nem *lato*, v. *lado*, hanem *lago*, a francziában *lac* stb. Azaz ha *kt* lesz *tt*-vé, ebből korántsem következtethetni, hogy magában álló *k* is *t*-vé lehessen; mert amannak látható oka a consonansok assimilatiója, mely e hangváltásnak az egyszerű *k* = *t*-ra való bizonyító erejét megsemmisíti. Szintén csak az assimilatiónak egy neme, ha finn *ks*-ből az eszben lesz *ts*, mert a dentalis *s* magához közelebb vonja a *k* jellemét is, azaz dentalist tesz helyébe. Nem lehet kétség a felől, hogy ha a fentebbi állítást (finn *t* = *k* pluralisrag) ugyancsak be akarnók erősen is meggyőzőleg bizonyítani, ez csak olyan hasonlítási példák elegendő számával lehetne, milyenek ezek v o l n á n a k, hogy p. o. f i n n *küte* (käsi) = m a g y a r *kék* volna (és nem *kéz*), vagy *viite*, *kuute* (cseremisiz *vit*, *kut*) = magy. *ök*, *hak* (és nem *öt*, *hat*) stb. — A már említett bizonyítékokon kívül azonban meg ezeket olvassuk (fent 27. l.): hogy „a finnben *hiekkä* és *hieta* homok, *kaupunki* és *kaupunti* város, *vaiki* és *vaiti* hallgass; s hogy Ahlqvist a svéd *trana* és német *kranich*, a svéd *tvär* és a német *quer* szókat is hozza föl annak bebizonyítására, hogy általános hangtörvény szerint váltja föl a *t*-t a *k*, s megfordítva.“ Semmi esetre nem elégedhetnénk meg ily kevés példával, mikor egy „általános hangtörvény“ megalapításáról volna szó, s ha bár még néhányval szaporítható volna is e példák száma, még sem adnának egyebet, mint az itt vagy ott előforduló kivételes hangcsere jelenségét, nem pedig a l t a l á n o s hangtörvényt. S különösen ily formulázatban nem fogadhatnók el ezt a hangtörvényt, hogy ez akár „megfordítva“ is álljon, mert ez nem nagyon módszeres licentia volna, melynek segítségével sok eredményt, de igen kevés biztos meggyőződést bírnánk elérni. Különben, az idézett példákra tekintve, ezek először a szóközépi *k* és *t* néha történő fölcserélődését mutatják egyedül a finnben, tehát nem ennek

a jelenségnek a magyar és finn közti létezését is; továbbá azt, hogy egy n után álló $k = t$, azaz $nk = nt$, a mi az által magyarázódik meg, hogy vagy az nk gutturalis n -je dentalissá csapott át s magához vonta a k -t is, vagy megfordítva, a mi szerint nk vagy nt az eredetibb; végre a svéd *tvär* a német *zwer*-nek igazi megfelelője, és *trana = kranich* annyiban kétséges, hogy az előbbi ó-éjszaki nyelven „schnabel“-t is teszen; s hozzá járúl, hogy az ezekbeli $t = k$, ha el fogadjuk is a példákat alaposaknak, noha helyettük altaji nyelvekből néhány mást lehetne fölhozni, a szókezdetre vonatkoznak, tehát korántsem bizonyíthatnak még a szó végén álló finn $t = k$ magyar k pluralisrag mellett.

Nem érthetünk egyet avval a hangfejlődéssel sem, mely szerint, k , föltéve hogy eredetibb mint t , és csakugyan átmegy t -be, h -vá és t -vé változzék (l. fent. 27. l.); mert ha a k , mely physiologicse tekintve explosiv-hang, szintén explosiv, de előbbre való articuláló helyet kívánó hanggá akar haladni, útja nem vezethet a fricativ hangok során keresztül, azaz, mihelyt h lett a k -ból, vagy akár a vastagabb χ , már nem várhatunk ennek a hangnak előbbre való helyre tolt articulatiojától explosiv t -t, hanem csak fricativ s -t. A mennyire pedig eddigelé a hangváltozások története megalapított, általános tapasztalatként az áll, hogy igen is több ejtési erélyt kívánó explosiv helyett lépett be a könnyebb fricativ hang, de nem megfordítva a már meglevő fricativ helyett az explosiv; e szerint a h v. χ -ból sem mernénk megint t -t eredtetni, mert tudjuk p. o. hogy a német *wasser* lett a *water*-ből, s pedig nem csak tegnap, s bátran mondhatni, hogy soha sem lesz belőle megint *water*, míg csak a felnémet nyelv él és fejlődik.

Hunfalvy úr (fent. 28. l.) a birtokos-ragú magyar többesszám alakoknak (milyenek : *botjaim*, *-jaid*, *-jai*; *botjaink*, *-jaitok*, *-jaik*) megfejtése végett, nehogy azt az absurdumot kelljen hinnünk, mintha az egyes-számú 3.-birtokosragú alakból (*bot-ja*) származnának a több birtokot jelentő 1. és 2. személyi birtokosragú alakok, azt a mindenesetre igen figyelemre méltó sejtelmet mondja ki, hogy hátha ezekben *jak*, *jek* rejlik mint pluralisrag, melynek k -ja i -vé vált? s ha a finn pluralisi i -ben is *jat*, *jät* rejlik, melynek t -je vált i -vé? s e sejtelmét az által is látja némileg támogatva, hogy a fölvett pluralisragalakokkal egyeztetni lehetne a szirjän és votják nyelvek *jas*, *jos* pluralisragját, mely nyelveknek e részben a finn

s ugor nyelvektől való elütését mégis a legnagyobb különösségnek vagy szeszélynek kellene tartani. — Méltó e sejtelem, hogy lényege részleteit és következéseit közelebről vizsgáljuk meg. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy e sejtelem vagy mondjuk inkább e véleményes állítás megalapításában nem szabad, hogy bennünket az a törekvés vezéreljen, hogy a rokonnak s bár közel rokonnak elismert nyelvek rokonságát okvetetlenül a többesi ragalakok egyeztetésével is iparkodjunk igazolni vagy megerősíteni. Mert okunk van hinni, hogy a többes-szám kifejezésére ős altaji nyelvünkben nem csak egyetlen egy anyagszó szolgált, hanem egymás mellett is több, ki sem levén még fejlődve határozottan a többes-szám grammatikai kategóriája sem; s hogy azután a külön való nyelvek hol ezt, hol amazt az anyagszót a többest kifejező raggá fejlesztették. Csak így magyarázható meg, hogy olyan két nyelv is, mely nagyon is közel áll egymáshoz, sokkal közelebb mint a szirjän és votják a finn és magyarhoz, a csak dialectusi különbségű hegyi és erdei cseremis nyelvek merőben különböző többesi-raggal élnek (amaz *vüllä*, emez *šamoč, šamüč*); s hogy az annyira törökös csuvas nyelv nem osztozik a törökség *lar, ler*-féle többesragjában (élvén e helyett *sam, säm* raggal); csak így magyarázható meg, hogy az egy mongol nyelv egymás mellett három vagy négyféle pluralisragot használ, s hogy többnyire ott is, a hol a főnevekhez csak egyféle pluralisrag járul, mégis az 1. és 2.-dik személynévmások másképen képezik pluralisukat. Mind ebből kitűnik, hogy a rokonságra nézve sokkal kevésbé fontos és döntő a pluralisrag azonossága, mint p. o a száinnevek egyezése, s ennél fogva nem is fogjuk nagyon se csudálni se bánni, ha a finn pluralisrag *t* nem találna azonos lenni a magyar *k*-val; vagy egyik sem a szirjän-votják *jas, jos*-szal. De nézük már közelebről a kérdéses sejtelmet vagy állítást.

Föltéve, hogy a magyar pluralisrag birtokos-személyragok előtt *jak, jek*-féle volt, föl kell tenni, hogy ugyanez alakja volt a nem-birtokosragu névszók többesragjának (*k, ok, ak, ök, ek*) is, mert oly nyelvben, a melyben általában csak egyféle közönséges többesi rag van, az nem szokott lenni más mikor még birtokos-ragok járúlnak hozzá. És csakugyan van egy pont a közönséges többesi rag használatában, mely annak a ragnak legalább még teljes egy szótagból állását látszik mutatni: nem az, hogy mássalhangzó végű szóhoz *ok, ok, ök, ek* járúlnak (hal-ak, ház-ak, ember-ek — mert ezekre azt

mondhatná valaki, hogy a *k* előtti vocalis segédhangzó, vagy eredetileg még a névtőhöz tartozott, p. o. *hala-k* = finn *kala*), hanem az, hogy *ú, ü* végű szók után is, hol a segédhangzóra semmi szükség sem látszik lenni, *ak, ek* állhat, hiatussal elválasztva az *ú, ü* szóvégtől: *szomorua-k, keserüek, négylába-k, tökfegyek*. Itt főleg tekintetbe jö az *u, ü* és *ak, ek* közti hiatus, mely nem csak az *ak, ek*-nek külön és önálló szótag voltát biztosítja, hanem egyszersmind azt is sejteti velünk, hogy ezen *ak, ek* előtt volt még valami testesebb elválasztó consonans-elem, mely ezen hiatussá, azaz arab hangtan szerint szólva, *hamzává* gyengült el. Miután épen ennek a helyén a személyragos alakokban (botjaim stb.) a *j*-t találjuk, nem tévedünk, ha, legalább a magyar nyelv bizonyos korára nézve, evvel pótoljuk az *ak, ek* pluralis ragalakat *jak, jek*-ké, nem hallgatván azonban el azt a valószínűséget, hogy ezen *j* eredetibb megelőzője olyan volt, mely nem csak *j*-vé fejlődhetett, hanem másrészt könnyen el is enyészhetett. Tudjuk, hogy szintilyen elenyészhető *j*-je van a 3-dik birtokos személyragnak *ja, je*-nek, melynek eredetét, ha a jakut-törökre (a hol *ta, tü* és *sü, si* van mint teljes ragalak), vagy akár az ugor családbeli osztjákra (hol *t* van) vagy a cseremisze (hol *š, še, že* van) szabad hivatkozni, nagy valószínűséggel lágyított *t* (*ty*) által *t*-ből kell lehoznunk; másrészt látunk egy vastagabb gutturalis-ból fejlődött *j*-t az imperativusban, mely szintén elenyészik némely régies formákban, p. o. *jövetl* = jöjél, jöj (*jöv-hel* helyett, v. ö. az ó-török *göl, gil* az imperativus egyesszámi 2. személyében), *jövetek* e. h. *jöjete-k* (itt egyszersmind emlékeztetünk a *hullhadsza*-féle példákra, hol még *h* van a *j* helyén, v. ö. Magy. Nyelvészet V, 443). E szerint a fölvett *jak, jek* pluralisragbéli *j*-re nézve egyelőre mind a két lehetőséget meg kell engednünk, hogy vagy *t*-hang, vagy vastagabb gutturalis, alkalmasint *h* (= χ) volt hajdani megelőzője, azaz vagy **tak, tek* vagy **hak, hek* az alakja a ragnak. — Ezen, most még el nem dönthető kérdést azonban nyugodtan mellőzhetjük, azon változáshoz fordulván, melyet a *jak, jek* rag további személyragok által szenvedett. Meg kell itt gondolni, hogy e személyragok hozzájárulása és a többes-számragos névszóval való összeforrása nem csak a magyar nyelv történetileg ismert korában ment véghez, hanem olyan korban, melyben a most uralkodó magyar nyelvvalaktani törvények tán még nem alakultak s nem állapodtak meg úgy, a mint most vannak. Igaz, ha most egy *jak, jek*-végű névszóhoz járultatunk hozzá a birtokos személy-

ragokat, nem keletkezhetnek más alakok mint ezek: *jak-om*, *jek-ém*, melyekre nézve a hangtani szabály már oly megmerevedt és hajthatatlan, hogy sehogy sem lehet belőlük *juim*, *jeim*. Ámde ki mondhatja azt, hogy a magyar nyelv történeti kora előtt a pluralis-raggal összeforrván a személyragok, s így a rendes hangfejlődés visszontagságainak kitett hangalaki egészet képezvén, egy *jakom*-féle hangzóegész nem változhatott többé, a nyelvnek azon ismeretes és akkor még tevékenyebb hajlamánál fogva, hogy alakjainak nehézkes úgy szólván feszességén, hangzói teljességén könnyítsen, rövidítsen? És milyen lehetett a jelen esetben e könnyítés menete, némely más nyelvtényeink gondolórávétele mutathatja meg. Van a magyarban *homok* = *jakut kumax* (a törökben *kumak* volna, ha el nem veszti az egész *ak*, *ek* szótvéget, *kum*-mal elégedvén meg), *homlok* = *kojb.-tatár kamak*, *öreg* = *csag.-tör. irig*, *sereg* = *csag. érik* s több ilyen (lásd *Értes.*, *Nyelvt.*, II, 165.). De van megint *velő* (tkp. *velej*) is = *tör. jilik*, *apró* (*apraj*) = *csag. javruk*, *ünő* = *tör. inek*, *jk. inax* stb. (l. *Értes.*, u. o.) Azaz: a magyar nyelv hajdanta explosiv gutturalis végű szavainak részint megtartotta azt a gutturalisát (*k*, *g*), részint elenyésztette, azaz beolvasztotta a megelőző önhangzóba, még pedig, a mint könnyen kipuhatható, *h* és *j* fricativ hangzók közvetítésén át (v. ö. *Értes.*, II, 164. a jegyzetet). Mindenesetre a *jak* többesszám ragja is az explosiv-gutturalis végű szók körébe esik, mintha a törökben akár melyik *ak*-végű szó ellenében állana. A magyar nyelv evvel a *jak*-kal részint úgy bánt mint a *homok*, *homlok* szók végével, mikor t. i. a szó végén álló puszta vagy többnyire mássalhangzóval kezdődő viszonyragok előtt álló pluralisrag gyanánt *k*-val végződött (s ez esetben ily alakkal tartotta meg: *'ak*, *'ek*, *'ok*, *'ök*), részint úgy mint a *velej*, *apraj* (*veleh, *aprah*) szók végével, midőn t. i. az önhangzóval kezdődő 1. és 2.-dik és az annak idejében *j*-vel kezdődő 3.-dik személyi birtokosragok előtt *h*, *j*-vel végződött (*jaj*, *jej*), mely utóbbinak a nyoma főleg abban rejlik, hogy az utána következő önhangzó (mai nyelvünk szerint *o*, *é*: *om*, *ém*, *od*, *éd*, *otok*, *étek*, vagy *u*, *ü*: *unk*, *ünk*, de a mely szintén még ismeretes korban *onk*, *énk* volt) *i*-hangzással állapotott meg, s hasonlóképen a 3.-dik személyragok (*ja*, *je*, *jok*, *jök*) *j*-je után való önhangzó is, miután ennek *j*-je a pluralisrag vég *j*-jevel egyesülhetett*). Ezen utóbbi egész hangváltozás

*) Azon nem kell megütközni, hogy csak a magyar nyelv ismeretes korabeli személyragalakokat rakjuk a pluralis-rag után, nem vevén te-

teljességgel hasonló ahhoz, hogy van rendesen *vél-i*, e. h. *vél-je*, sőt táj szerint *láti* = e. h. *lát-ja*; ha e szerint fogjuk föl a pluralisrag vég-*j*-jének a következő önhangzóra volt hatását, hogy t. i. abba az önhangzóba tökéletesen beleolvadt, hangzását *i*-vé változtatván, megértjük egyszersmind azt is, hogy a *jaj*, *jej*-ről eltűnván a vég-*j*, eléállt a maradé *ja*, *je* után a hiátus, épen úgy a mint *vélj*-ről eltűnván a *j*, pusztá *vél* maradt meg(*vél-i*). Így fogjuk föl a *jaim*, *jeim*, *jaid*, *jeid*, *jai*, *jei*, *jaink*, *jeink*, *jaitok*, *jeitek*, *jaik*, *jeik*, pluralisragot és személyragokat magokban összefoglaló szóvégek keletkezését, mely fölfogásunkból egyszersmind az tűnik ki, hogy az *i* valóban csak félig és másodrendüleg tartozik a pluralisraghoz, jóllehet ilyen összevont alakokban, milyenek népim e. h. népeim (népjeim, nepeim), az egyedüli maradéka a pluralisragnak. Derék része e ragnak mindig a *ja*, *je* (-im, *ja*-id stb.), vagy az *a*, *e* mikor a kezdő *j* is elmarad a nem személyragos alakok hasonlatosságára (uraim, szemeim). Íme fejtegetett fölfogásunk egyszersmind lényegesen különbözik Hunfalvy úrétól, ki fent. a 28. l. azt sejtí, hogy a *jak*, *jek* pluralisragban levő *j* hang miatt válik *i*-vé ugyane ragnak vég-*k*-ja. Hiszen ezen *j*, mely a ragot kezdí, nem is érintkezik a *k*-val, el levén választva tőle *a*, *e* által, ez pedig megmarad még a *k* eltűnte után is; másrészt tudjuk, hogy eredeti *k*, *g* hang valamely szomszéd *j* megvólta nélkül is változhatik *j*-vé; de nem ám önhangzó *i*-vé, mely csak egy már meglévő önhangzóból a *j*-vel együtt keletkezik ver-*i*, láti (= ver-*je*, lát-*ja*).

Hunfalvy úr, a mint a magyar pluralisjegyző *k* helyett volt eredeti teljesebb alaknak a *jak*, *jek*-et, úgy a finn *t* helyett is egy megvólta *jat*, *jüt*-et állít föl (l. fent. a 28. l.). Nem levén még meggyőződve a finn *t* = magyar *k*-ról, vizsgáljuk meg e fölvételt vagy sejtelmet külön, nem nézvé a magyar *k* vagy *jak*, *jek*-re. A fölvétel azt akarja megmagyarázni, hogy hogyan tünhetik elé mint pluralisjegyző a finn pluralisalakokban, a nevezőben *t*, a casusokban *i*, s ebben azon mindenesetre megkértelhetetlen nézetből indul ki, hogy ugyanegy szónak nevezőjében csak nem lehet más pluralisrag mint a többi casusokban. De úgy látszik, e fölvétel mindjárt két nehéz-

kintetbe, hogy *unk*, *tok*, *jok* magok is *m*, *t*, *ja*-ból képződtek egy hozzájárult pluralis-raggal, mely akkorában alkalmasint még nem szállt volt le ezen legrövidebb alakjára. De később ezek álltak elé, és akármikor is, meg kellett lenni az egymással érintkező hangzók hatásának.

ségbe ütközik. Ugyanis föltevén, hogy *jat*, *jüt* volt valaha a finn pluralisrag, mely *ja*-val kezdődik és *t*-vel végződik, következetesen föl kell tenni, hogy épen akkor mikor ilyen bő alakja volt, az egyes számi névtőhöz hozzájárult teljesen, nem hagyván el se elejét (a mit egyáltalában lehetetlen csak képzelni is, és ebből is akarnók megmagyarázni a casusokbeli *i* pluralisjegyet), se végét (hiszen épen ez tűnik elé még most is a nominativusban). Így p. o. ebből *kala* lenne ezen pluralis *kala-jat*: a valósággal létező alak pedig *kalat*. Ebben csak az a csudálatos van, hogy ha *kala-jat* valamikor létezett s így most *kalat*-ba ment át, hogy ez a *j*, mely különben a casusalakokban annyira grassált volna, hogy többnyire a szótó végönhangzóját egészen kiszorította, csak a *kalat*-ban nem hagyott semmi jelét nyomát hajdani létezésének, s nem lett *kalajat*-ból sem *kalait*, sem *kalit* vagy más valami a *kalat* helyett. Ez az első nehézség. A másik a volna, hogy ha *kalajat* volt valamikor a teljes többes-számi tő és ehhez járultak a casusragok, és tegyük hozzá a *ja* össze is húzódott *i*-vé, miért nem tudott a ragnak a vége (*t*) is valahol megmaradni, teszem csak a *na*, *ne* casusragok előtt (**kalajat-na*, *kalait-na*), úgy, hogy legalább az *n* kéttőzéséből volna még látható (*-inna*, *-inne*)? Az első nehézséget ellenben tökéletesen úgy kerüljük el, ha fölveszszük, hogy *t*-vel csak kezdődött a finn pluralisrag, s így nem levén még előtte semmiféle *ja*, *jü*, nem is volt alkalmas arra, hogy az egyszámi névszótó végönhangzójában változást hozzon elé: *kala-t*... Föltenni továbbá csak azt kell, a mit legkönnyebben el is hihetünk, hogy a finn többesrag *t*-vel kezdődvén ezután is még egy kis hangtesttel bírt, mely a nominativusban a *t* mögül elkopott, mert a szó végén egyenesen ki volt téve a kopásnak. Vegyük föl, hogy a finn többesi rag bizonyos korban a *t* után még csak egy önhangzóval bírt, teszem *ta*, *tü* volt, s legott ilyen pluralisragalakból a casusokbeli pluralisjelző *i* is megmagyarázható. Ugyanis csak azt kell statuálni, hogy maga a *t* változik el *j*-vé s ezen *j* a casusokbeli *j* és *i*, miáltal egyúttal a második nehézséget is elkerüljük, nem kellvén már többé gondoskodni a *t* nyomtalan eltűntének megfejtéséről. Hogy *t* olyan helyzetben a melyben a finn többesben is jutott volna, t. i. két önhangzó között (*kala-ta* = *kalat*), általában l e h e t e t t *j*-vé, arra mint megkéthetetlen hangváltozási tény a török *ajak* = *jak. ataχ*-féle példák hozhatók föl (l. fent. a 241. lapon); s hogy a finnben valóban *j*-vé l e t t is a többesragbeli *t*, mutatják ilyen többesbeli

casus indefinitus alakjai, milyen p. o. *jalkoja*, ettől: *jalka*. A *jalkoja*-ban benne van a *jalka* tö, *ta* mint pluralis, és *ta* mint casus-indef. ragja — tehát **jalka-ta-ta*, melynek első *ta*-ja változik *ja*-vá (*jalko-ja-ta*), mert p. o. a genitivusban is tűnik elé (*jalkojen*), hol nincs második *ta*; a második *ta* *t*-je a finn nyelv még ismeretes korában uralkodó hangtvörvény szerint kiesett, épen úgy mint az egyszámban *jalkaa* lesz *jalkata*-ból; e szerint *jalkoja* annyit érne mint *jalkojaa*, a többi casusokban, melyek kezdő mássalhangzója ki nem eshetik, a *ja*-nak *a*-ja szorul ki, s egyéb részletes változásokat mind az alakok összehúzása fejt meg. Nem szabad azonban felejtünk, hogy ha a finn *t* pluralisragnak a casusokban *j*-vé változtát statuáljuk, ezt már a finn nyelv ismeretes kora előtt történt változásnak tekintjük, melynek általános lehetőségét nem lehet kétségbe vonni, de mely a nyelv most megállapodott hangtana szerint már nem történhetnék. Ugyane hangváltozásnak, azt hiszem, még több példáját fogja kideríteni a rokon nyelvekbeli alakhasonlítás: így p. o. a nélkül, hogy most nagyon bizonyítgatni akarnám, azt tartom, hogy a finn *i*-vel képződő múlt csakugyan megfelel a török *dî*, *dî*, *jak. ta* *tä* stb.-félének, az *i* itt is a *t*-ből ellágyúlt *j* és a vele járó önhangzó által hozatván elé (finn *oli* = tör. *oldî*, tat. *boldî*, *jak. buollo* e h. *buolto* vala).

Térjünk most vissza a magyar pluralisragra. Már fentebb mondtuk, hogy ha nem találna is azonos lenni a magyar pluralisrag a finnel, az semmit sem rontja a két nyelv rokonságát. Ám ha mégis eredetileg azonos volna a két rag? — természetesen annál jobb. Hogy ezen azonosság nem úgy fogható föl, hogy a finn *t* (a ragnak kezdete) = magyar *k* (a ragnak vége) legyen, az világosnál világosabb. Hanem csak arra kell utalnunk, hogy a magyar *k* (illetőleg *ak*, *ek* stb.) ragot a *jak*, *jek* alakra vivén vissza, meg kellett engednünk azt a kettős lehetőséget, hogy a *jak*, *jek* kezdő *j*-je is eredetibb vastag gutturalis vagy pedig dentalisból keletkezett; meg arra, hogy a nyelvhasznítás elég példát tudna fölmutatni arra, hogy a finn nyelv a szótök végéről már igen korán elhagyogatta a véggutturalisokat (p. o. *kala* = tör. *balîk*, oly bizonyosan elvesztette a vég *k*-t **kalak*-ról, mint az e tekintetben a finnhez hasonló csuvas *pola*). Ha már most a magyar *jak*, *jek* *j*-jének *t*-t substituálunk, a finn *ta*, *tä*-t pedig **tak*, *täk*-ké egészítjük ki, megvan az azonos ragalak, t. i. **tak*, *täk*, melyből mind a magyar mind a finn külön alakok

folyhattak. Föltaláljuk e ragalakot az osztják *ta, da* vagy *te, de*-ben, a mint ez birtokos személyragok előtt jelenik meg, p. o. pôgor-*d m* sziget-*ei-m*- pôgor-*de-t* szigetei, kerap-*ta-m* hajóim, kerap-*te-t* hajóji; föl az egyik mongol pluralisragban *d*-ben, mely *n*-végű névtők vég *n*-jét kiszorítja (jele hogy *d* az eredet kezdete a ragnak: *morin*, többesben *morid*), s még teljesebben a *bi-de* (mí, *bi* = én)-beli *de*-ben; föl az egyik mandsu pluralisragban, *ta, te*-ben; végre a rag végén való *k*-hang mellett tanuskodik még a lapp *k*, illetőleg *ak* alak (p. o. *ussteb*: *usstebak*, *vuoskon*: *vuoskonak*, *vuoras*: *vuorasak*; l. Rask, lapp. Sproglaere 56. 58. ll.), még pedig azt, hogy ezen *k* nem a rag kezdőbetűje, ugyancsak a lappban mutatja az *s* 3.-dik személyrag után álló dualisrag *ga*, mely mint a *kakt* (lappban *guft* kettő) származéka bizonyos tudunkra gutturalison kezdődik, de hozzá is járúl közvetlenül az *s*-hez (*sga* p. o. *suddo-s-ga*), míg a többesi rag a *k* előtt megtartja önhangzóját (*s-ek*, p. o. *suddo-s-ek*). A lapp nyelv tehát többesragjára nézve oly tökéletesen egybe találkozik a magyarral, mint p. o. a rendszámnevek képzőjére nézve is (*gálmad* = hármad, *gölm* = három).

Hunfalvy úr a szirjän és votják *jas, jos* pluralisragot is a magyar *jak*, finn (szerinte fölvett) *jat*-tal akarja egyeztetni. Eddigi fejtegetésünk szerint csak egy **tak*, **ük* alakban volnának egyeztethetők a finn-magyar többesi ragalakok; s magától értetőleg csak e **tak* alakhoz köthetnők a *jas* azonosságát, ha meg akarnók vitatni. Erre ugyan nyomós szükségét nem látunk; de annyit mégis mondhatnánk, hogy annak abszolút lehetőségét, hogy *jas, jos* alak egy *tak* ős alakból keletkezhetett, meg kell engedni, emlékeztvén arra, hogy gutturalisból igen is fejlődhetik ki sziszegő, még *s* is (ilyen levén az eddigi többnyire *ç*-szel átírt ismeretes szanszkrit palatal *s*; ilyen *s* nem egy van a szláv nyelvekben, p. o. orosz *sot* száz = szkr. *çata*, görög *çator*, *desjai* = szkr. *daçan*, gör. *déça*, *serdce napdja*, *cord*); csak azt kellene előbb nyomozni, vajjon ez általános lehetőség a szirjän és votjákra nézve is áll-e, a mit ez úttal még nem tehetünk.

Fent. a 29. lapon Hunfalvy úr a magyar finn és török személynévadásoknak a rendes többes-képzéstől eltérő többes-alakjait is szóba hozza, különösen azoknak egyszersmind egyesragu és kettősraguságát emelvén ki, p. o. tör. *biz* és *biz-ler*, finn *nyö*, *me* és *me-t*, magyar *mí* (miv, mü) és *mink* (ez utóbbi helyett, mely igazán csak

a *ti-tek*-kel áll egy sorban, inkább a székely *mük*-et lehet vala fölhozni) stb. Hunfalvy úr ezeknek egyesragu elütő többes-képzését egyezőknek találja, mind a magyar-finnben mind a törökben; bizonyosan — úgymond — *miv*, *myö*, *biz*; *tiv*, *työ*, *siz* közt az egyezés majdnem azonosság, mert a magyar *v* (a *miv*, *tiv*-ben) megfelel a török *z*-nek (a *biz*, *siz*-ben); ugyanaz a *v* rejlik a finn *yö*-ben, minélfogva a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai a finn *myö*, *työ*-nek; — ezek többesi ragja tehát *v* és *z*, mely különbözik a rendes finn *t*, magyar *k*, török *lar*, *ler*-től. “ Az ellen nem lehet senkinek sem kifogása, hogy a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai legyenek a finn *myö*, *työ*-nek, valamint *mi*, *tí* a finn *me*, *te*-nek; hanem azt mégsem fogadhatjuk el, mint minden kétségen fölött való bizonyos dolgot, hogy magyar *v* megfelel török *z*-nek, még pedig eredeti azonosságról értve a megfelelést, mert *miv*, *tiv*-nek *biz*, *siz*-zel való azonossága van belőle következtetve, s egyszersmind azon érdekes körülményre figyelmeztet bennünket értekező úr, hogy a finn-magyar és török nyelvek, míg a rendes többesben különböznek egymástól, épen a rendhagyóban (a személynévmások többesében) egyeznek egymással, a miért is alkalmasint ez (az egyező rendhagyó) volt a legősibb, am azt a különböző rendest (*k*, *t*, *lar*,) idő szerint megelőző altaji többes. De még ezen szép következtetések kedvéért sem lehetünk hajlandóbbak az említett hangtani aequatio (magy. *v* = tör. *z* a személynévmásokban) elfogadására. Mert a török *biz*, ha *z* ragját tekintjük, s arra emlékezünk, hogy e *biz* mint önálló személynévmás a jakutban ugyan szintén *bis*, de mint személyrag *bit*, legrövidebb úton a mongol *bide* alakra van visszavive, melyet fentebb is említünk, s melynek nyilván a *de* pluralisragja vagyon, azaz azon rag, mely, ha fentebbi fejtegetésünk eredményét többnek nézzük mint csak valószínűnek, ugyancsak a finn és magyar rendes többesi raggal (*t*, *k*, **tak*) azonos. A mi a *biz*-ről, természetesen a párjáról *siz*-ről is áll. A finn-magyar és török nyelvek tehát sem a rendes többesi ragra nézve nem egyeznek egymással (mert *lar*, *ler* merőben különbözik *t*, **tak*, *tek*-től, s e különbség legjobban szembe tűnik a mongolban, hol egymás mellett léteznek a finn magyar ragnak megfelelő *d* és a *lar*, *ler*-nek megfelelő *nar*, *ner* pluralisragok), sem a rendhagyó többes-képzésre nézve, mely a törökben épen az, mely a finn-magyarban a rendes. Azt sem lehet mondani, hogy ez vagy amaz többesi rag idő szerint megelőzte volna a többit; mert bajos azt

képzelní, hogy ha már egy rag oda ragad bizonyos szókhöz, csak azért kopják megint le róluk, hogy egy nem különb értékű későbbi jövevénynek engedjen helyet; a több pluralisraggal rendelkező mongol nyelv is egy szóban nem ezt a ragot meg a másikat is használja, hanem csak egyet és ugyanazt. Sőt ellenkezőleg a pluralisragok eredeti többfélesége csak úgy érthető meg, ha egy időben keletkezetteknek képzeljük, midőn t. i. a nyelv majd ezzel majd amazzal az anyagszóval kísértgeti vala meg a többes-szám kifejezését. Végre meg lehet még jegyezni, hogy a török nyelv, noha az 1. és 2. személynévmások többeseinek pleonasticus másodragozására nézve egyezik a finn-magyar nyelvekkel (értve t. i. annak módját, nem magát a ragot), mégis az által különbözik ezektől, hogy tulajdonképen nincs 3. személynévmása, legalább nincs önálló, hanem e helyett kénytelen mutatónévmással élni, míg a magyarnak van *ő*-je (*iv*, *ü*: az *ő* házuk) és kettősragu *ők*-je, a finnek meg a *hän*-től egyragu *he*, kettősragu *het*-je. Csak az egy jakutban van 3. személynévmás *kini*; de ez nem részesül a rendhagyó többesben, hanem, mint akármely más névszó, *kinilär*-ré lesz.

21. Magyar viszonyragok és postpositiók.

Szintén fent. a 30—38. lapokon Hunfalvy úr a finn viszonyragokról, azok összetételeiről és osztályozásáról, s másfelől a magyar viszonyragoknak hasonló természetéről s a finnek némileg megfelelő csoportosulásáról szól. Az általános helyi viszony ragjai a finnben *na*, *ne*, *ta* (essivus, lativus, ablativus) levén, ezek közül a *na*-t megtalálja értekező úr a magyar helyjelelő *n*-ben (ház-*on*, Pesten stb.), és „az ablativus *ta* is nyilván megvan a magyar *tól*, *től* viszonyítóban, melynek *l*-je összetétel útján járult a tőhöz.“ Hanem mit mondanak ehhez a *tól*, *től* társai, *ról*, *ből*? Azt mondják, hogy *ők* nem általános viszonyjelelők, hanem egyike a fölszín(-*ról*), másika a belsőség(-*ből*) viszonyragjai közül való, és hasonlóképen a *től* a közelség viszonyragjai közül való, melyek csak a külső helyviszonyok sorába tehetők, nem az általánosokéba; tehát *től* értékileg csak a finn összetett ablativusraggal *l-ta*-val vethető egybe, a melyben az *l*, mint a külső helyviszonyt kifejező hely-alapszó maradványa, a magyar *től* kezdetének felel meg, s az általános viszonyrag (a távozást jelentő *ta*) a *től* végével áll szemben. Mert a dolog természete hozza magával, hogy a belsőséget, fölszint, közelséget stb. jelentő alapszók előtte álljanak az általános viszonyítóknak, melyek rajtok még csak

az otlétet, otlétbe jutást, otlétből távozást fejezik ki, p. o. magy. *ben* (benn, bent), *be* (belé), *ből* (belől) — s szintig a finn *s-na* (-ssa), *s-ne* (-sen, -har), *s-tu* (*sta*). A *tól*, *töltre* nézve tehát most ezen kérdések támadnak: mi tulajdonképen az alapszó benne, és lehet-e föltalálni annak párját a rokonnyelvekben? továbbá: általános viszonyragja (melyhez nyilván a vég-*l* tartozik) vajjon van-e valamely viszonyban a finn távolító *ta* raggal? s végre: kimutatható-e valamely egyezés a magyar, ugor és török nyelvek közt a három egyszerű általános viszonyragra nézve?

A *tól*, *től* nyilván a közelségből-távozást jelentő postpositio (hadd nevezzük így a valamely alapszóból és általános ragból összetett viszonyragokat, és egyszerűen viszonyragoknak a csupa általánosokat). Csakhogy nincsenek mellette az ugyanazon alapszóból készült közelbenlétet és közelbejutást jelentő postpositiók, helyettük *nál*, *nél* és *hoz*, *höz* levén. A mennyire a *vól*, mely *raj-t* és *re-á*, *rejá* szerint meg *ból*, *ből* = *balól*, *belől* szerint **raj-ól*, *rah-ól*-ből lett és **raj*, *rah*-féle alapszóból alakul, enged a *től*-re is gyanítva következtetni, ennek **tej*, *teh*-féle alapszavát állíthatnók föl. Ezt legkönnyebben a mongol *taγan*, *tegen* (dagan, degen) postpositióval egyeztetetheti, mely egyszersmind dativusi (közelítő) és locativusi jelentéssel van, mely tehát nincs meghatározó irányraggal, vagyis csupa postpositionalis alapszó gyanánt áll előttünk; e mongol *taγan*, *tegen*-hez megint a szirjän és votják *din* csatlakozik, mely már csak a háromféle irányraggal fordul elé: szirj. *din-ö*, votj. *din-ä* = -hoz, -hez; szirj. *din-in*, votj. *din-in* = -nál, -nél; szirj.-votj. *din-iš*, = -tól, -től. Véleményem szerint megfelel ennek a törökség részéről (mely különben a magyar *hoz*-nak is mutathatja föl párját a török *kat*, *kojbál kaz*-ban) a csuvas szintén postpositionalis alapszó *šom* (l. NyK. II, 31.), mely = török *jak-in*, *kojb. d'agan* közel (csuvas szókezdő s calthatatlanul tör. *j*-re mutat, l. fent. 245. l.; a közbenső gutturalis elenyészése nem ritka jelenség a csuvasban a török ellenében; csuv. *m* = tör. *n* van ebben is *tom-dir* = *don ruha*), melynek azonban *d'ag* a fogalmat jelentő alaprésze, a mint a másképen végződő karagasz *t'ög-aš* közel (casusragokkal adverbiumokat képező: *t'ögäška* közelbe, *t'ögäšta*, közelben, *t'ögäšten* közelből) mutatja. Midőn így a sejtett magyar **teh*, *tej**)-ből indulván ki, török **jak-in*, *kojb.*

*) Ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio. V. ö. alább a 305. l.

d'ag-an (csuv. *šo-m*)-hoz értünk, e két végpont egymással szembe kerülése annyival kevésbé lephet meg bennünket, mert elvitázhatalan néhány példánk van rá, hogy székezdő tör. *j* magy. *t*-nek is áll ellenében, akár csak a *jap*-ísmak = *tap*-adni vagy *jaz* (jak. *sās*, kojb. *t'as*) = *tavasz*-t engedjük is meg. Különbén magából a magyarból is *táj* (obben: dél *táj*-tt, *tájá*-ban) hozható föl a *teh, *tej* párjaként, a miben a *táj* mélyhangusága sem lehet akadály.

A *től* postpositionalis alapszavát jóformán immár meghatároztuk; mit kell benne, hasonló magyar alakok szerint, általános irányragnak tartani, az sem lehet kétes: nem mást mint *ól*, *öl*-t, úgy hogy *től* = *tej-öl, *teh-öl*. A magy. *ól*, *öl* volna tehát az ablativusi irányrag, melynek a hosszú önhangzó is mindenesetre lényeges része, nem csak az *l*. Mert különben megvan neki szép párja a vogul *el*-ben (*jol-el* alól stb.). De vajjon az *ól*, vog.*el*-nek *l* mássalhangzója eredeti-e? A vogul testvérének, az osztjáknak *ivet* (*êvet*) ablativusragja van, mely elég hosszú ugyan arra, hogy Castrén egy elveszett postpositióból eredetnek mondja, de melynek vég *t*-je is mindenesetre a vogul-magyar *l*-nek felel meg (tudva, hogy épen a vogul-magyar szeretik az *l*-t sok osztják *t* ellenében: p. o. *toll*, vog. *taul*, osztj. *tôgot* stb.); s hogy az osztják *ivet*-ben csakugyan a *t* jelenti a távollítást, mutatja a *na* locativrag mellett még néha előforduló hosszabb *ivena*, *iven* (*ive-na*, *ive-n*), mutatja m'g néhány osztják adverbium is, p. o. *avas-ta* alulról (*avas-vôt* al-szél), *çovat-ta*, surgut dial. *kovatl-ta* messziről, *vanet-ta*, *vanetl-ta* közléről, *kâmet-ta*, *kâmetl ta* stb. kívülről. Ezen osztják adverbiumoktól egyenesen áttérhetünk a mordvin *ingel-dü* elől és elülről, *ftal-da* mögül és hátulról, *kovil-da* honnan, *tovil-da* onnanféle postpositiók és adverbiumokra, a melyekben mind a *da* ablativusi irányrag van; ezek meg átvezetnek a cseremisiz *c* (hegyi dial.), *č* (Reguly, erdei dial.) ragra, a melynek Regulynál itt-ott még az eredetére visszamutató *t* alakját találjuk, p. o. *šengal-tól* lesz *šengaç* hátulról (*šengal-č* helyett, mint *šengak* c. h.: *šengal-k*, *šengalka* hátra, v. ö. *šengal-ne* hátul, *šengal-an* hátra), *lívüil* alj-tól lesz *lívüč* alól (v. ö. *líväl-ne*, *lívälan*, *líväk*) stb.; a cseremisiz *č* (*t'*, *c*)-hez csatlakozik végre a votják-szirjän *š*, p. o. votj. *šor'is* közöl, -től (v. ö. *šor'in* közé), *kü'is* honnét (*kü'in* hol), *ot'is* onnét (*ot'in* ott), *tat'is* innét (*tat'in* itt) stb. *). — Így megértjük a magy. -*ól*, *öl*, vogul *el* *l*-jének

*) Ha itt a szirjän-votják *š* ragot is pusztá ablativusi irányragnak aesszük, azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy a votjékban ezen *š* rag után,

mivoltát, hogy t. i. a z osztják *t*, *ta*, mordvin *da*, *dä*, cseremisiz *t'*, *c*, *č*, szirjän és votják *š*-nek megfelelőleg ablativusi irány-rag, s látjuk így, hogy a magy. *től*, *től*-ben nem a *t*, hanem az *l* az, a mi a finn *ta*, *tä* ablativusi irányragnak felel meg. De a hosszú *ó*, *ö*, mely még az *l* előtt van, csak nem magyarázható értéktelen segédhangzónak, s a vogul *el*-nek *e*-je is aligha nem megvolt hosszúságból rövidült el. Talán nem nagy merészség azt sejteni, hogy mind a kettő, a magy. *ól*, *öl* s a vogul *el* ugyancsak az osztják *ivet* összevontabb és rövidült párjai, azaz, hogy nem egyszerű irányragok, hanem egyazon irányragos postpositio alakjai, melynek megint alapszava nyilván az osztják *ive* (magy. *ó*, *ö*, vogul *e*), melylyel meglehet a cseremisiz ablativusi *ge-č* van összefüggében. Hogy pedig a magyarban ilyen postpositiók, mint *al-ól*, *fel-ől*, *belől* (*ből*), **rajól* (*ról*), **tejől* (*től*), alapszavaikból nem egyenesen ablativusi irányraggal, hanem szintén postpositióval képeztetnek, nem fogjuk különösnek találni, ha látjuk, hogy az osztják nem csak a csupa irányraggal (*ta*-val) képezi ablativusi postpositióit (*it-ta*, *itl-ta* alól), hanem még többet is a teljes *ivet*-tel, p. o. *itpívet* elől, *oxtívet* fölülről, *ról*, *írvét* (vagy *pire'ta*) hátulról, *pungadívet* mellől, *kuttebívet* közepe felől, *tibívet* belől, ből. — A magyar

midőn még személyragok járulnak hozzá, *t* betű toldatik közbe, p. o. *doristim* (nem *doríšim*), s azt következtethetné belőle, hogy nem *š*, hanem *st* a rag, mely a finn összetett elativusnak (*s-ta*) felel meg. E fölfogás ellen azonban több ok szól. Először az *š* ragnak bővebb *šen* alakja levén, nincs ott a *t* betoldása, pedig ha eredeti és az értelemre szükséges, hangtanilag szintoly jól állhatna, mint a személynévmások előtt; másodsor a votják legközelebbi testvérnelve, a szirjän nem tud ezen *t* betoldásról semmit: *diniš* 2-dik személyraggal lesz *dinsid* (nem: diništid), *böríš* 3-dik személyraggal *böršis* (nem: börtíšis), *doríš* — *dorsis* stb.; harmadszor a cseremisiz *č* (*c*, *t*) kétségtelenül megfelel a votják *š*-nek, p. o. a (*leč*, *lec*, *let'*) postpositióban, valamint a hosszabb *čen* (*cen*) a votj. *šen*-nek (*lečen* = *lešen*), azon elem pedig, melyet a finn *s-ta*-val egynek vett *st* *š*-jében kellene látni, t. i. a belsőség alapszava (melyből képződnek inessivus, illativus, elativus), megvan a cseremisiz *š-ta* locativus (inessivus) és *š-ka* (illativus) összetett ragokban, melyekkel egyebek közt a *kušto*, *tušto* hol, ott, *kuško*, *tuško* hová, oda helyadverbiumok készülnek; ámde ablativusi irányraggal e helyadverbiumok *kušeč*, *tušeč* vagy *kušečen*, *tušečen* (hegyi dial. szerint: *kušec*, *kušecen* stb.), a mi nyilván mutatja, hogy a cseremisiz *č*, *čen* (*c*, *cen*), s tehát a votják *š*, *šen* is más elem, mint a cseremisiz *šta*, *ška*-beli *š*, vagy a finn *sta*-beli *s*. Az említett votják *t*-betoldás, akármily különös is, s akármily (tán széphangzati) okból eredt is, semmi esetre nem eredeti, és az *š*-értékére nézve befolyhatónak nem tekinthető.

től (*tej-ől) tehát még az által is különbözik a finn *l-ta*-tól, valamint *ből* (*belől*) a *s-ta*-tól, hogy az általános irányrag nem közvetlenül járul a közelséget, belsőséget jelentő alapszóhoz, hanem egy második postpositívó alapszó közvetítésével, míg a finnben e közvetítés nincsen.

Most a fentebb kitűzött harmadik kérdésünkhöz fordulva, hogy mily egyezés mutatható ki a magyar-finn, ugor és török nyelvek közt az eredeti általános irányragokra nézve, melyek az essivus, lativus viszonyát fejezik ki, — egyelőre a még tisztába korántsem hozott magyar és vogul e nemű ragokat számításán kívül kell hagynunk, várván, hogy a többiek összeállításából mit nyerhetünk talán a magyar ragok földelésére nézve is. — Legegyszerűbbek a török viszonyragok:

essivus (locativus) : *ta, te (da, de)*,

lativus (dativus) : *ka, ke (ga, ge)*,

ablativus — : *tan, ten (dan, den)*, csag-tör. *d'in, din* is.

Ezen irányragokkal képeztetnek, a mint tudjuk, rendszeren a specialis helyviszonyokra vonatkozó postpositívók. — A cseremiszből megvan a locativusi *ta* (*š-ta* összetett locativusragban) s a lativusi *ka* (*š-ka* illativusban, meg számos lativusi postpositívók és adverbiumokban), — tehát egyezően a törökkel; ablativusi irányragul találtuk a *č-t* (*c, t'*), mely hosszabb alakjában *čen* (*cen, *t'en*), a miből miután e *č-t* = osztj. *t, ta*, mordvin *da, dā*-nek ismertük föl, a *ten* (*t'en*) eredetibb, még pedig szintén a török *tan, ten*-nek megfelelő alak könnyen következtethető. Az osztjákban van lativusi ragul *ka, ga* (adverbiumokban, közönségesen *ja, a*) = tör. *ka, ga*. Votják-szirjän *ü, ö* = cseremis *ka*, p. o. *vilä* (szirj. *vilö*) fölé, fölfelé, reá, = cserem. *vilka, vülkö*. Ezenkívül pedig a cseremis az essivus-viszonyt még *na, ne*-vel jelöli, meg a lativusit *an*-nal adverbiumok és postpositívókban, p. o. *livül-ne, livül-an, derne (dene), daran, lan* (dativus-postpositio, ugyanattól az alapszótól, a melytől *leč*) stb. A szirjän-votják essivusrag *in* : *vilin* fölött, rajt (= cserem. *vilna, vül-nö*), *dorin* mellett (= cserem. *dorno, derne — dono, dene*); szintígy az osztjákban az essivus (locativus) *na* (*ne, n*)-nel van. A mordvinban van, a fentebb említett ablativusi *da, dā*-n kívül, még locativ *a, ä* (adverbiumokban és az inessivusi *sa* = *s-a*-ban; v. ö. *kos-a* hol = cserem. *kuš-to*); lativus-rag *u, i* (*al-u* alá, *ingel-i* elé, eléfelé, = ersza-mordvin *ov, ev*; v. ö. még a ezekben : *koz-a* hova, *toz-a* oda

= cserem. *kuš-ko*, *tuš-ko*). A finn essivus, lativus, ablativusragok: *na*, *ne*, *ta* (l. fent. 30. l.), a mihez még Ahlqvist jegyzetét (Mordv. gram. 69. §.) lehet tenni, hogy a mordvin-féle lativusnak is van a finnben meg némi nyoma: *kotio* (ettől: *koti*) haza (a melyben *i* és *o* között bátran egy gutturalist hihetünk elenyészettnek: *koti-'o*). Állítjuk össze már ezeket:

Essivus:	Ablativus:	Lativus:
tör. <i>ta</i> , <i>te</i>	tör. <i>tan</i> , <i>ten</i>	tör. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ke</i> , <i>ge</i>)
cserem. <i>ta</i> , <i>ne</i>	cserem. <i>čen</i> , <i>cen</i> (č, c, f)	cserem. <i>ka</i> , <i>an</i>
szirj. <i>voj.</i> <i>in</i>	sz. <i>voj.</i> <i>šen</i> (š)	sz. <i>voj.</i> <i>ä</i> , <i>ö</i>
osztj.- <i>na</i> (<i>ne</i> , <i>n</i>)	osztj. <i>t</i> , <i>ta</i>	osztj. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ja</i> , <i>a</i>)
mordv. <i>a</i> , <i>ä</i>	mordv. <i>da</i> , <i>dä</i>	mordv. <i>u</i> , <i>i</i> (<i>a</i>)
finn. <i>na</i>	finn. <i>ta</i> , <i>tä</i>	finn. <i>ne</i> , 'o.

Látjuk ez összeállításból, hogy a legnagyobb egyezés van az ablativusi ragra nézve, mely kivétel nélkül *t*-vel (vagy annak helyettesével) kezdődik; e mellett az a körülmény, hogy e ragnak *n*-végű török alakja, mely is egyedül különbözteti a locativusi *ta*-tól, megvan még a cseremisiz, *voják*-szirjän nyelvekben, jóformán följogosít azt az osztják, mordvin és finnben is megvoltnak hinni, az ezekbeli *ta-tan* ná egészítvén ki. Ezen utóbbi nyelvek ugyanis annyival könnyebben elejthették a rag *vég-n*-jét, mert nincs ott a *ta* mint locativusrag, melytől amazt meg kellene különböztetni. — Valamennyiében az idézett nyelveknek megvan a *ka* lativusrag is, mert azt kell látnunk a szirjän-*voják* *ä*, *ö*-ben, mely épen úgy ejtette el a különben legkönnyebben eltűnni szokott gutturalist, mint maga a törökség között az oszmani-török; azt kell látnunk a mordvin *a*-ban, míg az *u*, *i*, illetőleg *ov*, *ev* alkalmasint csak a *v*-ben tükrözi vissza a *ka* rag gutturalisát, az egész *ov*, *ev* tulajdonképen összetett rag, azaz postpositio lévén; azt találjuk végre a finn *koti-o*-ban is. De van a *ka* rag mellett még egy *n*-es lativusi rag a cseremisiz *an*, finn *ne*-ben; a mint látszik, csak a finn-ugor nyelvek szeretik ezt, noha megjegyezni való, hogy az osztjáknak csak a *ka* ragja van. Azonban a törökségben is akadunk nyomára, ha a csuvas néha *na* v. *ne*-vel készülő dativust nem az accusativusi török *ni* hibás túlterjeszkedéséből magyarázzuk meg. — Nagyobb tere van az *n*-es ragnak az essivus (locativus)-ra nézve, hol a *ta*-val csak a török és cseremisiz bírnak, s ez is *ne* mellett; sőt a törökségben egyes esetekben ily *n*-es rag eléfordulását venni

észre, p. o. *ku-čan* mikor = *ka-čayin, *čay* = kor-ból, v. ö. csuvas *čoh-ne*-korban, kor-tt. A mindenesetre csonka mordvin *a, ű-t* kérdés vajjon a *ta* vagy *na* raghoz kell-e számítani; azt hiszem az utóbbihoz, már csak azért is, mert a *ta* ablativusi ragtól különböznie kell. — Azt látván, hogy *n*-es ragalakok mind lativusi mind essivusi jelentésben szerepelnek, és tudván, hogy a két-féle jelentés között korántsem oly nagy a fogalmi különbség, mint akármelyik között és az ablativusi között, sőt a kettő közt igen nagy az átmeneti lehetőség: könnyen arra a sejtelemre jöhetni, hogy csak egy alapformából keletkeztek ezen *n*-es ragalakok, még pedig eredetileg essiv (locativ) jelentéssel, minthogy csak a *ka* lativusrag az, mely soha sem találkozik essivust jelentőleg.

Nézzük már most egy kicsit a magyar általános viszonyragokat (irányragokat), Hunfalvy úr (fent. a 31. lapon adott) előadására vonatkozólag. Abban mindenekelőtt meg kell kételnünk azt, hogy egy csupa névmásos helyadverbiumokról észrevett magyar *l*essivus (locativus)-rag létezzék — értve az *l*-t ebben: *hol*, *schol*. Mert előbb mégis meg kellene vizsgálni, vajjon ily adverbiumban nem lappang-e a névmásos *s* a viszonyragon kívül még egy közvetítő, hely, táj-t jelentő szó, megfelelőleg az idő-adverbiumokban észrevehető idő-, kor-t jelentő szónak; még azt is, vajjon ezen helyjelentő szó után nem kopott-e talán egészen el a tulajdonképi viszonyrag, a mint csakugyan elkopott p. o. *mikor*, *azonnal*-ról. Ily vizsgálás közben mindjárt útba igazíthatnak bennünket a *hol* ismeretes mellékalakjai: *hun*, *hán* és *hutt*, azaz *hult* (ebben: *sohutt*, *sohult*); és legrövidebben célhoz juttat a mordvin *kovilda* v. *kolda* honnét, melyről elhagyván az ablativusi *da* ragot, marad *kovil*, *kol*; pedig a névmás csak *ko*, tehát *vil* a közvetítő hely-szó, alkalmasint ugyanaz, a mi *ingel*-ben az *el*, csuvas *omal*-félékben az *al* (NyK. II, 43. 48.), osztják *kám-etl-ta*-ban az *etl*, és számos cseremiszi helyadverbiumok és postpositiókban az *al*, *ül*, *ul*, *ül*. A mordvin *kovilda*-nak megfelelő demonstratív párja *tovilla* (*to-vil-da*); más ilyen helyszó van *kosa* *hol*, *kosta* honnét-ban t. i. *s*, mely = *š* a cseremiszi *kušta*, *kušec*-ben (*hol*, honnét) *s* egyszerismind a belsőséget jelentő alapszó; más még *tüpä-lü* itt, *säpülü* ott-ban, t. i. *pül* fél, oldal. stb. Ezen mordvin *kovilda*, *kol-da*-beli *kovil*, *kol*-ban legott rá lehet ismerni a magy. *hol*-ra, mely eszerint nyilván viszonyragtalan, és, mint a mordvin *kol* a *ko-vil*-ból, egy *hovul-féle alakból vonódott össze. Elkopott viszonyragja

pedig, egészen a *kor = kort* v. *koron* hasonlatosságára, kétféle volt, t. i. *n* vagy *t*: *hol-t* (v. ö. *sohutt*, *sohult*), *hol-n* (v. ö. hun, hún). A viszonyrag elkopására nézve különben a *hol*-nak tökéletes párjai a magy. *alul*, *hátnul*, *felül*, *belül*, *utol*-féle adverbiumok, még pedig az *ul*, vagy akár hosszú *úl*, bennök semmi egyéb, mint a *hovul-beli *vil (azt hiszem megvolt e hely-, táj-jelentő szó eredeti alakjában a *v*, s ez okozza főleg a mély *u*, *ü* hangzót); így, a fentebb fölhozott adatok szerint, szépen egymásnak ellenébe kerülnek magy. *kivül* és osztj. *kâmetl* (kâmetl-ta), *elül* és mord. *ingel*, csuvas *omal*, *hâtrul* és cserem. *šengal* (mintegy magy. *seggül*) stb., a melyekben nincs semmi viszonyrag; mert mikor azt mondjuk, hogy *hátnul*, *elül* van, tulajdonképen *hâtult* v. *hâtrulon*, *hâtun* (csuv. *hizalda* v. cserem. *šengalne*) kellene, és igen helyesen járultat a nyelv a *hátnul*-félékhez még *ról* postpositiót, mint akármely más névszótövhöz: *hâtulról* stb.

Az *ott*, *itt* (*ottan*, *ittén*) is igényelnek némi vizsgálatot. Ha az *ottan*, *ittén*-ben a viszonyragok ismétlését meg akarjuk engedni (úgy hogy *t* és *n* locativragok volnának meg), vagy a vég *n*-t másnemű nem viszonyragféle toldaléknak tartjuk: könnyen visszavihető az *ott*, *itt* a *hol* (-*hutt*) analogiájára, t. i. *ovul-t, *ol-t*-búl lett *ott*, *evül-t (*evél-t*), *élt*-ből lett *étt*, *itt*; ezeknek megfelelőleg állíthatnók föl a mordvin: *tovil-*, *tüvil* töalakokat. És ez, úgy látszik, a helyes fölfogás: mert a *másutt* és *mindenütt* is, melyek mégsem választhatók el *ott*, *itt*-től, egyszerűen megfejtődnek a *hátnul*-félék szerint, *másult*, *mindenült*-ből. A magy. *ott*, *étt*-hez fölötte hasonlók az osztj. *totta* (szurg. *totti*), és *tette* (szurg. *tetti*, *tet*), melyekből aligha nem szabad a *ta*, *te* locativusragnak az osztjájában is az *n*-es rag mellett létezését következtetni, épen úgy a mint a magyarban, cseremiszenben is léteznek egymás mellett.

Az ablativusi *ól*, *öl*-ragról már fentebb szólunk, úgy fogván föl azt, hogy csak az *l* benne az igazi viszonyrag (*ól*-*l*, *öl*-*l*), az egész pedig postpositio. — Kérdés, vajjon a *honnán*, *onnan*, *innen*-ből egyenesen következik-e *nan*, *nen* viszonyrag? Az *onnan*, *innen*, a benne rejlő hely-alapszóra nézve, bajosan szakasztható el az *ott*, *itt*-től, kivált midőn *másutt* mellett is van *másunnan*. Továbbá miután, fentebbi összeállításunk szerint, a török-ugor és finn nyelvekben csak *t*, *ta* vagy teljes alakú *tan* ablativusi rag található, nem hihetjük, hogy ezt az utóbbit nem kellene keresni az *onnan*-ban, midőn annak végét tisztán kivethetjük benne. E szerint *honnán*, *onnan*, *in-*

nen, másunnan helyett ezen alakokat teszszük föl: **hol-tan, ol-tan, il-ten, másultan*, s az *l-tan*-nak *n-nan*-ba való átmenetelét, *l-nan* alakkal közvetítjük, melyet a hasonképzésű (l. NyK. III, 74.) *tül-nan*-ban még valóban meg is találunk. A *nan, nen* rag tehát csak a *tan* másodrendű elváltoztatjaként foglalhat helyet az ablativusi viszonyrag rovatában, úgy mint a cseremisz *čen*, szirjän *šen*; mert hogy a *t-s* ragalak is még ismeretes a magyar nyelvben, mutatják az *onnát* (*onnat*), *innét*, melyekben a második *t* aligha lehet más, mint az ismételt ablativusi viszonyrag.

A legelterjedtebb lativusi rag *ka*, mely valamennyi török-ugor és finn nyelvekben megvan; hát nem volna meg a magyarban? Előre is hinnünk kell, hogy megvan, csakhogy talán elváltozott vagy rövidült alakban. Hunfalvy úr fent. a 31. lapon az *á, é* (*va, ve*) ragot állítja föl, mint egyszerű magyar lativusragot. Ezt még közelebbről kell szemügyre vennünk. A *hová* alak nem lehet tiszta alap a *vá* ragalak fölvételére; mert mindjárt lehet sejteni, hogy a *v* nem egyéb, mint a mi *hovul-t (= *hol*)-ban is, de azt is, hogy e szót hajdani **ho-vul-ha ho-vol-ha*-féle alakból kell megfejtenünk (fölvéven a majdan elenyésző gutturalisként *h-t*); a hosszú *á*-val való *vá* e szerint a *vol-ha* (*vohha*) két szótag összerántásából keletkezett. Egyazon azonban evvel a *vá, vé* factitivusi postpositio, minthogy a *vol nem kevésbbé jól lehet fél-t oldalt jelentő postpositionalis alapszó. E felfogást, lenyegében, már fentebb a 74. lapon a *tül* magyarázása közben mondtam ki, s igazoltam a jelentési átmenetre nézve is; itt csak annyibzn térek el tőle, hogy nem a pusztá *val* rövididülését látom a *vá*-ban, hanem a hátulról bele összerántott egyszerű lativusragot is. — Más mint a *vá, vé* az *á, é* ezekben *alá, elé, Pesté* stb. Ennek nem lehetett *v* az elején, mely a *vá, vé*-ben még mai nap is erősen megvan, vagy pedig a megelőző mássalhangzóhoz áthasonúl. Azonban az eddigiek után nem nehéz, mivoltának nyomára jutni. Van *hazól* (= oszt. *judívet*), s megfelelő lativusi alakja: *haza*, nyilván rövidítve *házá*-ból, mint *bele* a *belé*-ből stb. Az *ól, ö-l* megfelelőlvén az osztj. *íve-t*-nek, az *á, é* megfelel az ersza-mordvin *ov, ev* lativusnak, melyet legalább is *ova, eve*-vé kell kiegészítenünk, lévén benne először is az alapszói elem = osztj. *íve*, meg az eredeti lativusrag, melynek gutturalisa vagy a *v*-ben lappang, vagy egészen elenyészett (*o-va* v. *ov-a*). A mint tehát *kudu* = ersza-mord. *kudov* = *kudova megfelel a magy. *házá*-rak (**haz-ova, haz-ava*), úgy e

következtetés a magyarban positiv támasztópontot nyer az *eleve* = *elé* által. Egyszerűen az *á, é* ugyancsak az *ól, öl*-nek megfelelő lativ-jelentésű *postpositio*, de nem egyszerű viszonyrag. — Az *oda, ide*-ből azt következtették, hogy *az, ez*-nek hajdan *od, ed* alakja volt; elfelejtették, hogy az *oda, ide*-ben nem csak névmásnak és viszonyragnak, hanem, még pedig a viszonyrag előtt, hely-jelentő szónak is kell lennie; e hely-jelentő szó nyilván más mint a *hová*-ban (mert különben *oda, ide* helyett *ová, ivé* lett volna), és a *d* épen annak maradványa, vagy helyesebben mondva a *da* (mely helyett *dá*-t is tehetünk) ebből a hely-jelentő szóból meg a hozzájárult egyszerű lativusragból össze van vonva. A kérdéses helyjelentő szócska megvan különben a votják mind a három correlativ helyadverbiumban: *kítin* hol, *otin* ott, *tatin* itt; *kítis* honnét, *otis* onnét, *tatis* innét; (s már *c*-vé változva ezekben:) *kici* hova, *oci* oda, *taci* ide; eredetére nézve bátran utalhatunk az osztj. *taga* = hely-re, mely az irtis-dialectusban csakugyan használtatik ilyen adverbiumok kifejezésére: *met tagaja* = hova, *met tagana* hol, *met tagajivet* honnan. Megjegyezhető e mellett, hogy különben szintoly rövidítéssel mint a magy. *oda* van a kérdő adverbium osztj. *hoda* *hová*, s ehhez csatlakozik a *hodan* = hol is, mely = votj. *kítin*, a *dan* = *tagan(e)*-nak magyarázódván. — A magyar dativusi rag *nek* (melynek, mielőtt Imre S. úrként (NyK. II, 328. stb.) brevi manu *ne*-re és *k*-ra darabolnók föl, a *k*-t haszontalan toldaléknak tartván, mégis a magyarban még meglevő teljesebb alakját és ennek közönséges magyar analogiáit kell számba vennünk), úgy látszik már nem bír eredeti lativ viszonyraggal, hanem elvesztette azt a maga végéről, még pedig csak a szintén nem egyszerű *á, é* volt meg a végén. Tudvalevőleg a *nek* azon postpositiók közé való, melyek egyszersmind igével összeköthető adverbiumok (úgynevezett igekötők), s mint postpositiók rendesen rövidebb, kopottabb alakokkal vannak, mint: *ba, be* és *bele, belé, be*; *ra, re* és *reá, rá*; *hoz, hez* és *hozzá*; szintígy van *nak, nek* és *neki*-menni, *neki*-esni (*neki*-megy a *falnak* — egészen olyan, mint: *belément a vízbe*). A milyen kétségtelen tehát, hogy *be* a teljes *belé*-nek rövidítése (v. ö. uruszág-*bele* a H. B.-ben), oly bizonyos az is, hogy *nek* teljesebb alakkal tkp. *neki* azaz *neké*, a mi mellett még az is fölhozható, hogy 3-dik birtokosraggal van *nekie* (azaz: *nekije, nekéje*) s ez csak úgy rövidült el a közönséges *neki*-vé, mint az *övé* a még szintén hallható *öveje* (övéje) helyett.

Hogy a szó végén álló dativusi *nek*-ről elkopott hátul az *é*, nincs mit csudálnunk, ha a rövid *ba*, *be*, *ra*, *re* alakokat nézzük. A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* pedig postpositionalis alapszó, az a mi a *bel* (*belé*-ben), az *el* (*elé*-ben), az *al* (*alá*-ban), a *köz* (*közé*-ben) stb., tehát se *k*-ja nem haszontalan toldalék, se általában a *nek* szét nem választható *ne* és *k* részekre. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*: mint a mely, lativusraggal (vagy postpositióval), dativust, allativust teszen (nem illativust), azt jelenti a mit a *től* alapszava, mely az *ól*, *öl* raggal (vagy postpositióval) ablativust fejez ki; egyszóval a „közelség, mellettség“ egyik alapszava. Sőt annál fogva, hogy a *től* és a *nek* is magashangú, s hogy a *től* = *teh-öl, *tej-öl*-nek *teh, *tej* gutturalis végű alapszava van, s miután fentebb az eredeti *tan*-nak *nan*-ba való átmenetét láttuk (*hol*-nan), még azt is lehet sejteni, hogy a *nek* tán nem is egyéb mint a *től*-beli *teh*, *tej* (vagy akár *tek*, mert a gutturalist szorosabban meg nem határozhatjuk), úgy hogy a magyar dativus alak szerint is ugyanazon viszonyban állana az ablativusi *től*-hez, melyben a cseremisz *lan*-féle dativus a *leč*-féle ablativushoz, vagy a votják-szirjän *li* dativus a *leš*, *liš* ablativushoz; úgy hogy végre a magyar *nek* dativus megegyezné a mordvin *ti* dativussal, mely erősen összerántott alakban azonban megvan vagy megvolt az *i* = ersza-mord. *ev* összetett lativusrag = magyar *á*, *é*, valamint a magyar *nek(é)*-ben is megvolt.

Az *á*, *é*-ről még az *att* (-*ott*), *ett* (-*ött*)-re kell térnünk; mert könnyen átlátható, hogy p. o. *alól*, *alá*, *alatt* egy összefüggő sort tesznek. E fölismeréssel pedig egyszeriben megtaláltuk annak magyarázatát is, hogy miért választatik el oly állandóan a *tt* az *al*-tól közbenső önhangzó által, és miért kettős a *tt* (alattam)? Ugyanis világos, hogy a mi az *alól*, *alá*-ban, az *al* között és az egyszerű ablativusi lativusi viszonyrag között van, az legyen szintén az *al* között és az essivusi (locativusi) egyszerű viszonyrag között. Ezen közbeneső valami pedig nem más, mint az osztják *îve*-nek megfelelő magyar *ov*, *ev*, melylyel *al-ól* lesz *al-ov-l*-ből, *al-á* az *al-ov-a*-ból; tehát az *alatt* is kell, hogy ebből eredjen: *al-ov-t* (*al-av-t*), *fölött* ebből: *föl-öv-t*, a kettős *tt* meg a *vt*-ből, a miért a *v* eltűnté után a *tt*-előtti hangzó nyiltabbá válhatott. A hol tehát a locativusi *tt* előtt még önhangzó van (*helyett*, *Fehérváratt*), azt a *t*-vel együtt *avt*, *ovt*, *evt*-ből keletkezettnek kell hin-

nünk, noha nem ritkán a szórővidítési hajlam még ezt is kiszorítja (Fehérvártt).

Nem szándékom most a magyar viszonyragok és postpositiók egész tanát venni tárgyalás alá; azért még csak az *ül, ül* (királyül)-ra nézve jegyzem meg, hogy az, tudvalevőleg a lativusi *vá, vé*-hez úgy viszonyulván, mint essivus vagy locativus, csakugyan nem más mint az *ul, ül* az *alul, elül, hátul*-ban, a melyeknek locativusi viszonyának kifejezésére hozzá kell pótolni a *t* vagy *n*-ragot: *alult* v. *aluln* (v. ö. *sohult* és *hun*).

23. Csuvas hangutánzó igék.

A török hangutánzó igékhez, melyeket NyK. II, 338. stb. összeállítottam s képzésmódjuk szerint magyaráztam, pótlékül íme a csuvas e nemű igéket adom, melyek, mint egy legrokonabb testvérn nyelv szóképzéséről előre is lehet várni, nem mutatnak ugyan föl új képzőket, hanem gyakran új hangutánzó alapszókat ismertetnek meg velünk, s itt-ott némely már nem hangutánzónak látszó igének megfejtésére fognak ujjmutatással szolgálhatni. Követem itt a török igéknek idézett értekezésemben használt osztályozását.

Első csoportúl vannak fölhozva (NyK. II, 340.) a *kar, kír* stb. képzőjüek, meg az *ür, ur* stb. képzőjüek, a melyekhez ezen csuvas igék sorakoznak:

kışker, kışker: kiáltani, kiabálni = *tat. kışkır*.

kayer: bőfogni = *tör. kegir*.

ayer: nevetni (hangosan) — az *a, a, a* (nálunk *ha, ha, ha*) nevetési hangtól.

üzür: köhögni, prűszkölni, v. ö. *tör. aksır, öksür* II, 342. és csuv. *üslük* köhögés.

toyer: horkolni (ló — or. *фыркаць*).

mager: sírni, ordítani, bögni (tehén) v. ö. *tat. mangra* (NyK. II, 343).

mügür: bögni (bika), v. ö. *tör. ögür*.

jıyer: hını, utána kiabálni = *tör. kışır, kojbal* kęgar, kęgar (a török szókezdő *k* néha *j*-vé lesz a csuvasban, p. o. *kan* = csuv. *jon*).

jır: sírni; — összevonva *jıır*-ből, alapszó *jıı* = *tör. jıg, aı: jıgla, aıla*, I. II, 344.

şııır: rını, wimmern, heulen, *кричать* — az alapszó rokon a *jır*-ével, v. ö. *csag. sıkta* II, 346.

šeger (šigir) : füttyölni — v. ö. *tat.* sığir II, 341. (Visnevszkinél van *šigir*la, még gyakorító képzővel).

šingir : orrát fúni = *kojb.* singer, *kar.* simger, *tat.* simgir (Reguly : *šengar-t*, még causativ *t* képzővel).

Ezen csuvas igetőkben az utolsó szótagbeli gutturalist rendszeren a képzőhöz valónak kell tekinteni; csak *jir* (e. h. *jijir*) és *šigir-t* a török hasonlításnál fogva *jij-ir*, *šig-ir*-nek taglaljuk, az *ur*, *ir*, *ir* alakú képzővel, a mit joggal is tehetünk, mert a csuvas is osztja sokhelyt a II, 343. említett török *k*-hangvesztést. Ez : *mager* utólag még bizonyítja, hogy II, 344. *mangra*-ban helyesen a *gra-t* néztük képzőnek. — Az említett világos hangutánzókon kívül még ilyenek magyarozhatónak tartom ezt : *hojyr* bánkódni, búsulni (tkp., a *hoj-t* magy. *jaj*-félének vévén : jajogni, sohajtani, v. ö. *hojru* sohaj, fo-hász). Van ugyan még *hojya* (rövidebben *hojeh*) = tör. *kajru* szomorúság, bánat, melyből (de ugyanazon *ur*, *ir* képzővel) a *hojyr-t* lehetne származtatni, de ez lehet egy nem használt *hojey-*(*kajya-*) igetőnek (*ga* képzővel II, 347.) nomen actionisa, s a *hojyr* azért származhatik egyenesen *hoj* alapszóból, a melyből különben a *hojey-*(*kajya-*)-t is kellene eredtetni. Mindenesetre egy hangutánzó alapszó kerül ki, mint a *hojyr* és *hojya* gyöke; s a *hojyr* jelentésére nézve érdekes tudni, hogy a megfelelő török *kajyr*-mak ezt teszi : aggódni, gondozni, gondot viselni, a mit csak azért hozok föl, hogy a magyar *agg*-ni (aggódni), mely nyilván a *g* (= *ga*) hangutánzó-képzőt mutatja, hasonló alapszóból eredhetésére figyelmeztessenek. — Ide való hangutánzónak látszik ez is : *čigir* hasmenésben szenvedni, mely a *kegir* (kager), *aksir*, *öksür*, *osur* (II, 342.), *jak*. *öyüj* (347.), *singer*-féle, a testi organismusnak bizonyos hangadással végbemenő műtéteire vonatkozó igék sorába tartozik. — Továbbá *vir* fúni (= tör. *ür*), minthogy a fuvási hanghoz (*vv*) nem tartozik az *r*, ezt hangutánzó *r*-es képzőből valónak mutatja. Hasonlóképen a magy. *fúj*-ni-ban *) még a *ga* (II, 347.) képző változtatja lappang, valamint a *hív*-niban (*hioni*)-ban is. — Nem lesz fölötte nagy merészség, a csuv. *suver*, *sur* = tör. *savur*, *savir*-mak (szórni gabonát) igét is *ur*, *ir* képzős hangutánzónak mondani, a *sav* (*suv*) alapszó a lapátnak a

*) A NSZótár a magy. *fu* hangutánzó gyökelemre a *esagataj*-tör. *pub*-lab, *puladi*-t idézvén hasonlatúl, ezt nem helyesen taglalja *pul-ab*, *pul-adi* ra; mert ez nyilván *pula*-mak *ige*, *la* képzővel, s nem *pul* hanem *pu* a *pu-la* igetőnek alapszáva.

levegőn átesapása hangját ábrázolván. — Végre a csuvas *šuver* (alunni) is tekintetbe vevén p. o. a *pihen*-nek is hangutánzó voltát, szintén *šuv* alaprészében az alvó rendes menetű lélekzetét fejezheti ki; figyelmeztetek e mellett arra, hogy az alvást jelentő *ős* árja gyök, szkr. *svap* is a lélekzeti hangot látszik utánózni (*sva-p*, a *p* szintén a szanszkrit causativképző alapeleme), meg arra, hogy a tör. *ojan* (*oĵgan* ébredni) is hangutánzónak mutatkozik (II, 339.). A csuvas *šuver*-nek nem felel meg képzőre nézve a tör. *uju*-mak, jak. *utuĵ*; ha ez is hangutánzó találna lenni, akkor a *ga* képző alá tartoznék (II, 347. v. ö. *ulu* = jak. *uluĵ* = kojb. *elga*).

A *gra*, illetőleg *ra*-féle török képzőhöz (NyK. II, 344.) tartozik csuvas: *šingra*, *šangra* csengeneni (ebben: *šingrav* v. *šangra* csengettyű).

janra, *jandra*: csengeneni (áthatólag: *jandrat* csengetni).

Következik a *la*, *le* képző (II, 344.), melylyel vannak csuvas ühle: *zokogni* — képzőre nézve is = tör. *aĵla*, csag. *ĵigla*.

kagala: *kotlik* (a tyúk, *kaga kaga* szólással).

kavala: *rágni* (ném. *kauen*).

ohla-t: *sohajtni* (v. ö. tör. *aĵla*; még cselektető *t* képzővel, mely általában a hangutánzó igékhez gyakran hozzájárul, mikor a hangadásnak valamely eszköze vagy általában tárgyá képzeltető még a tulajdonképi cselekvő subjectumon kívül; így *ohlat* tkp. = *machen, dass es [a szólamszervek] oh macht*; v. ö. *kopogtatni* az ajtón).

kīšla: *leharapni*, *rágni*, fogával törni (p. o. diót), — a *kīš* tehát a harapási neszt akarja jelenteni; körülbelül = *ropogtatni*.

hortla: *horkolni* (ló — Visn. *horka-t*, meglehet csak *horkla-t* helyett, mely egészen = magy. *horkolni* volna).

taberla: *lábával rúgni*, *topogni* (ló) = tör. *tapırda* II, 346. (szép példa a *da* és *la* képzők egyértékűségére, I. II, 355.)

A *ta* (*da*, *de*) képző, mely egyértékű a *la*, *le*-vel, s a törökben leginkább *r* és *l* végű hang-szók után lép föl (még pótlólag hozom föl a tör. *kokog-da*-mak *kodácsolni* igét, melynek alapszava eléggé világos, v. ö. csuv. *kaga-la*); a csuvasban is főleg ilyen, még pedig kéttagu hangutánzókhöz járul, p. o.

koderdattar: *csikorgatni* fogát (*ttar* caus. képző, l. *ohlat* alatt, mely minden önhangzó végű igetűhöz kettős *tt*-vel csatlakozik; *ko-derda* tehát = *csikorog*, *koder koder* hangutánzótl).

kižirda: vaczogni, csikorogni, és:

kižirda-t, kižirda-ttar: csikorogni, recsegni, = tör. kižiřda II, 346.
toberda-ttar: lábával a földön topogni, tánczolva — v. ö. *taberla*.

jangerda-t: csörögtetni (v. ö. *jangerma* csörgő, csengettyű, közvetlen
a *janger* hangszóból, mint tör. *čakmak* tűzütő aczél, a *čak*-ból).

šaderda-t, -ttar: csikorog (p. o. szekér, *šader šader* hanggal, v. ö.
šaderma v. *šadīrmak* klapper, rassel, schnarre).

šagerda-t: rasseln (v. ö. *šagerža* kinderklapper, schnarre).

čiyarda: csikorogni, recsegni, knarren (= magy. *csikor*-og, a hang-
utánzó rész szerint; v. ö. II, 360., hol a magyar *g* jelentése a
da képzőével van egyeztetve.)

požulda, požulda-t, -ttar: suttozni — v. ö. tör. *fişilda* II, 347.

jibolda-t: hizelegni

čagalda: kaparni (a földben mint p. o. a kutya).

Ebben is: *hiberde* örülni a *hiber* egy interjectiós örömjelentő
szónak látszik; a cseremis *övör-t* ugyanaz, s ez egy kicsit gondo-
lóra vétetheti velünk a magy. *örül* alapszavát is. — Egytagú hang-
szóhoz járul a *ta* képző ezekben: *tap-ta* tapodni, letiporni (v. ö. *tab*
rúgni, és *taberla*) és *tokta* keresztül ütni (v. ö. *tokmak* schlagel,
stössel).

A *da*, *de* képzőt II, 355. egy „*facere, machen*“ jelentésű igének
magyarázván, mely egy a magy. *tev-*, csuvas *tuw* igével (itt föl lehet
hozni, hogy csuv. *as-tuvas* valamit, tkp. ész-tenni vmit, a. m. emlé-
kezni valamire, és *čop-tuvas* csók-tenni = csókolni), egyszersmind a
finn *tök*-ből a képző végén megvolt gutturalisra következtettem.
Ezen gutturalis-végű teljesebb képző alak, úgy látszik, a csuvas *dīy*
ezekben: *an-dīy* fulladni, éhen halni, és *pīnday* v. *pīndīy* megfulladni
(füsttől), a melyekben az *an* és *pīn*-t a lég után kapkodás hangfestő-
jének nézhetjük. Egészen bizonyosnak azonban nem merem adni ez
igék ily fölfogását, mert van a hasonló képzésű *īndīy* eskünni is =
jak. *andayaj* (v. ö. tör. *and* icmek, és mongol *andayaj* eskü).

A török *ga* képzőhöz (II, 347.) tartozó egynehány csuvas hang-
utánzó ige is találkozik:

haška: lélekzeni (erősen, sebesen), és még passivo-reflexiv *n* kép-
zővel:

haška-n: hortyogni, keuchen — *haš* a neszes, sziszegő lélekezetről.
püry, pürüy: vizet fűni szájából — v. ö. *püskür* II, 340., a mely sze-

rint a csuvas *pür* tán nem is eredeti *r*-rel van ; a képző elrövidült úgy mint a magyar *g*.

lirya : morogni, fonni (macska) — v. ö. *miv*-ilda II, 347.

lürgä : lármázni, zenebonát ütni.

šakka : kopogni, — v. ö. *šakla-t* (kopogatni) ütni, és jk. *čokuj* II, 248.

Minthogy a csuvasban is a gutturalis elenyészhetik, nem lehet tudni, vajjon *sü-n* csepegni-ben (az *n* reflexivképző) a *γ* még az alapszó vagy az igeképzőhöz tartozik-e ; az előbbi valószínűbb. Így egy *in* (*en*) reflexivképző előtt egészen kiszorúlhatott a *ga* képző megfelelője, mint p. o. *čig-en*, *čig-n* (sich verschlucken, sich räusp-ern), *tag-in* (botlani, v. ö. magy. *akad*, tör. *dokun*-mak hozzáütödni), *süz-en* (megrázkodni a hidegtől). Vagy pedig csak az önhangzója maradt meg a képzőnek, mint II, 348. a török és jakut *a*, *e*, *ü*, *uj*, *üj*-félékben : mint *ä* ebben : *čitrü* reszketni = tör. *titre*, jk. *titiriä* (mely valaha *titir-gü* volt = magy. *dider-eg*) ; mint *i* ebben : *sirbi-t* fecscsenteseni, vagy *sirbi-n-der* szétfecscsenteseni, hinteni (v. ö. török *serp*-mek öntözni, meghinteni, permetezni). — Ennek : *kizenes* (nyeríteni), minthogy csak ezen infinitivus alakban hozzák föl Reguly és Visnevszki, nem tudom *kizen-e* a csuvas igetője, vagy *kizene* ; mindenesetre = tör. *kišne* II, 348. — Ide való hangutánzónak vélem magyarázhatni ezeket : *uven* elfáradni (*uv-gü-n*, v. ö. a fáradság mordvin interjectióját : *uf uf*) ; *ügen*, *ügün* megbánni, sajnálni (*üg-in*, v. ö. *üh*-le zokogni) ; *hoba* betenni, zárni ajtót = tör. *kapa*-mak, tat. *kapka*-mak (a hangutánzó *kap*, v. ö. német *klapp* !)

Végre, mint a törökben *čak*, *čarp*, *tep* (l. NyK. II, 351.), van a csuvasban is néhány hangutánzó igető, melyek ugyan semmi igeképzőt nem láttatnak magokon, de melyekről *sz*, a mint az idézett helyen a törökre nézve valószínűnek állítottam, elenyészhetett. Ilyenek : *šab* ütni, csapni (= kojb. *sab*, tör. *čap* ; jak. *sabá* ; van *šaptar* mintegy : csapogatni, v. ö. csagataj *dopdur* II, 347.) ; *šob* tapsolni, pofonütni ; *süb* kanállal enni ; *huz* okádni, kiköpni = tör. *kusmak* (v. ö. ném. *kotzen*) ; *čav* kaparni (a földben, tyúk) v. ö. *čagalda* kaparni.

24. Ebel H. : Zur lautgeschichte (Kuhn Zeitschr. f. vgl. spr. XIII, 261. s köv.)

A mit Ebel ez érdekes cikkében ad, az az árja nyelvekbeli mássalhangzók történeti és természeti részint meghatározása, részint

észrevehető változásainak fejtegetése; ez első cikkében különösen az aspiratákkal és spiransokkal meg félvocalisokkal foglalkozik. Meg kell vallani, hogy Ebel ez értekezésében legalább sok részletes észrevétel magyar-altaji nyelvésznek is leköti a figyelmét, ki szőhasonlításával mindenek előtt egy hasonlító hangtant tartozván megalapítani, bizony nem tesz czélszerűtlen vagy haszontalan dolgot, ha egy különböző nyelvtéren is a nyelvhangok biztosan kimutatható és történeti tényekként megkérdelhetetlen változásait, mint előlegesen ad notam venni valókat tanulmányozza. Hiszen utóvégre a nyelvhangok változásai nem a nyelvek oktalan szeszélyéből, hanem alak-tani szerkezetükben rejlő némely tényezőkön kívül, főleg általános physiologiai viszonyokból erednek, melyek lényegesen ugyanazok levén különböző családbeli nyelvekre nézve is, nem lehet hogy sokszor e különböző nyelvtérekben hasonló okból támadt hasonló hangváltozások ne mutatkozzanak. Ily szempontból indulok ki, midőn a fent czímzett értekezés fő pontjait a magyar nyelvész közönséggel meg akarom ismertetni.

Ebel a szanszkrit, görög, latin, német alap-mássalhangzókat (egyelőre mellözve a csupa hehező *h*-t és görög spir. aspert) rokonságok szerint ily rendszer-schemába rakja:

<i>lab.</i>	—	p	ph	f		
		m	b	bh	v	w
<i>ling. (dent.)</i>	—	t	th	sz		
		n	d	dh	s(z)	r, l
<i>pal. (gutt.)</i>	—	k	kh	ch		
		ñ	g	gh	j	y

Az 1. 3. 5. sorokban vannak a kemények, a 2. 4. 6.-ban a lágyak; megint az 1. oszlopban a nasalisok, a 2.-ban a hehezetlen explosivae, a 3.-ban a hehezetes (aspirált) explosivae, a 4.-ben a spiransok, az 5.-ben a semivocales (angol ejtésű *w, y*). — Kiemeli a nasalisnak főleg a lágy explosiva (media)-hoz való közelségét, honnét az *mb, nd, ñg*-nek *mm, nn, ññ*-be való átmenete; innét *bn* lesz *mn* (sőt *mm, v. ö. újném. stimme = gót stibna*), *bm* — *mm, gn* — *ñn* (v. ö. *Agnes* német ejtését = *Añnes*; a gör. és lat. legalább szóközepén: *γίγνομαι, γινώσκω* lesz *γίνομαι, γινώσκω*; a latinban *i-gnarus, i-gnotus, cognosco* stb.; ha lat. *flamma* egy **flagma*-ból származik, közvetítő alaknak kellett lennie **flañma*-nak, mert hasonlóképen nasalis előtt az explosiva legelőbb

nasalissá lesz, p. o. ebben : *somnus* = szkr. *svapna*, ὕπνος); innét *m* váltakozik *b*-vel a latinban (*hibernus* = χειμερινός), és görög *μπ*, *ντ*, *γκ* az új-görög ejtésben rendszeren *μβ*, *νδ*, *γγ*-vé lesznek, azaz : a nasalis a kemény explosivát mintegy közelebb vonja magához. — És csakugyan, hogy a nasalis közelebb áll a lágy explosiva (*media*)-hoz mintsem a keményhez, azt részben bizonyítja a magyar hangtan azon ténye is, hogy csak *dn* assimilálódik néha *nn*-né, de soha sem *tn* (*alunni* = aludni, *tunná* = tudná). Megint látván, hogy a *bm*-nek erős hajlama van *mm*-mé lenni (a görögben *βμ* is *πμ* is *μμ* lesz : *τέτυμμαί* — *τέτυμμαί*), hogy fogjuk föl p. o. a lapp *bm*-et, mely a rokonyelvekbeli csupa *m*-mel áll szemben, p. o. *čalbme* = finn *silmä*, m. *szem*? Azt kellene gondolnunk, hogy a *bm*-ből ejtéskönnyítés végett, tehát gyengülésképen lesz *mm*, *m*, és talán még sincs úgy a dolog.

Áttér Ebel a tenuis aspiratae hangérték szerinti meghatározására. Ezeknek háromféle ejtése lehetséges : 1) a tenuis és spiritus asper határozottan egymástól elválólag egymásután ejtetnek. Ilyen a szanszkrit és újabb indiai nyelvekbeli aspiratáknak mai ejtése. De kétséges, úgymond, vajjon ezen ejtés mindenütt és mindenkor divatozott-e Indiában ; 2) a hehezet alkalmazkodik a tenuis organumához, vagyis : a tenuis után a megfelelő spirans ejtetik ki : *pf*, német *z* = *ts*, *kch*. Ilyenek a felnémet aspiraták általánosan, kivéven a *kch*-t, mely csak a svájcziai szájában hangzik így, különben csak *ch* spirans használtatván. 3) a tenuis a spiranssal (az organumához alkalmazkodott hehezettel) összeolvad. Azonban ez összeolvadás módját mégis különösen érti Ebel, azt mondván, hogy „der hauch wird durch das *g e s c h l o s s e n e* organ gestossen.“ Az organumnak mégis csak meg kell nyílnia, különben nem kapunk semmiféle hangot ; ha pedig megnyílásával együtt kitör a levegő, okvetlenül explosiva jó létre és a spirans, a nyílás némi ideig megmaradtával, csak hozzá csatlakozhatik az explosivához, azaz a 2. alatti ejtés jó létre. Ha pedig az explosivát teljeséggel el akarjuk marasztani, nem is szabad az organumot egészen bezárnunk ; de akkor meg csak spiranst kapunk. És ezen, mellékesleg mondva physiologicice kissé lehetlen, ejtést Ebel azért tartja az igaz aspirata igaz ejtésének, mert belőle (és nem a *ph*, *th*, *kh* 1. alattiból) volna kimagyarázható annak egyfelől német *pf*, *z* (*ts*)-vé, másfelől *f*, *sz*, *ch*-vá való elfajulása ; de elfeledi, hogy hiszen az 1.-ső (*ph*, *th*, *kh*) ejtésmódnak is kellene abból kimagyarázhatónak lennie. Tehát világos, hogy az igaz aspiratának a két első ejtésen kívül nem lehet

még harmadik ejtése, a nélkül, hogy meg ne szünnék igaz aspirata lenni, azaz át ne menne tiszta spiransba. Megjegyezhető különben, hogy a 2-dik ejtés (tenuis-spiransos) oly mássalhangzót hozhat elé, mely nem egy nyelv hangérzékének egyszerűnek tetszik; így az altaji nyelvek, melyek szó elején nem szeretik a kettős mássalhangzót, megtürik e helyen a *cz*-t, s a német *pf*-et is szó elején nem is lehet oly két-hangzósan ejteni, mint közepén és végén (p. o. *pferd*, *pfund* — a melyet a magyar *font*-nak vett át, nem *pofont*-nak, és valóban többet hallunk benne az *f*-ből mint a *p*-ből, míg p. o. *apfel*-t lehet *ap-fel*-nek ejteni; ezenkívül lehet *pf* után *r*, *l* is: *pfriem*, *pfrende*, *pflegen*, *pfplanze* stb.). Ha ezen ejtést, a melyből közvetlen a tiszta spirans-féle ejtés következik, az ó-görög aspiratákról is föl akarjuk tenni. t. i. $\varphi = \text{ném. } pf$ (a mint a szó elején hallik), s ennek megfelelőleg ejtve $\chi = kch$ (a melynek olyforma ejtéséhez csak kevésse vagyunk hozzászokva), a $\vartheta = ts$ -re csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez az *s* nem a mi közönséges *s*-ünk lehetett, hanem azon spirans a melybe később át is ment, vagyis Brücke szerint *s*⁴ (1. Grundzüge der physiologie der sprachlaute 39. l.). A német ellenben közönséges *s*-szel aspirált ($z = ts$), a miért is neki az aspirata elfajulása *s* (p. o. *wasser* ebből: *water*, valamint *zehn* ebből: *tehn*, angol *ten*). S az ógörög aspiratának e fölfogása eléggé megmagyarázza a $\pi\varphi$, $\tau\vartheta$, $\kappa\chi$ -nek írt kettőzést: mert a német sem írhatná okszerűen másképen a *pf* kettőzését mint *ppf*-fel; megmagyarázza továbbá az aspiraták π , τ , κ -val való kitételét is a reduplicatióban. Valószínűnek lehet még azt is mondani, hogy az ily ejtésű aspiraták tiszta spiransokká válásának, nem mind a háromra nézve egy időben kellett történni; jelesen, hogy a legnehezebb ejtésű *kch* (χ) alkalmasint legelőbb vált tiszta spirans *ch*-vá. Ebel a görög aspiratákról az ő 3-dik (lehetetlen) ejtésmódját teszi föl, s arra hogy a görögök *ph*, *th*, *kh*-t nem ejtették a *h*-t különhallatva az 1. mód szerint, így hozza föl okait: 1) mert érezték az aspiraták különös megjelölésének szükségét, miután egyideig ΠH és KH írással úgy a hogy segítettek magokon; 2) μ , ν , ρ , λ következnek az aspiraták után, szó elején is (kivéve $\chi\mu$, $\vartheta\mu$, $\varphi\nu$, valamint általában nincs $\varphi\mu$); 3) még két aspirata is egymás mellé kerül: $\chi\vartheta$, $\varphi\vartheta$; 4) a ξ , ψ előtt szokásban volt $X\Sigma$, $\Phi\Sigma$ nem lehet vala, ha χ , $\varphi = kh$, ph ; 5) a jóniai $\acute{\alpha}\pi' \acute{\iota}\pi\pi\upsilon\upsilon$ különben nem különböznék $\acute{\alpha}\varphi' \acute{\iota}\pi\pi\upsilon\upsilon$ -tól, v. $\acute{\epsilon}\pi\omicron\rho\acute{\alpha}\omega$ -féle $\acute{\epsilon}\varphi\omicron\rho\acute{\alpha}\omega$ -tól. Látni való, hogy e nehézségi okok, ha érnek is valamint a *ph*, *th*, *kh* ellen, nem támaszthatók egyszersmind a 2-dik mód sze-

rinti (*pf*, *ts*⁴, *kch*) ejtés ellen; mert, a mely közülök ez ellen leginkább érne valamit, a $\chi\theta$, $\varphi\theta$ ejthetelensége, nem áll mihelyt csak a *pf-t*, *kch-t* ejthetése áll; ez pedig ejthető, v. ö. német *köpft*, *rupft* stb., svájci *wacht* (*wakcht*); sőt *czt* is ejthető, p. o. tót *ctiit*; a *t* után aztán akár *h-t*, akár egy *s*⁴ spiranst ejteni, nem okoz semmi nehézséget; a főnehézség, még pedig a mi magyar vagy német ejtőtehetségünkre nézve, a χ , φ -beli spirans (*ch*, *f*)-nak *t* előtti ejtésében áll, értve szó elején is, mert különben nekünk is játékdolog az. Ámde ez valóban nem nehezebb mint a $\pi\tau$, $\kappa\tau$, melyet a görög szépségesen megtűr és ki tud ejteni szó elején is (*πτόλεμος*, *κτάρμαι*), s megtűri a szláv is az ily *kt-t* (*kto*, tót *které*), és csakugyan van *cht* is szó elején p. o. a tót *chiví*-ben, és *ft* még az altaji mordvinban is (nem eredeti összeszorítás következtében: *ftal*). A $\chi\theta$ -nek 2-dik mód szerint való ejthetése ellen tehát nem lehet alapos kifogás, meg nem is kell csodálnunk e $\varphi\theta$, $\chi\theta$ -t szó elején oly nyelvben, mely a $\pi\tau$, $\kappa\tau$ -t is ugyanott ki tudja ejteni; végre pedig nagyon furcsának kellene tartanunk azt a postulatumot, hogy a görög nyelv ejtése elejétől fogva okvetetlenül valami rendkívül lágy, könnyű és széphanzatu volt legyen.

A *mediae aspiratae*-t, úgy véli Ebel, tán a szanszkritban is aligha kell külön *h*-val ejteni, mert még szóelején is vannak *gh-n*, *dh-m*, *ghr*, *dhr*, *bhr*, *bhl*, *dhv*; azonban ily consonanscsoportok ejtésének abszolút lehetőségét, a melyet különösen Arendt kimutatott (a *Beiträge für vgl. sprachf.* II, 285. stb. l.), ő is megengedi, s így a csak ránk nézve álló relativ tehetetlenséget nem szabad elismert tények (a mai indiai ejtés) ellen bizonyító okúl használni. Keveset nyom az, hogy hébe-hóba a szanszkrit aspirata spiranssá lesz (*gh* — *h*, de *dh* is — *h*, a mi épen a *h-s* ejtés mellett tanuskodik), mert ez az aspirata természetes fejlődése.

Ezentúl ahhoz a kérdéshez fordul Ebel, vajjon az ógörög ejtésben, noha az írás nem különbözteti meg, nem voltak-e mégis lágy aspiraták? Némileg, de nem döntőleg mellette szóló két ok volna: 1) hogy az újjörög a γ , β , δ -t spiransnak ejti (arab ξ , v , arab ζ vagy lágy angol *th*), 2) hogy a régi grammaticusok e betűket, *media* nevezettel, a *tenuis* és *aspiratae* közé helyezték. Ebel azt tartja, hogy hol aspiratióval hol a nélkül ejtették, a mi azáltal némileg valószínűtlenné lesz, hogy az újjör. a γ , β , δ ejtésében nem mutat ilyen ingadozást. Különben még azt a véleményt is, melylyel Ebel látszik lenni, hogy t. i. a mediából vagy általában az egyszerű explosívá-

ból csak aspiratio közvetítésével lehet spirans, vissza kell utasítunk: mert az explosívához kellő lég-elzárásnak egyszerű lazulása hozza elé a spiranst, és keletkeznek így explosívából spiransok oly nyelvekben is, melyekben igaz aspirátának legkisebb nyoma sincs, p. o. a törökben γ a k -ból (varmak és varmaya, nem elégedvén meg a nyelv a csupa lágyítással, míg a csuvasban p. o. a k mindig csak g -vé lágyul, és γ -vé csak a $h = \chi$, ح); szintígy van török z , melly etymologice d , t -ből eredt stb.

A spiransok külön tárgyalását a német spiransok felsorolásával kezdi E., melyeket a részben tökéletlen német írásmód elhagyásával, így ad:

$$\begin{array}{l} f, \quad s, \quad ch, \quad hh \\ v, \quad z, \quad j, \quad jh \end{array}$$

megkülönbözteti a ch -t ebben (ich , $röcheln$) a $rache$, tochterbeli ch (hh)-tól; a $j = g$ ebben königes északinémet ejtés szerint, a $jh = g$ ebben tages ugyana szerint. Megfelelnek ezek a kétféle k , g -nek, azaz guttural és palatal k , g -nek. A Lepsiusféle átírási rendszer szerint ch , $hh = \chi', \chi$; j , $jh = \gamma', \gamma$. — Az u , i -nek megfelelő félvocalist w , y -nak írja (ang. *water*, francia *ayez*), s közülök a y -t az ógörögről is fölteszi ilyenekben: $\mu\omega\alpha$, $\kappa\alpha\iota\omega$, $\epsilon\dot{\iota}\eta$ — $\mu\nu\gamma\alpha$, $\kappa\alpha\gamma\alpha$, $\acute{\epsilon}\gamma\eta$, azaz: $\mu\nu\gamma\alpha$, $\kappa\alpha\iota\gamma\omega$, $\epsilon\dot{\iota}\eta$). A fentebbieken kívül még új spiransok lépnek föl, a dentalisok és palatalisok (elő, gutturalisok) közt helyt foglaló hangok közül, melyeket Ebel az *assibilate* e közös nevével jelöl meg, s melyek legrendszeresebben fordulnak elé a lengyel nyelvben, a hol három sorral vannak, ú. m.

1)	<i>ten.</i> c,	<i>med.</i> dz,	<i>spir.</i> s,	z
2)	cz (č),	dź,	sz (š),	ź
3)	ć,	dź,	ś,	ź

Az *assibilate* név ellen az a kifogás lehet, hogy az csak az 1. és 2. oszlophoz illik, a 3. 4.-beli spiransok bizony csak *sibilate*, melyek semmi explosívára nem támaszkodnak. Az különben helyes észrevétele, hogy az *assibilatio* egy fokon áll az *aspiratióval*; hiszen a dentalis *aspirata* 2-dik ejtés-módja nem egyéb mint *assibilatio* (s így meg is felel p. o. a lengyel *dz*-von a szkr. *dhvan* hangozni igének). Ha azonban arra is emlékezünk, hogy mi tulajdonképen a szláv nyelvekben az *assibilatio* okozója, hogy az t. i. a jésítés (*mouillirung*), kiterjeszthetjük erre is a fentebbi észrevételt, s így egyszersmind

megtaláltuk azt is, a mi kivált a mí altaji nyelveinkben az ős árja nyelvek aspiratiójának felel meg. És csakugyan, a mint a görög aspirata a csupa aspiráló elembe (a spiransokba) ment át, úgy nem ritkán azt találjuk, hogy a jésített hangzó a csupa jésítő elemmé (csupa *j*-vé) vált, mint p. o. a *t*-ből eredő török *j* ebben: *ajak* (l. fent 241. l.), vagy a szintily magy. *j* a napjaim-ban (l. 293 l.) stb. A jésítés, a miről kétségtelen nyelvhasonlítási tények győznek meg, megfoghatja az oly mássalhangzókat is, a melyek még semmiféle önhangzói *j* elemmel (*i*-vel) nem érintkeznek; szintígy az aspiratiót is történeti hangfejlődésnek kell tulajdonítnunk, mely valaha még nem létezett.

Ezek után Ebel a spiransoknak a szanszkrit, latin, német, görög, kelt és szláv nyelvekben mennyire eléfordulását, kivált a *v*, *j* spiransok és *w*, *y* félvocalisok viszonyát tárgyalja általánosan, mely szakaszból azonban csak itt-ott egy-egy pontot tartok említésre eléggé érdekesnek. Így a szanszkritban hiányozván lágy dentalis spirans (*z*), az *s*, a hol megkivántatik a lágyulás, egyenesen *r*-be megy át; a latinban szintén nincs lágy *s* (*z*), hanem gyakran vocalisok között *r*-be ment át a kemény *s*, p. o. *-ârum* = *-âsâm*. A latinnak régibb korára nézve azonban, véli Ebel, föl lehet tenni egy ily lágy *z*-t, a mint ez megvan az oszokban (*-azum* gen. plur.) úgy, hogy ez esnék közbe a szkr. *âsâm* és lat. *ârum* közé, úgy a mint a gót *-izô* (comparativus) is az ófelnémet *-iro*-hoz vezet át; aligha álltak elé, azt mondja, Furius, Valerius, Papirius-féle szók közvetlen kemény *s*-es Fusius stbiből, hanem kell hogy előbb ezekben az *s*-nek lágy *z* hangja lett legyen, mely mindenesetre megvolt neki a Clausus = Claudius-ban. Érdekes ez észrevétel ránk nézve, mert *s*-hangból keletkező *r*-rel nekünk is van dolgunk, p. o. a csuvasban, s néha a törökben. Különösen a szanszkritot tekintve azt kell mondanunk, hogy az *r* kifejlődése nem egyéb mint egy folytatott lágyulás, s csakugyan a csuvas nem eredeti *r* nagyrészt oly helyen találkozik, hol a nyelv szabályai a lágyulást kívánják meg, azaz két vocalis között, s az oszmani-török is legtöbbszörire már a kész lágy *z*-t állítja ellenébe a csuvas *r*-nek. Azonban csak a latin és német *s*-ből keletkezett *r*-hez lehet hasonlítani a csuvas *r*-t, mert az *s*-nek, mely különben még megvan a csuvas nyelvben, szabályos lágya a *z*, és az *r* mint *s*-ből eredt hang csak nyelvhasonlítólág mutatható ki. — A latin *o* megfelel szanszkrit *va*-nak ebben: *soror*, *socer*; alkalma-

sint, véli Ebel, a *v* elébb tompává tette az *a* hangot, mielőtt kiesett, úgy mint az angol *w* hat az *a* ejtésére ebben : *water*, *quarter*; v. ö. gör. *κοδράντης*-t a lat. *quadrans*-ból. E helyes észrevételt alkalmazhatjuk némileg arra is, hogy csuv. *tuvat* (e h. *tuvart*), *tvat* a törökben dört (mélyhangulag *dort* volna), v. ö. jak. *tiörd* (*tuord), vagy arra, hogy csuv. *tubar* só (e h. *tuvaz*) = tör. *toz*, jk. *tös*. — A görögben valaha megvolt félvocalisok *w*, *y*, vagy önhangzóvá lettek (*ῥέσις*-ből *ῥεσις*, *ἄρηκτος*-ből *ἀρηκτος*, *δρῆν*-ből *δοάν*), részint metathesissel (*ταῦρος* = galliai *tarvos*, *κερω-ból *κείρω*); vagy megmaradtak egy ideig elébetolt vocalis által (vocalvorschlag) támasztva (*ἔερωση*, kretai *ἄερωσα*, azaz : *ἐῖερωση*, *ἀῖερωσα* = *ῖερωση*, e mellett : *ἔεση*); vagy hehezetet vettek föl, mely után aztán kiestek (*ῥέσπερος*-ból *ἔσπερος*, *γυμῆς*-ből *ἰμῆς*, s általában *ῖ* minden *ῖ* helyett szó elején); végre legerősebb támaszt nyerhettek elébetolt muta media által, úgy hogy *γρ*, *δγ* keletkeztek (ez utóbbi magyarázza p. o. a *μειζων* alakot ebből *μειζων* : *μείγων*, *μεδγων*, *μείδγων*); hogy a pusztán volt *w*, *y*-hez utólag ily támaszbetű járulhat, mutatják az iráni nyelvek, p. o. perzsa *gáh* = szkr. *vâsa* stb.), meg a román nyelvek (lat. *iacere* azaz *yacere* lesz későbbben *diacere* = olasz *giacere*). A tény itt tehát az, hogy *w*, *y*, kivált szó elején, explosivát nyernek támaszul, jelesen *g* és *d*-t; hogy ily úton a pusztá *y*, vagy akár *j*-ből, melyet úgy sem lehet szorosán elválasztani tőle, *ž* hang is keletkezik (p. o. az olaszban). Ugyane tényt látjuk fölmerülni a mi áltaji nyelveink körében, abban, hogy a szókezdő török *j*-t több tatár dialectus *ž*-nek ejti vagy írja is (ج); hogy a mongol szókezdő *dz* vagy *z* a *j*-betű jegyével van írva; hogy a kojbál és karagaszatátár *t* (*d'*)-t valamint a csuvas *ś*-t és a jakut *s*-t állítanak a török szókezdő *j* ellenébe (mely utóbbiak csak azért kemények, mert e nyelvek szeretik a szó elején a kemény mássalhangzót *s* a jakutnak általában nincs is lágy *z*-je). Már most tudva levén, hogy a török szókezdő *j*-nek különböző etymologicus eredete vagyon (tehát a tatár, kojbál, csuvas, jakut megfelelőknek is), kérdés, vajjon az illető eredeti hangzókból fejlődtek-e a török *j*-nek helyettesítőji, vagy csak ennek mediumán át álltak-e elé? Már egyelőre tekintve azt, hogy *j* a jésítés útján többféle eredeti mássalhangzóból eredhet (teszem csak gutturalisból és dentalisból), tehát többfélét reducálhat egyféle, könnyebben van megfejtve a kojbál *t'*, csuv. *ś*, jak. *s* egyfélesége, ha, a mi lehet is, a közvetítő *j*-ből eredetjük, mint ha a többféle eredetiből egyenesen

származtatjuk, a mikor nincsen azon egyféléseget biztosító ok-hatás (mint a *j*-re nézve a jésítés); továbbá mind egy csoportbeli nyelvek ezek (a török, tatár, csuvas, jakut), melyek egymástól elválásuk koráig, igen hihetően bírhatták az akármiből eredt szókezdő *j*-t, s csak elválásuk után fejlesztették azt tovább különféle módon (a kojbal csak dentalissal támasztván : *t*, *d*; a tatár *ž*-vé változtatván a fölteendő *d* ejtést; a csuvas *ž*-t felcserélvén *š*-vel, mert annyit ér ez, csak kemény mássalhangzóképen, s találkozik is még tör. *č*-vel; megvan még *č* is = tör. *j*, p. o. *čirä* = *jürek*; a jakut végre *s*-szel, *z*-helyett, mely *d*-ből keletkezett volna, mint a görög *ζ dj*-ből. E fölfogás mellett végre még az hozható föl, hogy kivételesen megmaradt a csuvasban is a *j* = tör. *j*, p. o. *jora* = *jara*-mak, *jivala* = *jivala*-mak stb., nyilván való jeléül, hogy a szókezdő *š* általán véve tör. *j*-ből ered, csak hogy nem minden ily *j*-t tudott elfogni az elvasztulás és megsziszegősülés. S így jóformán mégis az igazat találja el a szókezdő jakut *s* eredetéről Böthlingk véleménye, mely ellen a Magyar Nyelvészet IV, 437. l. még kétségeket támasztottam; s így továbbá szóhasonlító kutatásainkban nem annyira azt kell kutatnunk, miből ered egyenesen a csuvas *š*, jakut *s*, hanem a török *j*-ből kell kiindulnunk, melynek eredetét azonban legtöbbsnyire csak a török-ségen kívülről fogjuk meghatározhatni.

Végre Ebel az *l*, *r*-nek, melyeket helyesen mintegy dentalis és lingualis félvocalisoknak nevez, szentel értekezésében egy szakaszt, különösen az *l*-nek kétféle nemét emelvén ki (gutturalis lengyel *l* és palatalis *l*). Amaz az, mely az *u*, *o* hangokba átmege, vagy az előtte való vocalisnak ilyen hangszinezetet tud adni (minthogy könnyen valami *ü*-féle hangzik előtte, úgy hogy p. lengyel parasztok *Michal* helyett tisztán *Michaul*-t ejtenek. A szerb ezen *l*-t a szó végén *o*-vá változtatja, p. o. *bio* e h. *bil* = or. *быль*, *pisao* = or. *писаь*, *pisal*. — A szláv után legtisztábban a francia mutatja az *l* megvoltát abban, hogy *al*, *ol*, *el* látszólagosan egyenesen *au*, *ou*, *eau*-be mennek át, valóság szerint, úgy véli, csak *aul*-féle alakok közvetítésén át. Már Böthlingk is (Jakut gr., 4. l. jegyzet) kifejjezi e véleményyt, hogy az orosz-lengyel *л* (*l*) idegennek inkább *u*-nak hangzó ejtése, a francia *au*, *ou* = *al*, *ol*-ra emlékeztet; és egy régi francia (1414—1420-ról kelt) könyvben *manteaulx*, *chevaulx*, *chasteaulx*, *eulz*, *ceulz*, *haul*-féle írásmódot találván, azt gyanítja, hogy az *l* előbb csak homályos-hanguvá tette az előtte való vocalist, mielőtt egészen

kiesett. A german nyelvtéren találja Ebel az *l*-t az angol *calm, calf, calves, talk, fall*-ban; a svéd-dán-angol *fälla, folde, fold* = faltenban; az *al*-ból való hollandi *ou*-ban *d, t* előtt: *houden* halten (svéd *hälla, dán holde, ang. hold*), *out* alt (ang. *old*), *hout* Holz stb.; a görögységben tanuskodnak róla a krétai glossák: *αἰκάρ, ἀνύονα, ἀμα, ἀσος, θεύεισθαι, ἀγγεῖν, εὐθεῖν* e h. *ὀλλών* stb. — Végre a latinban is bizonyítják az *l* különbségét már a régi grammatikusok, kik az *l*-nek szó elején *k* *ö* *z* *e* *p*-ejtést tulajdonítanak; *v a s t a g a b b a t* (plenum; largius, pinguius profertur) szó közepén, mikor nem kettős, mássalhangzó előtt és utána (*sol, silva, flavus, clarus*); *v é k o n y a b b a t* (exilem; subtilius effertur), mikor kettős (*ille, Allia, Metellus*). Ebből magyarázza aztán Ebel, hogy egyszerű *l* (tehát vastag *l*) előtti *o, u* váltakozik kettős (vékony) *ll* előtti *e, i*-vel ilyenekben: *pepuli: pello, perculi: percello, volo, vult: velle, vellem; facultas: facillimus, olim: ille* stb.; *-ulus, -olus* kicsinyítőképző *e* mellett: *-ellus, -illus*; továbbá, hogy metathesis mellett főleg *o, u* szerepel, mint *pulmo = πλεύμων, fulgeo* e mellett: *φλέγω, flagrare, flamma* (*flagma); *tuli, tolero* e mellett: [t] *latus*; továbbá az *u* betoldását ezekben: *vinculum, periculum, piaculum* régibb *vinculum, periculum, umber pihacul* helyett, meg kölcsönvett szókban: *Hercules, Aesculapius* ezekből: *Ἡρακλῆς, Ἀσκληπιός*; végre azt, hogy egyszerű *l* előtt rokonnyelvekbeli *a, e* helyett *o, u* lép föl: *famulus = oszk famel, mulgeo = ἀμείλω, molo = gót mala, ószl. melja, culmus = κάλαμος*; meg kölcsönvett szókban is: *crapula, catapulta* ezekből: *κραυπάλη, καταπέλτης*. — Ezután berekesztie szakaszt az *l*-nek a román nyelvekben való fejlődése, mely nem egy irányban haladott, azért, mert különböző ejtési hajlamoknak engedtek a nyelvek, a franczia *p. o.* kivált az *ül*-t szeretvén, a spanyol meg a *ly*-t. — Ránk nézve is, hogy itt is még egy pillantást vessünk a magyar nyelvre, nagyon érdekes az *l* különböző természete. Vastag, söt lengyelféle *l*-nek a közönséges magyar ejtésben is eléfordulását az élesen figyelő Regner T. is állítja (I. Nyelvt. Értesítő II, 411. 413.) és nem ez adja-e annak kulcsát, hogy különböző tájéjtéseinkben az *al* lesz *á, ó, ua, az ol, öl* — *uó, üö, az el* — *é, ie* stb., hogy a ragok és képzők végéről az *l* el szokott maradni (*-ru = rul, vótá = voltál* stb.)? Bizony a fentebbiek után, legjobban úgy magyarázódnak meg e jelenségek, ha az eltűnt *l*-nek a vastag (gutturalis) *l*-féle jellemet tulajdonítjuk.

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok I. és II. köt. 1. 2. 3. 4. füzeté, egy-egy füzet ára 1 frt. Pesten 1863. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Cherstomathia Fennica. — **Finn olvasmányok** a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémia könyvvarusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szokat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Búdenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvvarusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magy. tud. Akadémia nyelvostályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinand m. akad. könyvvarusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for. Második kötet. 478 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 frt 25 kr.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 " 25 "

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 " 25 "

Negyedik évfolyam, Pesten 1859. 480 " " 5 " 25 "

Ötödik évfolyam, Pesten 1860. 550 " " 5 " 25 "

Hatodik évfolyam, Pesten 1861. 556 " " 5 " 25 "

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten **Osterlamm Károly** könyvvarusnál.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMENYEK

e folyó 1864 ik évre három füzetben jelennek meg.

A „**Nyelvtudományi közlemények**“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az Akadémia és a bizottság ülésében felolvastattak vagy tárgyalattak. „Ismerető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismerető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagyrétű ivet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alólirotthoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pest, 1864. febr. 14-én.

Eggenberger Ferdinand,

m. akad. könyvtáros.

(Barátok terén).